

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Факултети муносибатҳои байналхалқӣ

Кафедраи мутолиоти Шарқ

УДК: 44:930.22(575.3)

ББК: 81:66.49(2Т)

Х - 51

Рақами қайди давлатии мавзӯ

№0116ТJ00731

Тасдиқ мекунам

Ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор

_____ Хушвахтзода Қ.Х.

«_____» _____ с. 2020

ҲИСОБОТ

ОИД БА ҚОРҶОИ ИЛМИЮ ТАҲҚИҚОТӢ ДАР МАВЗӢИ «МАСОИЛИ
ИСТИЛОҶОТ ВА ИСТИЛОҶСОЗИИ ДИПЛОМАТӢ ДАР ЗАБОНҶОИ
ШАРҚ ВА АМАЛИЯИ ИСТИФОДАИ ОНҶО ДАР ЗАБОНИ ТОҶИҚӢ
БАРОИ СОЛҶОИ 2016-2020»
(ҲИСОБОТИ НИҶОӢ)

Роҳбари илмӣ:

номзади илмҳои филология

дотсент.,

Тупалов Ғ.Ш.

Мудири кафедра

номзади илмҳои филология

дотсент.,

Раҳмонов М. А.

ДУШАНБЕ – 2020

РЎЙХАТИ ИЦРОКУНАНДАГОН:

- 1 Роҳбари илмӣ Н.и.ф., дотсенти кафедраи мутолиоти шарқ Тупалов Ғ.Ш. (Фасли I)
- 2 Н.и.ф. Додаров .О.М. (Фасли II)
- 3 Н.и.ф. дотсенти кафедраи мутолиоти шарқ Раҳмонов М.А. (Фасли III)
- 4 Ассистент Қамаров А. З. (Фасли IV)

Назоратчии меъёр

Абдуллозода Р. А.

Реферат

Мафхумҳои асосӣ: истилоҳот ва истилоҳсозӣ, дипломатия, забонҳои Шарқ, истилоҳоти дипломатӣ, пайдоиши истилоҳот, раванди истилоҳсозӣ, забони муосири тоҷик, хусусияти истилоҳсозӣ, фазои чандфарҳангӣ, мавқеи истилоҳоти арабӣ, амалияи дипломатӣ, масоили тарҷумаи истилоҳот, интернатионализмҳо, хусусияти лексии истилоҳот.

Объекти тадқиқот масоили мубрами истилоҳ ва истилоҳсозӣ мебошад, ки дар чаҳорҷубаи он амалияи истифодаи истилоҳоти арабиро дар соҳаи дипломатия, пайдоиши истилоҳоти дипломатӣ ва амалияи истифодаи он дар забони тоҷикӣ, раванди истилоҳсозӣ дар дипломатия, истилоҳоти дипломатии забони арабӣ ва роҳҳои гузариши он ба забони тоҷикӣ, хусусият ва самтҳои истифодаи истилоҳоти арабӣ дар дипломатия, забони арабӣ дар фазои чандфарҳангӣ, мавқеъ ва ҷой истилоҳоти арабӣ дар дипломатияи тоҷик, масоили тарҷумаи истилоҳоти арабӣ, хусусияти истифодаи забонҳои хориҷӣ дар омода намудани ҳуҷҷатҳои дипломатӣ, хусусияти семантикии истилоҳоти забони арабӣ дар соҳаи муносибатҳои байналхалқӣ.

Мақсади тадқиқот омӯзиши раванди истилоҳот, таснифи асосии истилоҳоти дипломатӣ, истилоҳоти интернатионалӣ ва таснифоти онҳо, интернатионализмҳо дар низоми муносибатҳои лексикӣ- семантикии истилоҳоти дипломатии забони тоҷикӣ, таҳлил ва омӯзиши раванди гузариши ин истилоҳот ба забони тоҷикӣ.

Навгони илмӣ тадқиқот аз он иборат аст, ки омӯзиши мавзуҳои интихобшуда беназир буда то ҳол ягон тадқиқоти комил оиди онҳо анҷом дода нашудааст. Илова бар ин мавзӯоти номбаршуда дар асоси ҷамъоварӣ, таҳлил ва баррасии маводҳои мавҷудаи ватаниву хориҷӣ омӯхта шуда барои тарҳрезӣ ва омода намудани пешниҳодот ба мақомотҳои давлатӣ васеъ истифода бурда мешаванд.

Натиҷа: Дар натиҷаи фаъолияти илмӣ-тадқиқотӣ оид ба мавзуоти пешбинишуда корҳои зиёде аз қабili интихоби як мавзуи рисолаи номзадӣ, навиштани китобҳои дарсӣ, мақолаҳо, васоити таълимӣ, омода намудани мутахассисони соҳаи муносибатҳои байналхалқӣ ба анҷом расонида шуданд.

Соҳаи истифода: Тадқиқоти илмӣ дар тадриси фанҳои ихтисосӣ, курсҳои махсус, инчунин таҳия ва ҳимояи корҳои курсӣ ва рисолаҳои дипломи донишҷӯён, навиштани рисолаҳои номзадӣ, докторӣ, магистрӣ, тарҳрезӣ ва пешниҳоди номаҳои таҳлилӣ ба мақомоти дахлдори ҳокимияти иҷроияи ватанӣ ва доираи мутахассисони ватаниву хориҷӣ васеъ истифода бурдан мумкин аст.

Реферат

Ключевые слова: терминология и терминообразование, дипломатия, восточные языки, дипломатическая терминология, происхождение терминов, процесс терминология, современный таджикский язык, специфика воспроизводства, многокультурное пространство, позиция арабской терминологии, дипломатическая практика, вопросы перевода терминов, интернационализмы, лексические особенности терминов.

Объектом исследования актуальной проблемой оккупации и терминологии, в рамках которой выступает практика применения арабских терминов в области дипломатии, о происхождении дипломатической терминологии и о практике ее использования на таджикском языке, о том, как ее преимущество в дипломатии, дипломатическая терминология арабского языка и способы ее прохождения на таджикском языке, особенности и направления применения арабской терминологии в дипломатии, арабский язык в пространстве по многокультурной, позиции и место терминологии арабского языка в таджикской дипломатии, вопросы перевода арабской терминологии, особенности применения иностранных языков в подготовке дипломатических документов, семантический характер терминологии арабского языка в сфере международных отношений.

Целью исследования выступает изучение процесса терминологии основных терминов дипломатического, интернационализации и их классификация, интернационализация в системе лекционно - семантических отношений таджикской терминологии, анализ и изучение процесса перехода данной терминологии на таджикский язык.

Научная новизна исследования заключается в том, что изучение выбранных тем является уникальным и до сегодняшнего дня не проведен их комплексный анализ. Кроме это, по выбранным темам, исследования проводились на основе анализа и изучения как отечественных, так и

зарубежных работ и широко используются при подготовке рекомендаций и предложений для государственных структур.

Результаты: В результате проведенных научно-исследовательских работ были подготовлены к защите 1 кандидатских диссертации, подготовлены и изданы учебные пособия, монографии, статьи учебные пособия.

Сфера применения: Результаты научного исследования можно широко использовать при обучении предметов по специальности, подготовке спецкурсов, написании курсовых, дипломных и магистерских работ студентов, написании кандидатских и докторских диссертаций, подготовке предложений и аналитических записок соответствующим государственным органам.

МУНДАРИҶА

МУҚАДДИМА.....	
ФАСЛИ 1. ИСТИЛОҲОТИ ДИПЛОМАТӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АРАБӢ ВА ТОЧИКӢ.....	
1.1. ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ ИСТИЛОҲОТИ ДИПЛОМАТӢ.....	
1.2. РАВАНДИ ИСТИЛОҲОСОЗӢ ДАР ЗАБОНИ ДИПЛОМАТӢ.....	
1.3. ИСТИЛОҲОТИ ДИПЛОМАТӢ ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ ФОРСӢ- ТОЧИКӢ.....	
1.4. ИСТИЛОҲОТИ ДИПЛОМАТИИ ЗАБОНИ АРАБӢ	
ФАСЛИ 2. ХУСУСИЯТ ВА САМТҲОИ ИСТИФОДАИ ИСТИЛОҲОТИ АРАБӢ ДАР АМАЛИЯИ ДИПЛОМАТӢ.....	
2.1. ЗАБОНИ АРАБӢ ДАР ФАЗОИ ЧАНДФАРҲАНГӢ.....	
2.2. МАВҚЕЪ ВА ҚОӢИ КАЛИМОТИ АРАБӢ ДАР АМАЛИЯИ ДИПЛОМАТӢ.....	
2.3. ХУСУСИЯТҲОИ ИСТИФОДАИ ИСТИЛОҲОТИ ДИПЛОМАТИИ АРАБӢ ДАР КОРГУЗОРИИ ДИПЛОМАТӢ.....	
2.4. МАСОИЛИ ТАРҶУМАИ ИСТИЛОҲОТИ ДИПЛОМАТИИ АРАБӢ.....	
ФАСЛИ 3. КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИИ АРАБӢ ДАР ДИПЛОМАТИЯИ ТОЧИК.....	
3.1. МАСОИЛИ ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИБОСИИ ДИПЛОМАТӢ.....	
3.2. КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИИ ДИПЛОМАТИИ АРАБӢ ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР РАВОБИТИ БАӢНИДАВЛАТӢ.....	
3.3. ХУСУСИЯТҲОИ ИСТИФОДАИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ ДАР ОМОДА НАМУДАНИ ХУҶҶАТҲОИ ДИПЛОМАТӢ.....	
3.4. МАСОИЛИ ИСТИФОДАИ ИСТИЛОҲОТИ ДИПЛОМАТИИ АРАБӢ ДАР ДИПЛОМАТИЯИ ТОЧИК.....	
ФАСЛИ 4. ИСТИФОДАИ КАЛИМАҲОИ ЗАБОНҲОИ ШАРҚ ДАР ИСТИЛОҲОТИ ДИПЛОМАТИИ ЗАБОНИ МУОСИРИ ТОЧИК.....	
4.1. ХУСУСИЯТҲОИ ЛЕКСИКИИ СОҲАИ МУНОСИБАТҲОИ БАӢНАЛХАЛҚӢ ВА ДИПЛОМАТИЯИ МУОСИР.....	
4.2. ТАВСИФИ УМУМИИ ИСТИЛОҲОТИ ДИПЛОМАТИИ ИНТЕРНАТСИОНАЛӢ ВА ТАСНИФОТИ ОНҲО.....	
4.3. ИНТЕРНАТСИОНАЛИЗМҲО ДАР НИЗОМИ МУНОСИБАТҲОИ ЛЕКСИКИ- СЕМАНТИКИИ ИСТИЛОҲОТИ ДИПЛОМАТИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ.....	
4.4. МАСОИЛИ ИСТИФОДАИ ИСТИЛОҲОТИ ДИПЛОМАТИИ ЗАБОНҲОИ ШАРҚ ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ	
ХУЛОСА.....	
АДАБИЁТ	
ЗАМИМА	

Муқаддима

Забони муосири тоҷикӣ тӯли 70-80 соли инкишофи худ дар заминаи истилоҳсозӣ таҷрибаҳои фаровони амалӣ ва андешаҳои муфиди назарӣ ҳосил намуд ва аз нигоҳи созмонӣ низ корҳои зиёде дар ин соҳа ба анҷом расидааст. Бояд аз ин дастовард ва таҷрибаҳо баҳра гирифта, бубинем, ки забони мо дар ин арса аз кадом сарчашмаҳо истифода намуда, чӣ вижагиҳое дорад, кадом шоҳаи он бештар рушд карда аст ва кадом ҷанбаи он заиф мондааст, нуфузи забонҳои бегона дар ин соҳа чигуна аст ва барои рафъи ниёзмандиҳои хеш аз кадом шеваҳои воҷасозӣ ва аз кадом усулҳои истилоҳсозӣ истифода кардааст ва амсоли он. Барои ба ин суолҳо ҷавоб пайдо кардан пеш аз ҳама бояд таърихи ташаккули истилоҳоти нави забони тоҷикӣ ва раванди он дар даврони шӯравӣ амиқ, ҳамачониба ва аз нигоҳи нав мутолиа ва баррасӣ гардад. Зеро дар ҳамин давра аст, ки нуфузи фарҳангу тамаддуни нав дар ҳаёти моддӣ ва маънавии тоҷикон бештар мегардад ва таҳти таъсири таҳаввулоти таърихӣ ва падид омадани дигаргуниҳои бунёди иҷтимоиву сиёсӣ ва фарҳангӣ раванди нав ва навсозии забони форсии дарӣ, зарурати он ҳанӯз дар охири асри XIX ба миён омада буд, шакл мегирад ва акнун бо номи расмии "забони тоҷикӣ" дар Осиёи Миёна вориди марҳилаи нави рушду такомули худ мешавад. Вобаста ба ин дар бахши истилоҳгузинии забони тоҷикӣ ҳам, ки яке аз қисматҳои таркибӣ ва бозтоби нерумандии забон мебошад, марҳилаи нав оғоз мегардад ва риштаи истилоҳоти ҷадиди сиёсии он ба маънои имрӯза ташаккул меёбад. Илова бар ин дар ҳамаи солҳо барои танзими ин соҳа усул ва меъёрҳои ягона сохта ва муқаррар мегардад, ки он меъёрҳо ва аксарияти истилоҳоти бар асоси онҳо сохта, дар забони тоҷикӣ имрӯзҳо ҳам ҷорӣ мебошанд.

Пас аз соҳибистиқлол шудани Тоҷикистон равшан аст, ки нақши сиёсӣ ва иҷтимоии забони тоҷикӣ ба сифати забони давлатӣ ба маротиба афзуд ва

рӯз то рӯз зарурати тарҷумаи матнҳои мухталиф ва осори илмӣ аз забонҳои гуногуни дунё ва вобаста ба он баргардонидан ва ё сохтаву пардохтани луғоту истилоҳоти нав пеш омада истодааст. Ба ин муносибат ин шоҳаи хамеша дар ҳоли инкишофу такмили забони давлатӣ бояд ҳадди ақал тавоноии баёни истилоҳоти сиёсии мавриди ниёзи давраро дошта бошад ва онҳоро бояд якрангу яқсон ва санчидаву собит муқаррар намояд.

Бинобар ин арзишу аҳамияти иҷтимоӣ - сиёсӣ, ки масъалаи истилоҳосозии нави забони тоҷикӣ аз оғози пайдоиши худ касб карда буд, дар ҷомеаи фарҳангии Тоҷикистон ниҳоят гарм ва гоҳе бисёр шадид мавриди баҳсу мунозира қарор гирифт. Пас аз хомӯшии чанд (солҳои 1936 - 1960) аз ибтидои солҳои шастуми асри гузашта сар карда, бори дигар баҳсу муҳокимаҳо дар атрофи ин мавзӯ боло гирифт ва соҳибназарон андешаҳои худро перомунӣ мушкилиҳои гуногуни он то имрӯз ибраз медоранд.

Аз ин лиҳоз баҳри омӯзиши масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, мушкилоти истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забонҳои муқоисашаванда ва мавқеи он дар алоқамандӣ бо дипломатия кафедраи мутолиоти шарқи факултети муносибатҳои байналхалқӣ дар мавзӯи « Масоили истилоҳот ва истилоҳосозии дипломатӣ дар забонҳои шарқ ва амалияи истифодаи онҳо дар забони тоҷикӣ » корҳои илмӣ-тадқиқотии хешро дар солҳои 2016-2020 ба анҷом расонидааст.

Мубрамияти мавзӯи интихобшуда аз он иборат аст, ки пас аз фурупошии низоми сотсиалистӣ ва ба дастовардани истиқлолият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯзишу пажӯҳиши забонҳои хориҷӣ бахусус забони арабӣ мавқеи хоса пайдо намуд. Дар ин давра Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати хориҷии «Дарҳои кушод»-ро пеш гирифта, бо як қатор кишварҳои олам муносибатҳои дучониба ва бисёҷонибаро ба роҳ монда, узви комилҳуқуқи як қатор созмонҳои байналхалқию минтақавӣ гардид. Ин

раванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурияти оmodасозии кадрҳои донишманди забондон ва аз сиёсати дохилӣ хабардорро ба бор овард. Айни замон дар ҷумҳури ба соҳаи сайёҳии дохилию хориҷӣ диққати махсус дода мешавад, ки ҳамаи соҳаҳоро махсусан забони арабӣ, англисӣ алоқаманд мегардонад. Бояд қайд намуд, ки ҳоло ҳам дар соҳаи забоншиносӣ, махсусиятҳои грамматикӣ, усулҳои ҷадиди таълими забонҳои хориҷӣ паҳлӯҳои сарбаста ва нокушода мавҷуданд.

«Масоили истилоҳот ва истилоҳсозии дипломатӣ дар забонҳои шарқ ва амалияи истифодаи онҳо дар забони тоҷикӣ» ҳамчун мавзӯи тадқиқотӣ дар солҳои 2016-2020 дар 4 фасл мавриди тадқиқот қарор гирифт.

Мавзӯи интихобнамудаи кафедра мубрамияти хос дар омӯзиши нақши истилоҳот ва истилоҳсозии дипломатӣ дар забонҳои шарқ ва амалияи истифодаи онҳо дар забони тоҷикро дар рушди дипломатияи муосир дар Тоҷикистон ва ҷаҳонро дорад.

Дар маҷмӯъ муҳаққиқони кафедра аз рӯи масоили зерин фаъолияти илмӣ-тадқиқотии хешро анҷом доданд.

Яъне вобаста ба марҳилаҳои тадқиқотии мавзӯъ аз тарафи муҳаққиқони кафедра масъалаҳои зайл мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор гирифтанд:

-Истилоҳоти дипломатӣ дар забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ, пайдоиш ва ташаккули истилоҳоти дипломатӣ, раванди истилоҳсозӣ дар забони дипломатӣ, истилоҳоти дипломатӣ дар забони муосири форсӣ-тоҷикӣ, истилоҳоти дипломатии забони арабӣ, хусусият ва самтҳои истифодаи истилоҳоти арабӣ дар амалияи дипломатӣ, забони арабӣ дар фазои чандфарҳангӣ, мавқеъ ва ҷойи калимоти арабӣ дар амалияи дипломатӣ, хусусиятҳои истифодаи истилоҳоти дипломатии арабӣ дар коргузори дипломатӣ, масоили тарҷумаи истилоҳоти дипломатии арабӣ, калимаҳои иқтибосии арабӣ дар дипломатияи тоҷик, масоили истилоҳоти иқтибосии

дипломатӣ, калимаҳои иқтибосии дипломатии арабӣ ва истифодаи он дар равобитаи байнидавлатӣ, хусусиятҳои истифодаи забонҳои хориҷӣ дар омода намудани ҳуҷҷатҳои дипломатӣ, масоили истифодаи истилоҳоти дипломатии арабӣ дар дипломатияи тоҷик, истифодаи калимаҳои забонҳои шарқ дар истилоҳоти дипломатии забони муосири тоҷик, хусусиятҳои лексикӣ соҳаи муносибатҳои байналхалқӣ ва дипломатияи муосир, тавсифи умумии истилоҳоти дипломатии интернационалӣ ва таснифоти онҳо, интернационализмҳо дар низоми муносибатҳои лексикӣ - семантикӣ истилоҳоти дипломатии забони тоҷикӣ, масоили истифодаи истилоҳоти дипломатии забонҳои шарқ дар забони тоҷикӣ равона гардида, пурра иҷро шудааст.

Тавре аз ҳисоботи устодон бармеояд, устодон Тупалов Ғ.Ш., Раҳмонов М.А., Додаров О.М., ва Қамаров А.З., китобҳои дарсӣ, монографияҳо ва дастурҳои таълимӣ ҷоп намудаанд. Инчунин устодон Раҳмонов М.А., Додаров О.М., рисолаҳои номзадӣ худро хотима бахшида дифоъ намуданд. Боиси зикраст, ки ассистенти кафедра Қамаров А.З низ рисолаи номзадӣ ҳешро ба охир расонида дар арафаи ҳимоя қарор дорад. Дар давраи ҳисоботи устодони кафедра конфронсҳои сатҳи, ҷумҳуриявӣ, донишгоҳӣ ва мизҳои мудаввари умумидонишгоҳӣ гузаронида паҳлӯҳои мухталифи мавзӯи илмӣ-таҳқиқотии кафедра мавриди баррасӣ қарор доданд.

ҚИСМИ АСОСӢ

ФАСЛИ I. Истилоҳоти дипломатӣ дар забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ

Н.и.ф дотсент Тупалов Ғ. Ш.

Дар давраи ҳисоботӣ мутобиқи нақшаи корҳои илмӣ тадқиқотӣ дар мавзӯи «Масоили истилоҳот ва истилоҳсозии дипломатӣ дар забонҳои шарқ ва амалияи истифодаи онҳо дар забони тоҷикӣ» ба тадқиқоти илмӣ оғоз намудааст, дар соли таҳсили 2016-2020 дар чорабиниҳои илмӣ-амалӣ ва тарбиявии ҷумҳуриявӣ, шаҳрӣ ва донишгоҳи фаъолона иштирок намуда, сарбории илмии худро иҷро намудааст.

Муҳимтари натиҷаи илмӣ-тадқиқотӣ

Дар баҳши иҷроиши нақшаи корҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар соли 2016-2020 корҳои зиёде анҷом дода шудаанд. Баррасии ҷанбаҳои ҷудоғонаи нақшаи илмӣ-тадқиқотӣ дар рафти кори конференсро, мизҳои мудаввар, семинарҳо ва иштирок дар конференсро сатҳи донишгоҳӣ, ҷумҳуриявӣ, байналмилалӣ ба таври алоҳида тақвият ёфтанд.

1.1. Пайдоиш ва ташаккули истилоҳоти дипломатӣ

Пешвои миллат президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баромади худашон баҳшида ба рӯзи забон чунин қайд кардаанд: «Забон муҳимтарин унсурӣ муайянкунандаи ҳастии ҳар миллат аст. Бинобар ин, саъю талош барои эҳёву рушд ва қорбасти забони миллӣ ба ҳайси забони давлатӣ ва ҳатмӣ гардонидани риояи он дар тамоми ташкилоту муассисаҳои кишвар як амри қомилан қонунӣ ва ниҳоят муҳим мебошад. Зеро тавре ки таъкид карда будам, «забон хишти аввалини қохи миллат аст. Таърих гувоҳ аст, ки агар забони миллӣ аз байн равад, миллат ҳам дер ё зуд тафаккури миллии худро аз даст дода, оқибат завоҷ меёбад». Аз ин рӯ, вазифаи ҳар фарди бонангу номус ҳифзу эҳтиром ва гиромӣ доштани забони давлатӣ аст. Зеро бузургтарин вазифаи ҳар фарди худогоҳу ватандӯст, ки бо фарҳангу забони худ эҳтиром меғузорад, поқу беолоиш

нигоҳ доштани ин ганҷи бебаҳо ва ба наслҳои оянда бегазанд ба мерос гузоштани ин забони шевою шоирона мебошад”.

Аз ин рӯ чихати беолоиш ва тоза мондани забони тоҷикӣ бояд саъй ва кушиш кард ва дар баробари рушду такомули забони тоҷикӣ ба омузиши забонҳои хориҷӣ барои пешбурди сиёсати хориҷӣ рӯ овард.

Мавзӯе, ки барои кори илми таҳқиқоти кафедра муайян шудааст ба истилоҳ ва истилоҳсозӣ ва иқтибосот бахшида шудааст. Дар тури солҳои хисоботи дотсенти кафедра дар мавзӯи “Истилоҳоти дипломатӣ дар забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ”- корҳои таҳқиқотӣ бурда дар конференсҳои ҳамоишҳо бо маърузаҳои вобаста ба мавзӯ баромад карда, инчунин мақолаҳо чоп намудааст.

Истилоҳсозӣ фаъолияти огоҳонаи инсон аст, яъне инсон метавонад бевосита ба он мудохила кунад. Мақсади он ҳарчи расотар, дақиқтар ва равшантар барои аҳли соҳа ва агар мафҳум марбут ба ҳаёти иҷтимоӣ сиёсӣ бошад, барои доираи васеътари аҳли ҷомеа, баён кардани маънои мафҳумҳои нав мебошад. Ҳангоме ки дар ҷомеа чунин мафҳумҳои нав пайдо мешаванд ва инсонҳо ба он бар мехуранд, дар навбати аввал саъй мекунанд дар забони ҷорӣ худ вожа ва ё таркиботе пайдо кунанд, ки аз чихати маъно шабоҳат ё қаробат ба онҳо доранд ва барои аҳли фан ё мардуми бештар ошно буда, метавонанд маънои мафҳуми навро инъикос намоянд. Вале замоне, ки дар забон луғати муносиб барои ифодаи чунин мафҳумҳо пайдо нашуд, он гоҳ фаъолияти луғатсозии забон ба кор мебарояд. Барои ин кор забон аз имконоти дохилӣ ва васоили гуногуни дастурии хеш, аз қабилӣ луғатсозӣ мутобиқи суннатҳои анъанавӣ аз пасванду пешвандҳо ва ғайра истифода мебаранд.

Дар давраҳои гузашта, вақте ки истилоҳот ҳанӯз кам буд ва соҳаҳои корбурди онҳо аз он ҳам камтар ҷудо кардани истилоҳот аз таркиби вожаҳои умумӣ мушкил буд. Аммо дар асрҳои XIX, замоне ки инқилоби иҷтимоӣ-сиёсӣ, пешрафтҳо ва кашфиётҳои бузурги илмӣ-техникӣ чехраи ҷаҳонро дигаргун сохт, риштаҳои гуногуни илму фан ва соҳаҳои мухталифи фаъолияти инсон падид омад, ки ҳар кадом вожаҳои хоси худро тақозо мекард. Дар натиҷа истилоҳоти забон густариш пайдо намуд ва олимону донишмандон дар фикри ҷудо кардани онҳо аз вожаҳои умумӣ шуданд.

Истилоҳ худ вожаи арабӣ буда маъноҳои зеринро ифода мекунад: сулҳ кардан; ба созиш омадан; мувофиқа кардан; пазируфтани; ба қароре омадан, ҳамдигарро фаҳмидан; шарт бастан омадааст. Истилоҳро дар забони байнанмилалӣ «термин» мегӯянд.

Аслан калимаи «термин» аз вожаи латинии «terminus», ки дар асотири румиёни қадим ба маънии Termin – худованди ниғаҳбони марз ва аломатҳои марзӣ истифода мешуд, ба миён омадааст.

Забоншинос А. Д. Хаютин бо таърифи ба муаллифони луғати бузурги Оксфорд дар забони англисӣ ба ҳамин роҳ пайдо шудани вожаи «term» - ро ба маънии истилоҳ гуфтааст.

Чунончи ба мушоҳида мерасад, калимаи «термин» аз маънии аслии худ дур рафта, бо мурури замон маънии тамоман дигари истилоҳӣ пайдо намудааст.

Дар Энциклопедияи Советии Тоҷик вожаи термин чунин шарҳ дода шудааст:

«Истилоҳ (арабӣ – сулҳ кардан, ошгӣ кардан), термин, калима ё ибора, ки предмет, мафҳуми ҷараёнҳои илм, санъат, техника ва ғайраро ба таври

аниқ ифода мекунад. Истилоҳ аз калимаи маъмулӣ бо мафҳуми махсус, якмаъноӣ ва муайянии ҳудуди маъноӣ худ фарқ мекунад».

Ба ақидаи истилоҳшиноси тоҷик Назарзода С. истилоҳ аз калимаи оддӣ бо чунин хусусиятҳо фарқ мекунад:

1. Истилоҳ - калима ё ибораест, ки вазифаи махсуси худро дорад.
2. Истилоҳ дорои маъноӣ ягона, вежа ва дақиқ аст, аммо калимаи оддӣ метавонад сермаъно бошад.
3. Истилоҳ бо мафҳум тобеияти ногусастанӣ дорад, вале на ҳар гуна калима бо мафҳум алоқаманд аст.
4. Истилоҳ ҳадди муайяни маъноӣ дорад .

Аз таърифу таъйини истилоҳ метавон ба чунин хулоса омад: "Истилоҳ калимаест (ё ибораест), ки дар ҳавзаи амалкардаи як илм мафҳуми мушаххасеро ифода мекунад ва ҳамзамон ба вазифаҳои дигари забонӣ, ки бо онҳо дар робита аст, як системаи муназзаму томи истилоҳотро ташкил медиҳад".

1.2. Раванди истилоҳсозӣ дар забони дипломатӣ

Истилоҳи илмӣ вожа калимаи интихобие аз забони адабӣ аст, ки дар забони илм бар зиммаи он ба таври сунъӣ мазмуни нави илмие вогузор карда шудааст, ё тозакалимаву тозаиборае мебошад, ки чиҳати номгузорӣ кардани мафҳумҳои илмӣ бо истифода аз қоидаҳои калимасозиву иборабандии забони адабӣ сохта шудааст ва ё калимаи байналмилалиест, ки дар забони илмӣ пазируфта шудааст. Истилоҳ бар хилофи калимаи одди забон якмаъно буда аз тобишҳои луғавӣ маҳрум аст.

Аслан калимаи «термин» аз вожаи латинии «terminus», ки дар асотири румиёни қадим ба маънии Termin – худованди ниғаҳбони марз ва аломатҳои марзӣ истифода мешуд, ба миён омадааст.

Бори аввал забоншинос А. Д. Хаютин ба муаллифони фарҳанги бузурги Оксфорд дар забони англисӣ таъя намуда, ба ҳамин роҳ пайдо шудани вожаи «term» - ро ба маънои истилоҳ гуфтааст.

Бо мурури замон, вожаи «термин» аз маънои аслии худ дур рафта, тамоман маънои дигари истилоҳӣ пайдо намудааст.

Дар забони арабӣ вожаи истилоҳ аз навъи VIII - «اصطاح» гирифта шуда, маъноҳои зеринро ифода мекунад:

- а) сулҳ бастан;
- б) беҳ шудан, ислоҳ гаштан;
- в) мувофиқа кардан, созиш намудан, шарт бастан, пазируфттан;

Мураттибон таърифи «истилоҳ»-ро дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (дар ду ҷилд, 1969) мутобиқи талаботи фарҳангҳои тафсилӣ чунин баён намудаанд:

«Истилоҳ» калимаи арабӣ буда, ба маъноҳои зерин меояд: 1) ба ҳам сулҳ кардан, ошті кардан; 2) калима ё иборае, ки хосси як гурӯҳи мардум (мас. аҳли касб) аст ё дар байни онҳо маънои махсусе пайдо кардааст; калимае, ки дар соҳаи илму фан барои ифодаи маънои махсуси ғайриаслӣ қабул шудааст..

Дар фарҳанги шашҷилдаи Муин ин луғат чунин таъриф шудааст: истилоҳ (арабӣ) 1- ба ҳам сохтан, созиш кардан, сулҳ кардан; 2 – созиш, сулҳ; 3- иттифоқ кардани ҷамъе махсус барои вазъи калимае; 4 – луғате, ки ҷамъе барои худ вазъ кунанд ва ба қор баранд.

Дар „Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ“ - и Сулаймонов С. ба маъноҳои: 1) сулҳ кардан; 2) ба созиш омадан; 3) мувофиқа кардан; 4) пазируфттан; 5) ба қароре омадан, ҳамдигарро фаҳмидан; 6) шарт бастан омадааст .

Бояд зикр намуд, ки дар забони муосири арабӣ бештар барои ифодаи мафҳуми истилоҳ аз вожаи «مصطاح» истифода мекунанд. Дар забони арабӣ вожаи «مصطاح» масдари мимӣ аз феъли «اصطاح» ва ҳамчунин исми мафъули

хамин феъл ба ҳисоб меравад. Тамоми фарҳангҳои арабӣ бар ин иттифок хастанд, ки решаи калимаи «اصطلاح» аз феъли «صلح» гирифта шудааст.

Дар аксакияти матнҳои қадимаи араб феъли «اصطاح» ба мушоҳида мерасад, ки намунае аз онҳо: " اصطلاحنا مع قبلة القریش " (бо қабилани Қурайи созиш намудем); «يصلح الناس بهذا الرجل» (мардум бо ин мард созиш намекунанд). Аз ҷумлаҳои мазкур бар меояд, ки калимаи «истилоҳ» (اصطلاح) муродифи калимаи иттифок «اتفق» созиш аст ва мардум дар номгузории ягон ашъи нав ихтилоф намуда, сипас созиш намуда бар он номи ягона ниҳоданд. Пас, маънои истилоҳ ин созиш аст. Номгузории нав танҳо он вақте ба миён меояд, агар аҳли забон ба он мувофиқа ва созиш намоянд. Ҳар вақто ки ягон навигарие ба вучуд меомад, ба он номгузорӣ мекарданд. Ҳамин тавр, бо ин номгузориҳо дар забон маҷмӯае аз истилоҳот ба вучуд омадан гирифт. Зеро ин номгузорӣ дар забон дар як навбат ба вучуд намеояд, балки дар радифи пешрафти зиндагӣ ва зарурати мардум ба миён меояд.

Забоншиноси маъруфи араб Мустафо аш-Шихобӣ истилоҳро чунин тарз шарҳ медиҳад: “Истилоҳ дар забон ба маънии мусолиҳа ва созиши қавмро гӯянд, яъне дар байни онҳо сулҳу созиш қарор мегирад” Ва мегӯяд: «Истилоҳи илмӣ лафзест, ки донишмандон дар ихтиёр намудани он барои ифода кардани маънои илмие бо ҳам созиш намудаанд». Аз ин лиҳоз, доираи истифодаи истилоҳ беохир аст, зеро ниёз ба он дар ҳар даври замон боқӣ хоҳад монд.

Вале ба ақидаи мо истилоҳоти ҳар забон «адабтарин» бахши он забон ба шумор меравад. Зеро соҳибони забон ва ё истилоҳшиносон онҳоро аз дохили забон интиҳиб мекунанд ё бо тафаккур андешаҳои зиёд онҳоро месозанд ва ё меофаранд. Аммо ин ришта баъди мустақилшавии кишварҳои арабӣ аз Туркияи Усмонӣ, ки забони расмӣ он забони туркӣ буд ба мушкилие рӯ ба рӯ шуд. Аз ин рӯ, дар тамоми нишасту анҷуманҳо

хар гоҳ сухан дар боби забон пеш меомад, масъалаи истилоҳот ҳамеша дар миён буд ва дар атрофи он қарорҳои алоҳида қабул мешуд.

Дар умум масъалаҳои мубрам ва асосии посухталаб дар ин мавзӯ чунин буданд:

1. Истилоҳоте, ки мутобиқи таҳаввулоти замони нав пайдо шуда буданд, ба кадом шакл пазируфта шаванд ва ё чӣ гуна бояд баён шаванд?

2. Истилоҳот ва луғоти байналмилалӣ ба кадом сурат ва аз кадом забон қабул карда шавад?

3. Кадом манбаҳо дар истилоҳозӣ афзалият дорад ва сарчашмаи асосӣ бояд ҳисоб карда шавад?

4. Махсусан, ба системаи ягона даровардани истилоҳоти арабӣ.

Андешаҳо дар мавриди суолҳои мазкур гуногун ва тавсияву пешниҳодҳо низ мухталиф буданд. Як гурӯҳ пешниҳод мекарданд, ки истилоҳоте, ки дар байни мардум роиҷ гаштааст, ба ҳамон шакл боқӣ монад ва ё ба таври расмӣ дар забон ворид шавад. Дар хусуси сарчашмаҳои асосии истилоҳозӣ ҳам андешаҳои мантиқӣ ва илмӣ пешниҳод гардида буд. Масалан, Муҳаммад Шариф табиб ва табиатшинос, сарчашмаҳои миллиро бар хориҷӣ муқаддам мешуморад ва пешниҳод мекунад, ки дар вақти истилоҳозӣ аввал бояд кӯшиш намуд, ки калимаи арабиро пайдо намуд. Ё бар зидди вожаҳои сода дар забон буд.

Яке аз масъалаҳои дигар, ки дар истилоҳозӣ масъалаи мубрам ва асосӣ гардидааст, масъалаи бархӯрд бо истилоҳот ва луғоти байналмилалӣ мебошад. Дар мавриди қабули онҳо дар байни аҳли дониш ҳеч гуна шакку шубҳае нест. Баҳс танҳо сари он аст, ки ин луғоту истилоҳот чӣ гуна қабул карда шавад, дар шакли тарҷума, худсохт ва ё забони аслӣ.

Як гурӯҳ донишмандон бор он ақидаанд, ки истилоҳоти хориҷӣ дар шакли айнӣ танҳо дар сурате бояд пазируфта шавад, агар баробарихое (модул) барои онҳо аз дохили забони арабӣ пайдо нашавад ва ё тарҷумаи онҳо ғайриимкон бошад.

Аммо дар аснои қабули истилоҳоти хориҷӣ онҳоро дар шакли аслаш нигоҳ дошта, сиға ва тасрифҳои онро мутобиқи қонун ва қоидаҳои забони арабӣ тобеъ намудан лозим аст.

Дар баробари он ки истилоҳот аз захираи луғавии ҳуди забон ва ё бо тозавожае аз забони миллӣ сохта мешаванд, ҳамчунин роҳи дигаре барои сохтани истилоҳ мавҷуд аст, ин иқтибос ва ё қарзгирӣ аз забонҳои бегона мебошад.

Таърихи ташаккули истилоҳот дар забони арабӣ

Чи тавре ба ҳамагон маълум аст, дар таърихи инсоният нахустин асарҳои илмӣ бо забони юнонӣ пайдо шудаанд. Ин забон бо забони лотинӣ дар Шарқ то асрҳои VI - VII (то таъсис ёфтани хилофати арабҳо) ва дар Ғарб то асрҳои XVI - XVII забони илм ба ҳисоб мерафт ва имрӯз ҳамчун забони класикии илм ёдовар мешавад. Аммо баъд аз асрҳои VI - VII нуфузи забони арабӣ тақвият ёфта, он дар аксари мамлакатҳо забони муошират гардид. Ин забонро тамоми аъёну ашрофон ва ҳокимони он давр медонистанд, чунин тамоми қарорҳо ва қонунҳое, ки халифаҳо мебароварданд, ба забони арабӣ навишта, тасдиқ мешуданд. Ин забон бо мурури замон ба соҳаҳои дигари иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, махсусан ба илм таъсири худро гузошт. Дар натиҷа забони илм аз забонҳои юнонӣ лотинӣ ба забони арабӣ майл намуд ва тамоми донишмандони ин давра осори илмӣ худро бо забони арабӣ менавиштагӣ шуданд. Маҳз дар ин давра бештари истилоҳоти юнонӣ ва лотинӣ ба забони арабӣ баргардонида шуданд. Ҳамин тариқ, то охири асри IX ва аввали асри X забони арабӣ чун забони илмӣ ба авҷи камолоти худ расида буд.

Забони муосири арабӣ тули солҳои охир таҷрибаҳои фаровони амалӣ ва андешаҳои муфиди назариявиро дар заминаи истилоҳсозӣ ҳосил намуда, аз нигоҳи созмонӣ низ қорҳои зиёде дар ин соҳа ба анҷом расидааст. Бояд аз ин дастовард ва таҷрибаҳо истифода намоем ва бубинем, ки забони

арабӣ дар ин ҷода аз кадом сарчашмаҳо истифода намуда, чӣ вижагиҳое дорад, кадом шоҳаи он бештар рушд кардааст ва кадом ҷанбаи он заиф гаштааст, нуфузи забонҳои бегона дар ин соҳа чӣ гуна аст ва барои ниёзмандиҳои хеш аз кадом шеваҳои воҷасозӣ ва аз кадом усулҳои истилоҳсозӣ истифода кардааст. Барои ба ин суолҳо ҷавоб додан, моро лозим аст, ки назаре ба таърихи истилоҳоти арабӣ андозем.

Истилоҳшиносӣ ҳамчун илм дар асри XX ба вучуд омада, манбаи такмилдиҳии тамоми забонҳо ба ҳисоб меравад. Бо вучуди илми "ҷавон" будани истилоҳот, таърихи он ба асрҳои қадим рост меояд.

Ф. М. Ҳиҷозӣ - узви академияи забони арабӣ дар Қоҳира, дар ду ҷанба омӯзиши истилоҳоти арабиро пешниҳод намуд, ки инҳоянд:

1. Мероси арабӣ (التراث العربية).
2. Истилоҳоти муосир.

Мероси арабӣ - ин ганҷинаи бебаҳои осори асримиёнагӣ дар илмҳои мухталиф буда, то ҳанӯз диққати донишмандони тамоми дунёро ба худ ҷалб мекунад. Истилоҳоти «мероси арабӣ» ҳамчун давраи таърихӣ аз замони ба вучуд омадани Ислом дар хилофати араб сарчашма мегирад. Ҷанбаи дуум - истилоҳоти муосир бошад, аз замони истилои Наполеон Бонопард сарчашма мегирад.

Аммо давраи гулгуншукуфони таърихи истилоҳоти арабиро метавон ба замони хилофати Аббосиён (750 - 1055), ки дар он илм, санъат ва адабиёт рушд намуда буд, мансуб донист. Тавре ба мо маълум аст, халифаҳои аббосӣ олимони соҳаҳои гуногунро ҳавасманд менамуданд ва ба фаъолияти тарҷумонӣ диққати махсус меододанд. Олими барҷастаи асримиёнагӣ ал - Хоразмӣ дар асари машҳури худ «مفاتيح العلوم» (Калидҳои илм), ки аз понздаҳ фасл ва наваду се боб иборат аст, 2382 истилоҳро муайян намудааст.

Тарҷума дар таърихи истилоҳоти арабӣ нақши муҳимро мебозад ва он ифодагари бархурди забонҳо ва халқҳо мнбошад. Оғози фаъолияти тарҷумонӣ ба асри VIII ва марҳалаи аввали рушди он ба давраи ҳукмронии халифа Маъмун, ба асри IX рост меояд. Дар давраи ҳукмронии Маъмун асарҳо аз забони ҳиндӣ, юнонӣ ва форсӣ ба забони арабӣ тарҷума мешуданд. Бо мақсади интишори илм дар ҳудуди хилофати Араб юнониҳои маҳаллиро барои тарҷумаи осори юнонӣ истифода менамуданд. Амр ал - Азиз бошад, барои тарҷумаи осори тиббии ба мусалмонон муфид ва на бар хилофи анъанаҳои исломӣ мукофотпулӣ тақдим менамуд. Аввалин тарҷумони китобҳои тиб, кимиё ва ситорашиносӣ ал - Ҷоҳиз маҳсуб меёбад. "Калила ва Димна" - ро бошад, аввалин маротиба аз забонӣ арабӣ ба забони паҳлавӣ ибн Муқафаъ тарҷума намудааст. Бояд зикр намуд, ки дар замони ҳукмронии халифа Мансур (753 - 774) илмҳои мантиқ, тиб, риёзӣ, ва дигар илмҳо рушд намуданд, ки ин боиси ба тартиб овардани истилоҳоти соҳаҳои гуногун гашт. Олими барҷаста Ҳанин ибн Исҳоқ бо ҳамроҳи шогирдонаш теъдоди зиёди осори юнонӣ ва форсиро ба забони арабӣ тарҷума намуда, истилоҳоти илмиро бо ифодаҳо овози нутқ (транскрипсия) сабт намудааст. Дар мавриди тарҷума аз забони арабӣ ба забонҳои дигар метавон гуфт, ки он аз асрҳои X - XI шурӯъ шудааст. Дар байни мамлакатҳои араб дар асри XVIII Миср ба фаъолияти тарҷумонӣ диққати буштар зоҳир намуд, ки ин бо омадани фаронсавиҳои истилогар марбут аст. Сарлашқари Миср Муҳаммад Алӣ (солҳои ҳукмронияш 1805 - 1849) баъди ба сари вазифа омаданд, на танҳо дар низоми ҳарбӣ ва сохтори давлатӣ, балки дар фаъолияти тарҷумонӣ низ ислоҳот гузаронида буд. Ҷун фаъолияти тарҷумонӣ баъд аз ҳукмронии халифаҳои Маъмун ва Мансур танҳо дар асри XIX рушд намуд, аз сабаб марҳилаи дуҷуми рушди истилоҳотро ба давраи ҳукмронии М. Алӣ метавон маҳсуб донист. М. Алӣ

мехост, ки ба мутахассисони хориҷӣ эҳтиёҷ пайдо накунад ва аз ин хотир, ба рушди соҳаи тарҷумонӣ эҳтимоми бештар зоҳир намуд. Барои мисриҳо дар ин низом таълимоти аврупоиҳо нақши муҳим бозид, ки дар натиҷаи он бисёре аз хатмкунандагони Миср барои таълим ба мамлакатҳои Аврупо равона равон шуданд. Вазифаи асосии онҳо илмҳои хориҷиро аз худ намудан, пасон ба ватани худ баргашта, онро интишор додан буд. М. Алӣ ба бунёди муассисаҳои таълимии ватанӣ диққати бештар зоҳир менамуд ва ҳайъати мутахассисони тиббӣ аз табибони фаронсавӣ ва итолиёвӣ иборат буд. Вале аз сабаби он, ки табибон - муаллимони хориҷӣ аз надонистани забонҳои арабӣ ва туркӣ танқисӣ мекашиданд, эҳтиёҷ ба тарҷумон доштанд, ки дар ин замина табиби фаронсавӣ Клот тарҳи худро гузошт. Ӯ бо супориши М. Алӣ маъмурияти тиббии Артиши Мисрро асос гузошт. Пасон мактаби тарҷумонӣ ташкил шуд, ки онро маорифпорвар ва нависандаи машҳур - Рифо Таҳтонӣ (аз соли 1837 то 1849) идора мегамуд. Соли 1836 бошад, ин мактаб ба мактаби забонҳо табдил ёфт, ки дар он забонҳои арабӣ, туркӣ ва фаронсавӣ таълим дода мешуд. Ҳамчунин соли 1841 таҳти роҳбарии Рифо Таҳтонӣ Бюрои тарҷумонӣ ташкил шуд, ки ба он хатмкунандагони мактаби тарҷумонӣ равона мешуданд.

Ҳамин тариқ, агар истилоҳиносии давраи «мероси арабӣ» забонҳои лотинӣ, юнонӣ, форсӣ, ва дигар забонҳои асримиёнагиро дар бар гирад, пас истилоҳоти забони муосир забонҳои англисӣ, фаронсавӣ ва итолиёвро дар бар мегирад. Бояд зикр намуд, ки дар таърихи истилоҳоти арабӣ нақши бузургро забони туркӣ ҳангоми ҳукмрони туркони Усмонӣ дар ҳудуди мамлакатҳои араб мебозад, ки он муддати чор аср давом намуд. Дар ин давра ба ҷуз «таълимоти исломӣ» таҳсили миёна бо забони туркӣ буд.

Пас аз завол ёфтани салтанати туркони усмонӣ мамлакатҳои Аврупо кишварҳои арабро байни худ тақсим намуданд. Баъд аз чандин кӯшишҳо истиқлолияти худро ба даст оварданд ва нақши сиёсӣ ва иҷтимоии забони арабӣ боз ҳам ба сифати забони давлатӣ ба маротиба афзуд ва рӯз то рӯз зарурати тарҷумай матнҳои мухталиф ва осорҳои илмӣ аз забонҳои гуногуни дунё, тартиб додани луғатҳо ва истилоҳоти нав ба миён омад.

Барои ҳалли ин масъала, аз ибтидои асри XX сар карда, як гурӯҳ донишмандон ва муҳаққиқон ба ягонагии истилоҳоти илмӣ дар забони арабӣ даъват намуданд ва тавассути барпо намудани нишасту конференсиҳои фикру ақидаҳои худро барои ба низоми ягона даровардани истилоҳоти илмӣ забони арабӣ баён намуданд.

Аз ҷумлаи ин муҳаққиқон Муҳаммад Шариф муаллифи фарҳанги машҳур "اللغة العربية والمصطلحات العلمية" (дар илми тиб ва табиатшиносӣ доир ба ягонагии истилоҳоти илмӣ чунин мегӯяд: «Дар замони муосир ба арабӣ гардонидан ва тарҷума намудани истилоҳот аз забонҳои хориҷӣ ба таври мухталиф анҷом меёбад, ки ин ҳолат дар аксар вақт маънои асосии истилоҳоро ифода карда наметавонад».

Муҳаққиқи дигари соҳаи истилоҳот Мустафо аш-Шихобӣ чунин назар дорад: «Дар ҳақиқат, ихтилофот дар истилоҳоти илмӣ яке аз проблемаҳои забонӣ арабӣ гаштааст. Ин мушкилот дар баробари густариш ёфтани фарҳанг, пайдо шудани илмҳои нав ва шумораи муаллифон дар илмҳои навпайдо аст, ки дар кишварҳои арабӣ доман паҳн мекунад. Шояд яке аз сабабҳои ихтилофот дар истилоҳот ин робита надоштани байни донишмандони як кишвари арабӣ бо кишвари дигар бошад, зеро дар як минтақа як истилоҳи навро қабул мекунанд, ки донишмандони дигар кишвари арабӣ аз он истилоҳ надоранд».

Соли 1953 дар Искандария аввалин конференси ин ҷамъият баргузор гардида, иштироккунандагон фикру ақидаҳои худро доир ба ягонагии

истилоҳот баён менамуданд. Онҳо диққати худро махсусан ба арабӣ гардонидан ва тарҷумаи истилоҳот аз дигар забонҳо равона намуданд. Ҳамчунин ҷаласаи дигаре дар ин мавзӯ соли 1955 дар шаҳри Қоҳира баргузор гардид ва дар ин конфронс даҳ ҳазор истилоҳот аз соҳаҳои гуногуни илм пешниҳод ва қабул гардид.

Хулоса, дар таърихи истилоҳоти забони арабӣ се марҳила: қадим, миёна ва муосир нақши муҳим доранд, ки ба марҳалаи аввал забонҳои юнонӣ, форсӣ, лотинӣ ва испанӣ; ба марҳилаи дуюм забони туркӣ; ба марҳалаи сеюм бошад, забонҳои англисӣ, фаронсавӣ ва итолиёвӣ дохил мешаванд.

1.3 Истилоҳоти дипломатӣ дар забони муосири форсӣ- тоҷикӣ

Пас аз таъсис ва густариш ёфтани Хилофати Араб, ки аз Ҳинду Осиёи марказӣ, то Уқёнуси Атлантик тӯл мекашид забони арабӣ ба ҳайси забони давлатдорӣ, сиёсат, илм ва фарҳанг эътироф гардид. Дар муддати бештар аз 1000 сол дар саросари кишварҳои тобеи Хилофат ин забон ҳамчун забони ҳукмрон амал менамуд, ки дар натиҷа он ба як қатор забонҳои тобеъ таъсири бевосита ва ё бавосита гузошт. Забонҳое, ки зери таъсири амиқи забони арабӣ қарор гирифтаанд забонҳои форсӣ, туркӣ, курдӣ, албанӣ, урду ва як қатор забонҳои африқоӣ мебошанд.

“Вале бояд тазаққур дод, ки густариши забони арабӣ мисли қибтиёну набатиён ва орамиён, ки ба қуллӣ забони модарии худро аз даст додаанд натавонист истиқлоли забонии форсизабонро дар ҳам шиканад”. Бо вучуди ин, имрӯз дар забони тоҷикӣ иқтибосоти забони арабӣ хеле фаровон мебошад, ки онҳо таркиби луғавии забони моро ғанӣ гардонид, ба забони муосири бисёр фасеҳу хуштабӣ ва хушбаёни тоҷикӣ асос гузоштаанд.

Дар бораи нақши бузурги забони арабӣ ба забони тоҷикӣ донишманд, муҳаққиқ ва забоншиноси тоҷик С. Сулаймонов, дар яке аз мақолаҳои хеш (бо

забони арабӣ) чунин қайд менамояд: “Таъсири забони арабӣ ба забони тоҷикӣ дар чор ҷанба ба мушоҳида мерасад:

1) Хат. Аз замони Хилофати Араб, то давраи мустамликаи Россия, забони тоҷикӣ бо ҳуруфи арабӣ навишта мешуд. Дар ин муддат тоҷикон ба хатти арабӣ эҳтиёҷ пайдо карда, барои забони худ алифбои мувофиқ тартиб доданд.

2) Калима ва истилоҳот. Нуфузи забони арабӣ, хусусан дар фонди луғавии забони мо ва ташаккули истилоҳоти илмии он хеле муассир мебошад: Беш аз чихил дар сади вожаҳои забони моро калимот ва ибороти арабӣ ташкил медиҳад.

3) Морфология. Чун калима ва истилоҳоти забони арабӣ дар забони тоҷикӣ ба таври васеъ мавриди истифода қарор гирифт, тоҷикон қабул кардани як қатор қоидаҳои морфологӣ, синтаксисии забони арабиро лозим донистанд, то усули истифодаи калима ва истилоҳоти зеринро хубтар дарк намоянд.

4) Аруз ва балоға. Қоидаҳои аруз, балоға ва баҳри шеър дар забони тоҷикӣ аз қоидаҳои забони арабӣ тартиб ёфтаанд” .

Пас аз сайри кӯтоҳе оиди таъсири забони арабӣ ба забони тоҷикӣ ба ҳулосае метавон омад, ки хазинаи лексикаи забони мо аз калимаҳои арабӣ бисёр ғанӣ буда, забони арабӣ дар гузашти солҳои тӯлонӣ бар он таъсири назаррасе гузоштааст, вале дар ин мақола мо танҳо оид ба пажӯҳиши истилоҳоти дипломатии иқтибосии забони арабӣ таваққуф намудем.

Агар доир ба таҳқиқи истилоҳоти соҳавӣ дар забоншиносии муосир назар афканем, пас маълум мешавад, ки ин масъала аҳамияти зиёдеро дар солҳои соҳибистиклолии кишвар касб намудааст. Тадқиқоте, ки забоншиносон Қосимова М. Н., С. Сулаймонов, Назарзода С., Мирзо Ҳасани Султон ва дигарон доир ба паҳлӯҳои гуногуни истилоҳот дар забони тоҷикӣ ба анҷом расонидаанд, ба ҳамин давраи рушди забони тоҷикӣ марбут мебошанд. Илова бар ин наздиктар ба мавзӯи мақолаи зерин рисолаи номзодии Абдулфайзов С.

соли 2013 зери унвони “Таҳлили лексикӣ – семантикии истилоҳоти дипломатии забони тоҷикӣ”¹ дифоъ гардидааст, ки дар он бештар ҷанбаҳои луғавии истилоҳоти дипломатӣ ва доираи дараҷаи истеъмоли онҳо дар сатҳҳои гуногун мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар боби дуюми рисолаи зерин оид ба истилоҳоти иқтибосии арабӣ таҳлилу баррасӣ анҷом дода шудааст, ки муаллиф маънои луғавии истилоҳоти дипломатиро шарҳ додааст. Аммо мо хостем баъзе аз истилоҳоти арабиро аз нигоҳи сохтор гурӯҳбандӣ намуда, онҳоро мухтасаран шарҳ диҳем. Бояд қайд кард, ки ҳангоми шарҳу тавзеҳи истилоҳоти дипломатӣ бештар аз китоби “Фарҳанги мухтасари истилоҳоти дипломатӣ” и Шарифов А. истифода кардем.

Шарҳи мухтасар ва гурӯҳбандии истилоҳоти дипломатии иқтибосии забони арабӣ аз нигоҳи сохтор ба шакли зерин хоҳад буд.

1. Истилоҳоте, ки танҳо аз як реша сохта шудаанд.

Амният – (решаи калима – **أَمَّنَ**, баромади он сифати нисбӣ) - оромӣ, субот, осудагӣ, бехатарӣ.

Давлат – (решаи калима – **دَالَ**, баромади он - масдари навъи якуми феъл) кишвар, давлат, ҳокимияти олий.

Иҷора – (решаи калима – **إِجَارَةٌ**, баромади он масдари навъи чоруми феъл) барои истифодаи муваққатӣ пешниҳод кардани ҳудуди як кишвар ба кишвари дигар дар асоси шартнома.

Мудохила – (решаи калима – **دَخَلَ**, баромади он – масдари навъи сеюми феъл) даҳолат кардани як ва ё якчанд кишвар ба қорҳои дохилии кишварҳои дигар.

Музокирот – (решаи калима - **ذَكَرَ**, баромади он масдари навъи сеюми феъл) гуфтугӯ, музокира, табодули назар.

Муносибат – (решаи калима – **نَسَبَ**, баромади он – масдари навъи сеюми феъл) алоқа, робита, наздикӣ, иртибот.

Муҳосира – (решаи калима – حَصَرَ , баромади он – масдари навъи сеюми феъл) ихота гирифтани, ин истилоҳ “асосан барои ифодаи амалҳо хангоми низои мусаллаҳона, ки дар пешгирии қувваҳои мусаллаҳи баҳрии кишвари низоъгар аз дастрасӣ ба соҳили баҳр, ки дар назорати рақиб қарор доранд, истифода мегардад”, инчунин қаламрави хушкӣ низ муҳосира мегардад. [6, 109].

Равобит - (решаи калима – رَبَطَ) шакли ҷамъи калимаи робита буда, маъноҳои зеринро дорост, робита, муносибат, алоқа.

Салоҳият – (решаи калима – صَلَحَ , баромади он - масдар) ваколатдорӣ, комилхуқуқӣ дар ҳалли масоил.

Санад – (решаи калима – سَدَدَ , баромади он - масдар) забонхат, ҳуҷҷат, васиқа, расиди қарз, санади вом.

Сафар – (решаи калима – سَفَرَ , баромади он – масдари навъи якуми феъл) роҳпаймоӣ, сайёҳат, ташриф овардан.

Сиёсат – (решаи калима – سَاسَ , баромади он - масдари навъи якуми феъл) дар ҳуқуқи байналмиллалӣ самти ҳаракат, тадбири беруна, сиёсати хориҷӣ, равия, мебошад.

Эълумия – (решаи калима – عَلَّمَ – баромади он, масдари навъи чоруми феъл) изҳорот, “амали якҷониба, дуҷониба, ё бисёрҷонибае, ки дар он кишвар, созмонҳои ҷамъиятии байналхалқӣ ва байнихукуматӣ принципҳоро дар самти сиёсат, муносибатҳои байналхалқӣ ё ҳуқуқи байналхалқӣ муайян менамоянд ва ё дар бораи ин ё он масъала мавқеи худро изҳор месозанд”.

Аз таҳлили истилоҳоти мазкур, чунин бар меояд ки истилоҳоти дипломатии аз калимаҳои арабӣ таркибёфта бештар дар қолаби масдари навъҳои феъли маъмули ин забон сохта шудаанд. Аз ҷумла, истифодаи масдари навъи I, масдари навъи III ва масдари навъи IV бартарии назаррас доранд.

2. Истилоҳоти мураккаб; истилоҳоте, ки аз ду вожа, яке калимаҳои арабӣ ва дигаре калимаҳои тоҷикӣ сохта шудааст.

Ахднома – (**ахд** – аз калимаи арабии عَهْدٌ гирифта шудааст, **нома** – калимаи тоҷикист) шартнома, қарорнома.

Дахлнопазирӣ – (**дахл** – калимаи арабии دَخَلَ ва **нопазири** калимаи тоҷикӣ) “тобеияти истисноӣ ба қонунҳои кишвари хеш ва масунияти комил аз қонунгузори кишвари хориҷӣ”.

Хориҷиён – (**хориҷӣ** – калимаи арабии خَارِجِي буда, **ён** – пасванди ҷамъбандӣ дар забони тоҷикистӣ) шахсоне, ки дар қаламрави кишваре қарор доранд, вале шаҳрвандии он кишварро надоранд.

Ҳамраисӣ – (**ҳам** – пешванди тоҷикӣ буда, **раис** калимаи арабии رَئِيسٌ аст) ба ўҳда гирифтани раиси конфронс ё ҷаласаи мақомот ҳамзамон ва дар заминаи баробарӣ аз тарафи намояндагони 2 кишвар.

Ҳамрайӣ – (**ҳам** – пешванди тоҷикӣ, **рай** калимаи арабии رَأْيٌ) ҳамфикрӣ, яке аз принципҳои, ки дар асоси равоҷоти байни кишварҳо қарор дорад.

Ҳуҷумнакунӣ – (**ҳуҷум** – калимаи арабии هُجُومٌ буда, **накунӣ** калимаи тоҷикӣ мебошад) нахустин истифода набурдани нерӯҳои мусаллаҳона аз ҷониби як кишвар нисбат ба кишвари дигар.

Ҳуқуқпоймолкунӣ – (**ҳуқуқ** – калимаи арабии حُقُوقٌ буда, **поймолкунӣ** калимаи тоҷикист) “дар муносибатҳои байналхалқӣ барои намояндагон, созмонҳо ва ё шаҳрвандони як кишвар муқаррар намудани ҳуқуқҳои камтар назар ба намояндагон, созмонҳо ва ё шаҳрвандони кишвари дигар”.

Эътимоднома – (**эътимод** – калимаи арабии اِعْتِمَادٌ буда, **нома** – калимаи тоҷикӣ мебошад) ҳуҷҷате, ки хислати намояндагии намояндаи дипломатиро тасдиқ карда, ўро ба ин сифат дар кишвари хориҷӣ муаррифӣ менамояд.

3. Ибораҳои истилоҳӣ ва ё ибораистилоҳҳо.

Ба тарзи ибора сохтани истилоҳ маъмултарин ва сермахсултарин қолаби истилоҳсозии ин соҳа мебошад. Мо ибораистилоҳҳои дипломатиро шартан ба се гурӯҳ ҷудо намудем, ки ба шакли зерин мебошанд.

а) Ибораҳои истилоҳӣ, ки бо риояи қавоиди дастури забони арабӣ иқтибос шудаанд.

Байналмиллалӣ – (ибораи арабии *بين المللي*) байни давлатҳо, байни миллатҳо, миёни халқҳо.

Байналхалқӣ – (ибораи арабии *بين الخلفي*) миёни халқҳо, байни миллатҳо.

б) Ибораҳои истилоҳӣ, ки дар форсӣ бо бандаки изофии –и ифода шудаанд.

Амниятӣ иқтисодӣ – (ибораи сифатии *الأمن الإقتصادي*) вазъи муҳофизати иқтисодӣ аз шароит раванд ва омилҳои дохиливу берунӣ, ки рушди устувор ва истиқлолияти иқтисодиро зери хатар мегузоранд.

Минтақаи амниятӣ – (ибораи исми *منطقة الأمن*) “худуде, ки нисбати он аз ҷониби тарафҳои манфиатдор режими идорӣ муқаррар гардидааст”.

Муқаррароти маросимӣ – (ибораи сифатии *المقررات المراسمية*) маҷмӯи меъёрҳо, муқаррарот ва қоидаҳо, ки ташкили қор, тартиби даъват ва баргузори ҷаласаҳои конференси байналхалқӣ ва мақомотҳои байналхалқии байнихукуматӣ ва созмонҳои ғайрихукуматӣ, маросими интихоби мақомотҳои асосӣ, усулҳои муҳокимаи масоиле мебошад, ки дар рӯзномаи конференс (созмон) гузаронида шудаанд.

Сафорати фавқуллода – (ибораи омехтаи *سفارة فوق العادة*) ҳайати як кишвар, ки барои иштирок дар тантанаҳои бахшида ба эълони истиқлолият, ҷашнҳои миллӣ, қабули мансаби сарвари кишвар, барои иштирок дар маросими дафни сарвари кишвар ва шахсони дигари расмӣ ба кишвари дигар фиристода мешаванд.

Халъи силоҳ – (ибораи исми *خلع السلاح*) маҳдуднамоӣ, ихтисор ва нобуд кардани василаҳои пешбурди ҷанг.

Ҳолати фавқуллода – (ибораи омехтаи *حالة فوق العادة*) “ҳолати ҳуқуқӣ дар кишвар ё дар навоҳии алоҳидаи он, ки бо назардошти ҳолатҳои истисноӣ дар

замони осоишта ё ҳангоми ҷанг ҷорӣ гашта, истифодаи чораҳои махсусро ба мақсади муҳофизат аз хатарҳои хориҷӣ ё дохилӣ, таҳкими тартиботи ҷамъиятӣ ва ғайра иҷозат медиҳад” .

Ҳуқуқи инсон – (ибораи исми *حقوق الإنسان*) ислоҳоте, ки дар зери он маҷмӯи ҳуқуқ ва озодиҳои иҷтимоӣ, шахрвандӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва ғайра, ки мақоми ҳуқуқи шахсиятро дар кишвар тавсиф менамояд, фаҳмида мешавад.

в) Ибораҳои истилоҳии пешояндӣ.

3. Ифодаи номвожагони арабӣ.

Раис – (решаи калима *رئيس*, сифат) садр, ҳоким, калоншаванда.

Сафир – (решаи калима – *سَفَر*, сифат) “фиристода, расул намоянда, пайк, элчӣ, намояндаи воломақоми як давлат дар давлати дигар мебошад”.

Сафорат – (решаи калима – *سَفَر*, баромади он – исми макон) хадамоти дипломатии як давлат дар хориҷи он, маъмурияти хориҷӣ, ҷои кори сафир ва намояндагони маъмурони сиёсии давлати хориҷӣ.

Халиҷи баҳрӣ – (ибораи сифатии *خَلِيجَ بَحْرِي*) қисми обҳои баҳрӣ, ки ба ҳудуди давлатҳои дигар дохил мешаванд.

Дар анҷом чунин қайд мекунам, ки дар чорҷӯбаи омӯзиши масоили умумӣ ва назарии истилоҳот дар забоншиносии забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор додани истилоҳоти дипломатии иқтибосии забони арабӣ аз нигоҳи банди муҳим ва саривақтӣ, зеро чуноне ки зикр шуд, таркиби луғавии забони тоҷикиро бештар калимаҳои иқтибосии арабӣ ташкил додааст, ки донишҷӯ ва донишҷӯи истифода бурдани онҳо ба ҳайси истилоҳот дар забони тоҷикӣ яке аз масъалаҳои муҳим ва мубрам ба ҳисоб меравад.

1.4 Истилоҳоти дипломатии забони арабӣ

Забони арабӣ бо сермаъногии калимаҳояш аз дигар забонҳо фарқ мекунад, ки маънои ҳар яке онҳоро дар матнҳои алоҳида мушаххас кардан

мумкин аст, масалан калимаи رب шумораи чамъаш ارباب буда, ба якчанд маъно меояд: а) парвардигор; б) ого, чаноб; в) подшоҳ; г) соҳиб

Ҷинси занонаи он ربة буда, шумораи чамъи он ربات мебошад, ки маъноҳои: а) хонум, бону; б) хӯчаинзанро дорад. Ин калимаҳо дар ибора ва ҷумлаҳо ба маъноҳои гуногун меоянд, масалан:

ارباب الاحتكارات – монополистҳо;

ارباب الاقلام – нависандагон;

ارباب الاملاك – заминдорон;

ارباب الحثيات – ашхоси воломақом ва бонуфуз;

ارباب الديون – қарздиҳандагон (кредиторҳо);

ارباب المال – сармоядорон;

ارباب البصائر – донишмандон;

ارباب الامبعاشات – нафақахӯрон;

ارباب العائلة – падар, сардори оила;

Ё ин ки калимаи احكام шакли чамъаш احكام - ҳукм, қарор, низом, сохтор, дар таркибҳои зерин омада, маъноҳои гуногунро ифода мекунад:

الحكم الذاتي – худмухтор;

الحكم السوفيتي – Ҳукумати Шӯравӣ;

كراسي الحكم – мансабҳои ҳукуматӣ;

الحكم الجمهورية – низом (сохти) – и ҷумҳуриявӣ;

الحكم القانون – ҳукми қонун;

الحكم العرفية – қонунҳои замони ҷанг;

الحكم بالاعدام – ҳукми қатл;

Агар калимаи صاحب – ро дар луғатномаҳо бинем, маълум мегардад, ки аз он якчанд истилоҳи дипломатии нав сохта шудааст:

صاحب الامر – фармонраво;

صاحب التوقيع – имзогузор;

صاحب الشكوى – шикояткунанда;

صاحب الجيش – фармондеҳи қушӯн;
صاحب السرير – подшоҳ;
صاحب الجاه – арчманд;
صاحب الديوان – нозири хазинаи молиёти давлат;
اصحاب الحق – соҳибҳуқуқон;
اصحاب الحل و العقد – ҳукмфармоён;
اصحاب النفوذ – шахсони обрӯманд;
اصحاب السبب – Яҳудиён;
اصحاب الجلالة – Аълоҳазрат;
صاحب العزة – иззатманд;

Агар ба феъли عقد назар афканем, мебинем, ки маънои асосии он «бастан» мебошад, лекин дар истилоҳ ва ё забони махсуси матбуот бештар ба ду маънои маҷозӣ меояд:

1) шартнома ва паймон бастан;

عقدت معاهدة تجارية بين دول الأوروبية.

Байни давлатҳои Аврупо шартномаи тиҷоратӣ баста шуд.

2) даъват намудан, ҷамъ намудан (ҷаласа, конфронс, маҷлис ва ғайра) барпо намудан;

عقدت رئاسة شعبية للغة العربية و ادابها لاجتماعا واسعا للمجلس العلمي.

Раёсати кафедраи филологияи араб маҷлиси васеи шӯрои илмиро даъват кард.

Чуноне ки гуфтем, баргардондани тамоми лексикаи истилоҳоти нави соҳавӣ ва ё пайдо намудани муодили тоҷикии онҳо кори номумкин аст ва ҳеҷ забоне ба танҳои аз иҷрои ин кор намебарояд. Тарҷумаи истилоҳот тавре ки маълум аст, сабаб мешавад, ки робитаи мо ба донишҳои ҷаҳонӣ, ки пайваста дар ҳоли пешрафт ва тараққиёт ҳастанд, канда нашавад, зеро ба ақидаи донишмандон «ваҳдати истилоҳ барои пешрафти илм ва иртибот миёни аҳли он шартӣ нахустин аст». Муҳаммадҷон Шакурӣ, ки аз ҷумлаи

пайравони ин андеша аст, чунин менависад: «Албатта истилоҳ бояд чунон бошад, ки ба густариши робитаҳои илмии байни кишварҳо монета нагардад, балки мусоидат кунанд... чанбаи байналмилалии истилоҳот бо рисолати миллии он зид нест. Агар истилоҳ чунон бошад, ки рисолати миллии худро бо хубӣ адо карда тавонад, вазифаҳои байналмилалии худро низ иҷро хоҳад кард».

Имрӯзҳо забоншиносон оҳиста-оҳиста ба хулосаҳои дигар низ омада истодаанд, ки вожаҳо ва истилоҳоти иҷтимоӣ – сиёсии замони ҳозира, дигар истилоҳоти забони ягона набуда, мисли аломатҳои шартии ронандагӣ, харитаҳои географӣ – байналмилалӣ шудаанд. Агар дар ҳар кишвар истилоҳотро ба тарзи худ созанд, маълум мешавад, ки чӣ мушкилоте ба вучуд хоҳад омад.

Бинобар ин, масъалаи истилоҳ ва ориятгирӣ имрӯз дар забонҳо аҳамияти махсусро касб кардааст, вале ин назария маъноӣ онро надорад, ки ҳар як луғати дурусту нодурусте, ки аз дигар забон расидааст, фавран бе таҳлилу баррасӣ қабул шавад. Ориятгирӣ низ бояд сарҳади муайяни худро дошта бошад. Он набояд асолати забон, яъне сохтори морфологӣ ва синтаксисии забонро халалдор созад, аммо аз ворид намудани истилоҳоти иҷтимоӣ – сиёсии нав имрӯз ва дар оянда ҳам ҷойи гурез нест ва набояд аз ин таҷрибаи маъмулии забонҳо ҳарос дошт, зеро «Дар ҳар забоне иқтибос ва ориятгирӣ ногузир аст ва дар баъзе баъзе шоҳаҳои истилоҳ фаровон роҳ меёбад. Ин ҳақиқат бебаҳс аст ва дар бисёр мавридҳо аз онҳо ҷойи гурез нест». Илова бар ин, дар сурати риояи таносуб чунин ориятгирӣ мушкิลӣ ҳосил нахоҳад кард.

Вожа ва истилоҳи интихобшуда бояд дорои сифатҳои зерин бошад:

• **дақиқӣ.** калима бояд аз ҷиҳати интиқоди маъноӣ дуруст, илмӣ ва бо қадри имкон дақиқ бошад;

• **шаффофият.** то қадри тавон бояд дар зери калимаҳои шаффоф истилоҳ интихоб кард, то ки маонии онҳо равшан ва фаҳмо бошад ва

хонанда аз дидан ва шунидани он то андозае ба умқи маънои калима сарфаҳм равад ва ё робитаи наздики онро ба маънои истилоҳе, ки барои баёни мафҳуми он баргузида шудааст, пай барад;

• **тасрифпазирӣ ва иштиқоқпазирӣ.** калима бояд таъсирпазир бошад, яъне истифода аз имкониятҳои забонӣ, муштакот ва таркибҳои гуногун аз он сохта мешавад ва расонидани маънӣ зудтар сурат мегирад;

• **кӯтоҳии калима.** бояд кӯшиш ба харҷ дод, ки калимаҳои интихобшуда кӯтоҳ бошанд, то ҳам суръати расонидани маънӣ қобили қабули зехни бинанда ва ё шунаванда гарда два ҳам дар сохтмон ва ё баёни мафҳумҳои таркибӣ ё пайвандӣ мушкилоти зиёд ба миён наояд;

• **сохтори дастурӣ.** истилоҳоти интихобшуда бояд ҳамоханг ва созгор ба нормаҳо ва сохмони дастурии забон бошад;

• **зебӣ ва мафҳумият.** зоҳиран охири пазириши як муодили зебӣ ва мақбулияти он барои аҳли соҳа ва агар он луғат истилоҳи дипломатӣ бошад, барои аҳли фаъоли ҷомеа пешбинӣ мешавад, аз ин рӯ муодили пешниҳодӣ то ҷойи имкон бояд хушсохт, хушоҳанг, хуштаркиб ва талаффузи он осон бошад;

Матолибе, ки дар боло танҳо тарзҳои пешниҳодӣ буда, мумкин аст, тамоми ҷанбаҳои талаботро нисбати чунин луғати махсуси забон, яъне истилоҳот, хоссатан истилоҳоти дипломатӣ фаро нагирифта бошад, вале ба андешаи мо дар сурати риоя ва татбиқи онҳо дар ҷараёни истилоҳгузинӣ амали низомии муайяне пайдо хоҳад шуд. Аз ҷониби дигар забон ҳамеша мисли ҷомеа дар ҳоли тағйиру такому ласт ва шояд дар оянда дар ҷараёни такомули худ дар ин ҳавза низ қолабҳо ва принципҳои нав ва муфид пайдо шавад.

Тарҷумаи якчанд истилоҳи нави соҳаи дипломатия

1) **сиёсати оштипазирӣ** (рус. политика умиротворения; англ. appeasement) – моҳияти ин намуди дипломатия аз мусолиҳакорӣ, яъне дар

баробари шиддатнокии вазъияти чаҳонӣ ва низоъҳои бамиёномада байни кишварҳо аз бо роҳи осоишта ҳал намудани масоили пешомада иборат аст; дар забони дипломатияи арабӣ бо якчанд ибора ифода гаштани ин истилохро пай бурдем:

سياسة العلاج، سياسة الاسترضاء، سياسة تهديئة

2) **дипломатияи канонерӣ** (рус. дипломатия канонерок; **анг.** gunboat diplomacy) – моҳияти ин дипломатия аз истифодаи қувваи ҳарбӣ баҳри амалисозии ҳадафҳои сиёсати хориҷӣ иборат аст. Чунин номгузорӣ аз калимаи «канонерка» - навъи на он қадар калони кишти бо қўшўни артиллерӣ ибтидо гирифтааст. Дар забони арабӣ тарҷумаи он "دبلوماسية حربية" оварда шудааст;

3) **дипломатияи муттасил** (рус. челночная дипломатия; **анг.** shuttle diplomacy; **араб.** دبلوماسية المكوك) яке аз воситаҳои ҳалли сулҳомези низоъҳои миёни кишварҳо бо роҳи силсилаи гуфтушунидҳо бо иштироки кишвари сеюм (миёнарав) дар асоси шарту шароитҳои муқарраргардида мебошад. Дар аввалҳои соли 1974 Қотиби давлатии ИМА¹ Ҳенри Кэссинчер аввалин шуда ба ин намуди дипломатия бо ҳамчун шахси сеюм баромад кардан дар гуфтушунидҳои миёни Байтулмақаддас ва пойтахтҳои кишварҳои арабӣ сабаб гашт. Чуноне ки аз тарзи ифодаи ин истилоҳ дар забони русӣ ва арабӣ маълум аст, он ба таври мантиқӣ баён ёфтааст, зеро агар дақиқтар назар наафканем, ба маънои он сарфаҳм намеравем- «челноч», яъне моку, ки олати бофандагӣ буда, вақти бофтан пудро аз байни тор гузарондан мегирад ё ифодаи «монанди моку рафтуомад кардан» - муттасил дар рафтуомад буданро мефаҳмонад.

4) **дипломатияи долларӣ** (рус. долларовая дипломатия; **анг.** dollar diplomacy; **араб.** دبلوماسية الدولار) - ин навъи дипломатия истифодаи васеи усулҳои иқтисодиро (масалан, қарзҳо) баҳри ба даст овардани манфиатҳои худ ифода мекунад. Президенти ИМА Вилям Говард Тафт (1909 – 1913)

дипломатияи долларро обуранг дода, онро «сиёсате, ки дар он доллар хамчун пул хизмат мекунад» тавсиф кардааст. Бори аввал ин ибора соли 1909, вақте ки Ҳукумати ИМА бо маблағгузорӣ ва қарздиҳӣ дар сохтмони роҳҳои оҳани Хитой аҳли Хитойро ҳавасманд намуд. Ин истилоҳ бештар дар кишварҳои ақибмондаи Амрикои Лотинӣ, монанди Гаити, Гондурас ва Никарагуа мавриди истифода қарор дошт.

5) *муқотиботи дипломатӣ* (рус. дипломатические переписки; анг. diplomatic correspondences; араб. مراسلات دبلوماسية) маҷмӯи навъҳои гуногуни муросилот ва ҳуҷҷатҳои дипломатӣ, ки тавассути онҳо муносибатҳои миёни давлатҳо ба роҳ монда мешавад, ки аз *нотаи лафзӣ* (рус. вербальная нота; араб. مذكرة شفوية), *нотаи шахсӣ* (рус. личная нота; араб. ملاحظة شخصية), *ваколатҳо (ихтиёрот) – и дипломатӣ (сиёсӣ)* (рус. верительные грамоты; анг. credentials; араб. وثائق التفويض) ваколатҳо (ихтиёрот) – и дипломатӣ (сиёсӣ), *меморандум* (рус. меморандум; анг. memorandum; араб. مفكرة) ва дигар ҳуҷҷатҳо иборат аст;

6) *Даунинг стрит* (аз анг. Downing Street) кӯчае дар шаҳри Лондон, ки ба хотири бузургдошт ба номи дипломати давраи Эҳё Ч. Даунинг гузошта шудааст. Дар ин кӯча Вазорати қорҳои хориҷӣ ва Қароргоҳи расмии Сарвазири Британияи Кабир ҷойгир аст. Пас аз ҷустуҷӯҳо ва муорачиат ба сомонаҳои интернетӣ пайдо кардем, ки тарҷумаи ин реалия ба соҳаи дипломатия марбутбуда, пурра аз шакли англисии он таҳтуллафзӣ тарҷума шудааст: اسفل الشارع

7) *Демпинг* (аз анг. dumping) фуруши молҳо дар бозорҳои берунӣ бо нархи пасттар нисбат ба нархи дар бозорҳои ватанӣ буда, ба хотири ҷалби бештари мизочон ва аз байн бурдани рақибони тиҷорат; ин истилоҳ дар забони арабӣ бо калимаи الاغراق ва ибораҳои التجاري الاغراق وبالبيضائع ۽ الاغراق ифода гаштааст;

8) денонсатсия (аз фаронсагии *denoncer* – бекор кардан) изҳороти расмии давлате оид ба бекор карда шудани ягон шартномаи байналхалқии басташуда; шакли арабии истилоҳ *النقض, استنكار* истифода мегардад.

9) созиши шифоҳӣ (рус. джентельменское соглашение; анг. *gentlemen's agreement*) қарордоди байналхалқӣ, ки бе риояи расмият ва дар як муҳлати кӯтоҳ ба шакли шифоҳӣ баста мешавад. Ин истилоҳро мутарҷимини араб бо ибораи сифатии *الاتفاق السادة* тарҷума кардаанд;

10) экстрадитсия (аз лот. «ex»– дар берун, берун аз ва «*traditio*»- нақл, таҳвил) ба давлати хориҷа дошта додани шахсе, ки қонуни онро вайрон карда, гурехта омадааст. Тарҷумаи ин истилоҳ дар забони арабӣ бо ибораи исми *تسليم المجرمين* ифода гардидааст;

11) эмбарго (аз лот. *embargo* – манъи бозор) манъи а) воридоти моли муайян ё асър ба ягон кишвар; б) интиқоли маълумоти илмӣ – техникӣ ва дигар шаклҳои фаъолияти тиҷоратӣ ва ғайра. Тарҷумаи ин истилоҳи соҳаи дипломатия дар забони арабӣ ба шакли *خطر على الواردات* ё бо таркиби *خطر* вомехӯрад.

12) Модус вивенди (аз анг. *modus vivendi*) истилоҳи дипломатӣ, ки барои ифодаи созишномаҳои муваққатӣ ва пешакӣ, ки дар натиҷа ба хусусияти доимидошта иваз карда мешавад, истифода мегардад. Гарчанде тарҷумаи ин истилоҳ бо роҳи тарҷеумаи таҳтуллафзии ҳар яке аз қисматҳои истилоҳ мумкин бошад (модус – *عمل* ва вивенди- *مؤقتة*), ҳам онро бо дарназардошти аломатҳои фонетикӣ забони арабӣ калка кардаанд: *مودوس فيفندي*;

ФАСЛИ 2

Хусусият ва самтҳои истифодаи истилоҳоти арабӣ дар амалияи дипломатӣ

Н.и.ф. Додаров О.З.

Ҳадафҳои неки созанда дар даврони соҳибистиклолии Ватан аз устодону омӯзгорон, олимону донишмандон ва дар мачмӯъ, аз тамоми кормандони соҳаи илму маориф тақозо доранд, ки пеш аз ҳама, бо донишҳои муосири илмиву техникӣ мусаллаҳ бошанд ва шогирдону таълимгирандагонро ба омӯхтани илму дониш ва касбу ҳунар сафарбар карда, дар рӯҳияи баланди худшиносӣ ва худогоҳӣ тарбия намоянд.

Дар баҳши иҷроиши нақшаи корҳои илмӣ – тадқиқотӣ дар соли 2016 – 2020 корҳои зиёде анҷом дода шуданд. Баррасии ҷанбаҳои ҷудоғонаи нақшаи илмӣ – тадқиқотӣ, дар рафти кори конференсҳо, мизҳои мудаввар, семинарҳо ва баромад да факултет дар конференсҳои сатҳи донишгоҳӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ тақвият ёфтанд.

2.1. Хусусият ва самтҳои истифодаи истилоҳоти арабӣ дар амалияи дипломатӣ.

Имрӯз барои рушди Тоҷикистони соҳибистиклол мардуми тоҷикро якҷанд вазифаҳо дар пеш аст, ки аз ҷумлаи онҳо омӯхтан ва донишҷӯи забонҳои хориҷӣ ба ҳисоб меравад, зеро бар ин васила бо ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамқадам мегардем ва баҳри тараққиёти кишвари азизамон сахм мегузорем.

Сари ин масъала Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суханронҳои худ чунин қайд намудаанд: “Тарбияи насли соҳибмаърифат, огоҳу бедордил забондону ҷӯянда ва донандаи техникаву технологияи муосир минбаъд низ ҳамчун самти муҳими сиёсати давлат боқӣ мемонад. Зеро пешрафту тараққиёти ҳар як давлатро маҳз кадрҳо ва мутахассисони баладихтисосу кордон таъмин мекунанд”.

Олами имрӯза бо суръат тараққӣ карда истодааст, солҳои охир дар ҷомеаи муосир тағйироти кулли иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ ба мушоҳида расида, муносибатҳои байналмиллалӣ васеъ гардида истодааст. Дар ин раванд донишҷӯи забонҳои хориҷӣ заминаи асосӣ ба ҳисоб рафта, он робитаҳои байни халқҳо ва давлатҳоро таҳким мебахшад. Масалан, ҳадди ақал донишҷӯи яке аз забонҳои хориҷӣ хеле муфид буда, барои истифода бурдани адабиётҳои мухталифи халқҳои ҷаҳон, бохабар шудан аз ахбороти сатҳи байналхалқӣ ва огоҳӣ ёфтани фарҳангу тамаддуни халқҳои гуногуни олам, мусоидат менамояд. “Ҷавонони мо чун насли ояндасози Ватанамон бояд ҳамеша дар пайи ҷустуҷӯи илму дониш, азҳудкунии касбу ҳунарҳои муосир ва омӯзиши забони давлативу забонҳои хориҷӣ бошанд” чунин таъкид намудааст, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон ва ҷои дигар илова намудааст, ки “Дар баробари забони давлатӣ, омӯхтани забонҳои хориҷӣ, пеш аз ҳама забонҳои русӣ ва англисӣ, тақозои давру замон мебошад, зеро ин забонҳо воситаи муоширати байналмиллалӣ ба шумор рафта, ба мо дар густариши муносибатҳои байни давлатҳои дигар ва ба таваҷҷӯҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ расонидани марому ҳадафҳои миллиамон ва гузашта аз ин, ба рушди пешрафти иқтисодиву иҷтимоии кишварамон мусоидат мекунад”.

Дар ин ҷо баъзе аҳамиятҳо ва фоидаҳои омӯзиши забонҳои хориҷиро шарҳ медиҳем:

1. Забономӯзӣ аҳамияти зехнӣ дорад, чун ки омӯзиши забонҳои хориҷӣ яке аз омилҳои асосии рӯшди инсонӣ муосир ба ҳисоб рафта, он хофизаву фикрронии касро ташаккул медиҳад ва ҷаҳонбиниро васеъ мегардонад. Ба ғайр аз ин, инсон дар натиҷаи омӯзиши забонҳои дигар бартарият ва афзалияти вижаҳои забони модарӣ ва фарҳанги миллии хешро бештар хубтар пай мебарад.

2. Забономӯзӣ аҳамияти илмиро дорад, зеро ки донишҷӯён, магистрҳо, аспирантону докторантҳо бо донишҷӯи забонҳои хориҷӣ имкониятҳои васеъи

истифода бурдани мавод ва адабиётҳои заруриро пайдо мекунанд, ки бештар бо забонҳои русӣ, англисӣ, арабӣ ва ғайра нашр гардидаанд. Донишмандони забонҳои хориҷӣ, инчунин барои иштирок кардан дар конференсияҳои илмӣ сатҳи гуногун, мусоидат намуда, сабаби асосии муваффақияти илмомӯзони муосир мебошад.

3. Забономӯзӣ аҳамияти фарҳангӣ дорад, зеро ки донишмандони забонҳои хориҷӣ ин боҳабар шудан аз фарҳангу тамаддуни миллатҳои гуногуни олам ва ба оламиён муаррифӣ намудани фарҳанги миллии хеш мебошад. “Муоширати байнифарҳангӣ робитаи инсонҳост, ки бо забонҳои гуногун ҳарф мезананд. Ҳар як забон ... ифодагари фарҳанги воқеии ҷомеа маҳсуб меёбад, ки дар ин ё он забон арзи ҳастӣ дорад ва ба фарҳанги он хизмат мекунад” [Барнома, 4]. Тавассути аз худ кардани забонҳои хориҷӣ инсон ҳамзамон ба фарҳанги миллии дигаре низ ошно мегардад, аз ҷаҳони маънавӣ, ки дар он забонҳо нухуфтааст, дунёи ботинашро ғайрӣ мегардонад, чун ки омӯзиши забонҳои хориҷӣ бо масъалаи омӯختани таърихи кишвар, фарҳанг ва ҳаёти он халқҳо вобастагии зич дорад.

4. Забономӯзӣ аҳамияти ҳосе дар соҳаи сайёҳӣ дорад. Сайёҳат яке аз машғулиятҳои ҷолибу таъсирбахш ва муфиди инсоният буда, дар байни мардуми ҳама давру замон нақши муҳим дошт. Имрӯз низ соҳаи сайёҳӣ дар ҳоли рушд буда, мардум ҳамасола баҳри тамошои олам, ошноӣ бо фарҳангҳои гуногун инчунин, инкишоф ва ташаккул додани ҷаҳонбинӣ хеш ба сайёҳати ҷаҳон, аз ҷумла Осиёву Аврупо, Африқову Амрико мепардозанд, ки дар ин маврид забондонӣ масъалаи асосӣ буда, сабаби хубтару беҳтар дарк намудани халқҳои бегона ва баръакс дуруст баён кардани фикри хеш, инчунин орому осуда сайругашт намудан дар давлатҳои гуногуни ҷаҳон мегардад. Мавриди қайд аст, ки соли 2018 дар Ҷумҳуриямон “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон гардид ва барои ташаккул додани соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон талабот ба мутахассисоне, ки забонҳои хориҷиро хуб медонанд ва аз ин забонҳо дар муоширати касбӣ ва ҳаррӯза истифода бурда метавонанд меафзояд.

5. Забономӯзӣ дар рушди муносибатҳои байналхалқӣ аҳамияти ҷиддӣ дорад, чун ки имрӯз муносибатҳои байнимиллалӣ ва робитаҳои дуҷонибаи байни давлатҳо бо суръат рушд карда истода, дар ин асно талаботҳои ҷадид низ ба миён омада истодааст. Ба роҳ мондани робитаҳои гуногунсоҳа бо давлатҳои тариққикарда, яъне пайвастан бо ҷаҳони мутамаддин бе донишони забонҳои хориҷӣ ғайри имкон аст.

Забонҳои хориҷие, ки имрӯз мақоми байналхалқӣ доранд забонҳои англисӣ, русӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, испанӣ ва арабӣ мебошанд. Ба ҳамагон мақбул аст ки, забонҳои русӣ ва англисӣ имрӯз ҳамчун забони муоширати байналхалқӣ ба ҳисоб рафта, аз худ кардани технологияи нав ва ҳамқадам будан бо замони муосир аз онҳо вобастагии ҷиддӣ дорад. Вале ин равиш дараҷаи омузиши забонҳои дигари хориҷиро низ коҳиш намедихад.

Дар маҷмӯъ, дар олам ҳафт ҳазор забон ба қайд гирифта шудааст, ки чорсадтои он забонҳои мурда ба шумор мераванд. Ва ҳоло бошад, 95 забони расмӣ дар сатҳи давлатҳои гуногуни олам амал карда истодааст. Аз ин шумора забонҳое, ки дараҷаи истифодабарии онҳо дар давлатҳои ҷаҳон бартарӣ дорад яқум, забони англисӣ, ки он забони расмии 56 давлати дунёст, дуввум, забони фаронсавӣ, ки он забони расмии 29 давлати дунёст, ва саввум забони арабӣ, ки он ҳам забони расмии 24 давлати дунё мебошад, ба ҳисоб мераванд.

Забони арабӣ яке аз забонҳои байналхалқӣ мебошад. Аз ҷиҳати ғановати луғавӣ яке аз забонҳои асиле, ки зиёда аз 12 миллиону 400 ҳазор калимаро дар бар мегирад забони арабӣ ҳисобида мешавад. Ин забон аз рӯи афзалияти фонди луғавӣ дар дунё дар ҷои аввал қарор дорад. Мафҳуми забони арабӣ забони адабии арабӣ, лаҳҷаҳои сершумори маҳаллӣ ва шеваҳояшро дар бар мегирад. Забони арабӣ, ба ҷуз ин ки дар кишварҳои арабӣ ҳамчун забони расмӣ шинохта мешавад, инчунин байни мардуми мамлакатҳои шарқ – Ҳиндустон, Туркия, Эрон, Афғонистон, Покистону Индонезия паҳн гардидааст. Бо забони арабӣ тақрибан 350 млн нафар суҳбат мекунанд ва зиёда аз 1 млрд одам дар

бораи ин забон ин ё он гуна маълумот дорад, чун ки забони арабӣ то ҳанӯз аҳамияти оламшумор ва арзиши ҷаҳониرو соҳиб аст.

Забони арабӣ ба шоҳаи сомии оилаи забонҳои сомию ҳомӣ ё афроосиёӣ тааллуқ дорад ва паҳншудатарини ин забонҳо мебошад. Инчунин, он яке аз бойтарин ва ҳаматарафа омӯхташудаи забонҳои соми ба ҳисоб меравад.

Забони муосири арабӣ натиҷаи инкишофи баъдинаи забони классикии арабӣ мебошад ва асосан таркиби фонетикӣ ва системаи грамматикии забони қадимаи классикии арабиро нигоҳ доштааст. Забони муосири адабии арабӣ забони умумии расмӣ ҳамаи мамлакатҳои арабӣ мебошад.

Дар натиҷаи пажӯҳишҳои зерин ба чунин хулоса омалем, ки ҳоло забонмузӣ яке аз соҳаҳои муҳиму пешрафтаи замони муосир ба шумор меравад. “Акнун нафаре босавод шуморида мешавад, ки натавонад хонда ва навишта тавонад, балки маҷмӯи донишҳои муназзами замонавӣ дошта, забони давлатиро дар сатҳи аъло дорад, инчунин як ё ду забони хориҷӣ ва тарзи дурусти истифодаи технологияҳои имрӯзаро аз худ карда бошад”. Ба замони ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати илму техника назар карда, устодон бояд роҳу усулҳои ҷолибу таъсирбахшро ба протсессии таълим ворид созанд, ки барои расидан ба ҳадафҳои асосӣ мусоидат намояд. “Маҳз омӯзгорони соҳибмаърифату бофарҳанг ва устодони донишманду ватанпараст савияи таълиму дониши хонандагонро баланд бардошта, онҳоро ба забондонӣ, илмомӯзӣ ва худшиносӣ ҷаҳоншиносӣ роҳнамоӣ карда метавонанд”

2.2. Забони арабӣ дар фазои чандфарҳангӣ.

Рафтуомади рӯзафзуни сиёсӣ, иқтисодӣ, илмӣ, боздидҳои мутақобилаи расмӣ ва корӣ, рушди саёҳату тичорате, ки баъди касби истиқлоли ҷумҳурӣ бо кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла ҷаҳони араб даст додааст, моро водор месозад, ки омӯзиши забонҳои хориҷиро дар мактабҳои миёна ва олии кишвар дар сатҳи созгор ба равандро ва тақозои замони амалӣ созем.

Дар ҷомеаи имрӯза омӯзиши ҷанбаи иҷтимоии забон, функсияҳои ҷамъиятии он, механизми таъсирҳои гуногун ба он ва нақше, ки забон дар ҷомеа мебозад, мақоми назаррасеро касб намудааст. Ингуна омӯзиш муносибати зичи забонҳоро ба фарҳанг, ҳаёти ҷамъиятӣ ва маънавии инсон, таҳлилу баррасӣ менамояд, ки он ҳануз дар доираи консепсияи фалсафӣ – лингвистии омӯзиши забон аз тарафи В. Гумболт тадқиқ карда шуда буд. Ин назарияи В. Гумболт дар корҳои И. Кант, Гегел, И. В. Гете ифода ёфта, баъдан дар фаъолияти намоёндагони дигари забоншиносӣ инкишоф ёфтааст.

Бузургтарин арзиши инсонӣ ин забон аст, ки бо он сӯҳбат мекунад, андеша меронанд, фикри худро баён месозанд ва онро ба насли оянда боқӣ мегузоранд. Ба воситаи забон ашъору эҷодиёти миллат сабт гардида, фарҳанги он шинохта мешавад.

Забони арабӣ ба шоҳаи сомии забонҳои афроосиёӣ дохил мешавад. Ва он яке аз забонҳои мебошад, ки дар тӯли таърих моҳияту зебогии худро иваз накарда, баръакс бо ҳамроҳ шудани иқтибосоти забонҳои юнониву форсӣ фонди луғавии худро бой намудааст. Инчунин забони арабӣ дар фазои фарҳанги арабу исломӣ нақши бузурге бозида, мақоми арзандаеро дар рушду нумӯъи фарҳанги ҷаҳонӣ касб намудааст. Дар тӯли таърих забони арабӣ ва фарҳанги он бо тавоноиву қудрати худ тавонист расму оинҳои бисёрасраи худро устувор нигоҳ дошта, бар замми ин дар фазои фарҳангҳои гуногун онро интишор намояд.

Нақши асосиву назарраси забони арабӣ дар фазои фарҳангҳои гуногуни олам аз замони пайдоишу инкишофи Хилофати араб, аз даврае, ки ин забон забони расмӣ як қатор давлатҳои дунё гардид, зоҳиран ошкор мегардад. Дар ин давра забони арабӣ ҳамчун забони ҳукмрон аз нимҷазираи Арабистон, то ба Чину Андалус, Ҳиндустану Мовароуннаҳр ва шимолӣ Африқо паҳн гардида буд.

Имрӯз забони арабӣ забони расмии 22 кишвари дунёст, аз ҷумла Арабистони Саудӣ, Миср, Ироқ, Сурия, Катар, Кувайт, АМА, Тунис, Баҳрайн, Фаластин ва ғайра.

Чуноне ки дар илми фарҳангшиносӣ гуфта шудааст, як миллат – як фарҳанг аст ва инчӯ чун менигарем имрӯз забони арабӣ дар доираи миллатҳои гуногун, яъне дар фазои фарҳангҳои мухталиф густариш ёфтааст, пас гуфта метавонем, ки бо вучуди он, ки тамоми кишварҳои арабӣ байни ҳамдигар бо забони арабӣ сӯҳбат мекунанд, вале миллати онҳо гуногун аст, аз қабилҳои ироқиён, мисриён, суриягиҳо ва ғайраҳо. Бояд қайд намуд, ки ҳар як миллат соҳиби фарҳангу тамаддуни худ аст ва забони арабӣ айни замон фарогири фарҳангҳои гуногуни миллатҳои дунёст. Имрӯз забони арабӣ шомилӣ, яке аз шаш забонҳои расмии Асамблеяи Генералии СММ мебошад. Забони имрӯзаи арабиро ба 5 гурӯҳи диалектӣ (лаҳҷавӣ) тақсим мекунанд.

1. Мағрибӣ
2. Мисорӣ – саудӣ
3. Суриягӣ – месопотамӣ
4. Арабӣ
5. Осиёимиёнагӣ

Забони мағрибӣ ба гурӯҳи ғарбӣ ва забонҳои дигар ба гурӯҳи шарқии забонҳо ва лаҳҷаҳои арабӣ дохил мешаванд. Аммо забони адабӣ забони муосири стандартии арабӣ буда, дар тамоми киварҳои араб ягона аст.

Густариши забони арабӣ аз асри 7 оғоз ёфта, замони ривочу инкишофи он дар фазои фарҳангҳои гуногун ва таъсири он ба забон, адабиёт ва фарҳангҳои дигар миллатҳо дар асрҳои 8 – 12 рушд намуда буд.

Дар ин замон забони арабӣ ҳамчун забони расмӣ, илмӣ – адабӣ, сиёсӣ – фарҳангӣ дар тамоми минтақаҳои Хилофати Араб ҳукмрон буд. Ва умуман, ин забон ҳамчун забони байналмиллалӣ илм ва адаб байни кишварҳои

Шарқи наздик ва Шарқи миёна махсуб меёфт. Адибон, сиёсатмадорон, муаррихон ва дар маҷмӯъ тамоми олимони миллатҳои гуногун, ки дар зери ҳокимияти Хилофати Араб қарор дошт, осори хешро бо забони арабӣ менигоштанд, исботи ин гуфтаҳо дар ашъори гаронбаҳои адибони форсу тоҷик равшан аён аст. Аз ҷумлаи адибони барҷастаи форсу тоҷик, ки эҷодиёти хешро бо забони арабӣ таълиф намудаанд ал – Форобӣ (870-950) аз Туркистон, Ибни Сино (980-1037), аз Бухоро, ал – Берунӣ аз Хоразм, Ибни Рушд зодаи Андалус (1126-1198) ва дигарон мебошанд.

Марҳилаи дигари инкишофи забони арабиро дар асрҳои 18 – 19 арзёбӣ кардан мумкин аст, ки ин дар натиҷаи рушди муносибатҳои иқтисодии давлатҳои Шарқи Араб бо давлатҳои ғарб зоҳир мегардад. Дар ин марҳила ҷопи китобҳо рушд намуда, ВАО густариш меёбад, ва жанрҳои нави адабӣ пайдо мешаванд, драматургия ва ашъори назмиву насрӣ омили асосии рушди забони арабӣ гардида, сабаби мувофиқати он ба талаботи нави ҳаёти ҷамъиятӣ ва фарҳангиву илмии ҷомеа мегардад.

Таъсири таърихӣ – фарҳангии забони арабӣ ба бештари забонҳои Осиё ва Аврупо ба мушоҳида мерасад, ки мучиби он нақши муҳими забони арабӣ дар ҷомеа ва системаи инкишофёфтаи он дар истилоҳоти соҳаҳои гуногун аз ҷумла истилоҳоти ҷамъиятӣ, фарҳангӣ ва илмӣ мебошад.

2.3. Мавқеъ ва ҷойи калимаҳои арабӣ дар амалияи дипломатӣ

Доир ба таърихи дипломатия бошад, чунин гуфтан мумкин аст, ки таърихи куҳан дошта, дар ҷараёни пайдоиш ва ташаккули он вожаҳои зиёд ва гуногун пайдо шудаанд. Истилоҳот ва вожаҳои дипломатӣ дар Ғарб аз забонҳои латинӣ, фаронсавӣ ва англисӣ ва дар Шарқ бошад аз забонҳои форсӣ, арабӣ, чинӣ ва ҳиндӣ ба ғановат ва бой гардидани забони дипломатӣ мусоидат намудаанд.

Худи истилоҳи “дипломатия” ба маънои имрӯзааш аз соли 1945 мавриди истифода қарор гирифтааст. Барои таҳияи асноди дипломатӣ, бахусус баъди хислати доимӣ касб намудани фаъолияти намоёндагҳои

дипломатӣ, истифодаи истилоҳоти махсус, яъне хоси соҳаи дипломатия муайян гардид. Ин истилоҳот моҳияти фаолияти дипломатиро ифода намуда, тайи солҳои зиёд дар луғати аксари забонҳои олам мустаҳкам мегардиданд. Ҳарчанд забони ҳатмии ягона баҳри пешбурди муносибатҳои дипломатӣ ва таҳияи асноди байналхалқӣ вучуд надошта бошад ҳам, вале истилоҳоте ба назар мерасанд, ки дар аксари забонҳо шакл ва мазмуни ягона доранд.

Забони арабӣ чун яке аз забонҳои қадими ҷаҳон дар даврони муайяни таърихӣ дар пешрафти илму фарҳанги ҷаҳонӣ нақши арзанда бозида, дар тӯли таърихи зиёда аз 1400-солаи худ ҳангоми муносибату бархӯрдҳо бо халқҳо ва фарҳангҳои мухталиф амонатҳои бисёре аз худ додааст ва чизҳои зиёде аз дигарон гирифтааст. Чунин доду ситад дар таърихи башарият чун як падидаи табиӣ қаламдод гардида, ба ақидаи аксари донишмандон, дар ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангии онҳо нақши барҷаста бозидааст.

Аз забонҳои дигар қабул намудани калимаҳои ҷудоғона, яъне иқтибосот як роҳи бойшавии таркиби луғавии забон мегардад.

Имрӯз зиёда аз 44% - и калимаҳои забони тоҷикиро иқтибосоти арабӣ ташкил медиҳад. Ва он тақрибан дар аксари соҳаҳо рушан ба назар мерасад. Аз ҷумла, дар соҳаҳои сиёсӣ, дипломатӣ ва алалхусус илмиву матбуот.

Забон ҳамчун василаи гуфтугӯи одамон ва муоширати байни кишварҳо дар татбиқи сиёсати хориҷии ҳар як давлат мақоми хосе дорад. Баъзе забонҳо бар асари нуфуз ва эътиборе, ки дар ҷомеа пайдо мекунанд хеле рушду тавсеа ёфта ба истило мақоми «забони дипломатӣ»-ро ба худ касб мекунанд.

Агар ба таърихи ташаккулёбии рушди забонҳои муоширати дипломатӣ муроҷиат намоем, равшан мегардад, ки то асри 18 забони умумӣ ва ё ин ки «Linga-franka» - и дипломатӣ забони лотинӣ ба ҳисоб мерафт. Дипломатҳо на танҳо бо ин забон мукотиба мекарданд, балки байни худ бо

ин забон гуфтугӯ мекарданд ва имзои созишномаҳо миёни давлатҳо низ бо ин забон сурат мегирифт. Чунин созишномаҳои машҳур дар таърихи муносибатҳои байналхалқӣ, созишномаи Вестфалии соли 1648, созишномаи англисӣ-даниягӣ соли 1670, ҳамчунин созишномаи англо-голандӣ аз соли 1674 ба забони лотинӣ тартиб дода шуда буд ва ҳамчун як иқдоми байналмилалӣ дар муносибатҳои дипломатӣ пазируфта шуда буд.

Ҳамзамон дар тули асри 18 франсузҳо кӯшишҳои зиёд ба харҷ доданд, ки забони онҳо ба ҳайси забони дипломатӣ пазируфта шавад, вале аз ҷониби бисёр кишварҳо ин иқдом пазируфта нашуд. Баъдан роҳҳо ва усулҳои дигари ба роҳ мондани забони фаронсавӣ ба сифати забони муоширати дипломатӣ мавриди истифода қарор гирифт. Масалан, созишномаи Аахен аз соли 1748 ба забони фаронсавӣ навишта шуда буд. Аммо дар созишнома моддаи алоҳида ворид шуда буд ва дар он таъкид шуда буд, ки ин амал набояд ҳамчун иқдоми намунавӣ қабул гардад. Бовучуди ин як силсила созишномаҳои дигар ба мисли созишномаи Париж аз соли 1763, созишномаи Версал 1783 ва баъдан дар созишномаи ниҳии Конгресси Вена ин амал дубора такрор шуд.

Бо вучуди ин ҳама маҳдудиятҳо ва ишораҳо дар мавриди қабул набудани забони фаронсавӣ ҳамчун забони дипломатӣ дар миёнаҳои асри 18 забони фаронсавӣ ҳамчун забони дипломатӣ мақоми устувор пайдо кард. Бартари доштани забони фаронсавӣ ба дипломатҳои Фаронса имконият меод, ки афзалияти худро бар дигар дипломатҳо нишон диҳанд.

Дар замонҳои пеш дипломатҳои бисёр кишварҳо вазифадор будан, ки ҳадди ақал ду забонро дар муоширати дипломатӣ, ки яке аз онҳо хатман забони фаронсавӣ буд, бояд медонистан. Аммо баъдан бар асари рушди тақомули муносибатҳои байналхалқӣ ва тавсия ёфтани принципҳои демократӣ дар дипломатия танҳо ҳарф задан ба забони фаронсавӣ хеле мушкил гардид.

Дар системаи хадамоти дипломатии Россия то охири қарни 19 бисёри аз сафирони рус дар мукотиботи худ бо мақомоти расмии давлати Россия аз забони фаронсавӣ истифода мекарданд.

Дар ин росто ба маврид аст оиди мақом ва нақши забони арабӣ ишора намоем. Ин забон то асрҳои VI-VII то бунёд ёфтани хилофати араб дар Шарқ ва то асрҳои XVI-XVII дар Ғарб ҳамроҳ бо забони лотинӣ забони илм ба ҳисоб меафтанд ва имрӯз забонҳои классикии илм ёдрас мешаванд. Баъди асрҳои VI-VII нуфузи забони арабӣ дар аксари мамлакатҳои Шарқ зиёд ва забони муошират гардид. Тамоми аъёну ашрофон ва ҳокимони давр забони арабиро медонистанд, зеро қонуну қарорҳои давлатӣ бо ин забон навиштаву тасдиқ мешуданд. Таъсири забони арабӣ оҳиста-оҳиста соҳаҳои дигари иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангӣ, аз ҷумла илмро фаро мегирифт. Натиҷа ин шуд, ки забони илм аз забонҳои лотинию юнонӣ сӯйи забони арабӣ майл кард. Ҳамчунин забони арабӣ ба таври мустақим ва ғайри мустақим ба чандин забонҳо мисли забони форсӣ, туркӣ, урдугӣ ва баъзе забонҳои аврупоӣ таъсири худро расондааст.

Тавачҷӯҳи ҷомеаи ҷаҳон ба забони арабӣ аз миёнаҳои асри бистум оғоз гардид. Дар соли 1948 ҳангоме ки Юнеско тасмим гирифт, ки забони арабиро ба унвони севумин забони расмии худ баъди забони англисӣ ва фаронсавӣ бипазирад.

Созмони Милали Мутаҳид 18 уми декабри соли 1973 забони арабиро ба расмият шинохт. Баъд аз ин тадбирҳои аввалия, соли 1975 конференси умумӣ баргузор гардид ва қарор шуд, ки забони арабиро ҳамчун забони корӣ дар баробари 5 забони дигар ҷой кунанд.

Дар замони муосир бошад, бинобар сабаби густариш ёфтани муносибатҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, иқтисодӣ фарҳангӣ нақши забони арабӣ ба маротиб афзудааст. Чуноне ки мо ҳамарӯза мушоҳида мекунем дар

саросари дунё конгрессҳо ва симпозиумҳо баргузор мегардад, ки дар он намоёндагони арабзабон ба ҳадди аксар мерасанд.

Аз замони нишасти ҳафтум ҳайат, гузориш шудааст, ки забони арабӣ ба унвони як забони корӣ дар Юнеско дар тарҷумаҳои фаврӣ, тарҷумаҳои хаттӣ ва дигар ҳуҷҷатҳо истифода шавад, зеро забони арабӣ забони расмӣ аксар давлатҳои аъзои ин созмон мебошад.

Дар таърихи муносибатҳои байналхалқии кишварҳои Шарқ ҳамзамон бо забони арабӣ, забони форсӣ-тоҷикӣ низ аз мақоми ҳосе бархурдор буд. Тавре забоншиносон таъкид менамоянд, забони форсӣ дар се марҳалаи рушди таърихии худ, ки умумиятҳои лексикӣ, морфологӣ ва фонетикии худро дорад, рушду такомул ёфтааст. Дар давраи ҳокимияти Сосониён бошад ба забони муоширати халқҳо ва гурӯҳҳои этникие мубадал гардид, ки дар тамоми қаламрави империяҳои эронӣ сукунат доштанд. Ба истило ин ба забони линг ва франкаӣ байналмилалӣ мубадал мегардад, ки бедуни шубҳа забони тоҷикӣ низ аз ин мақом бархурдор буд. Бахусус аз мақому манзалати дар Ҳинд доштааш низ, мо огоҳ ҳастем.

Моҳи июни соли 2006 забони форсӣ дар баробари забони русӣ, хитойӣ ва англисӣ яке аз забонҳои расмӣ Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) пазируфта шуд, ки аз обрӯ ва нуфӯзи забони форсӣ-тоҷикӣ дар замони истиқлолияти Тоҷикистон гувоҳи медиҳад.

Дар ин росто бояд ёдовар шуд, ки дар Ҷумҳурии исломии Эрон ба ташвиқу тарғиби забони форсӣ ҳамчун забони байналмилали муносибат ва муошират «Созмони фарҳанг ва иртиботи исломӣ» фаъолият мекунад. Мутобиқ ба маълумоти соли 2016 бо сайю талоши ин созмон дар 29 кишвари дунё марказҳои омӯзиши забони форсӣ таъсис дода шудаанд.

Дар замони ҳозира забони ягонае, ки ба он ҳатман дипломатҳо бояд муошират намоянд ва муоҳидаҳои байналхалқиро таҳия намоянд вучуд надорад. Тавре, ки мебинем тақрибан баробарии забонҳо дар муносибатҳои дипломатии барқарор шудааст. Таърихан чунин ҳолате ба

амал омад, ки нақши Британияи Кабир вобаста ба рушди назарраси иқтисодӣ, тиҷоратӣ ва пайваста васеъ шудани системаи колониалӣ забони англисӣ машҳур гардида дар муносибатҳои байнидавлатию дипломатӣ бештар мавриди истифода қарор мегирад. Ин тамоюл то ба ҳоли ҳозир низ идома дорад. Вале ҳар як давлат истифода кардани забони расмии худро дар тамоми ҷанбаҳои равобити дипломатӣ ва мукотиботи ҳарруза метавонад истифода намояд.

Бо вучуди ин оиди муносибат бо забонҳо дар соҳаи фаъолияти дипломатӣ баъзе истисноҳо вучуд дорад, ки дар он асос баъзе сабукиҳо дар муоширати дучониба дар арсаи байналмилалӣ дар доираи созмонҳои байналмилалӣ, конференсҳои байналмилалӣ ва фаъолияти дипломатии ҳамарӯза мадди назар гирифта мешавад. Дар СММ истифодаи шаш забон – англисӣ, франсавӣ, русӣ, испанӣ, арабӣ ва хитойи дар асоси мувофиқаи умумии кишварҳои узви ин созмон ба таври расмӣ шинохта шудаанд.

Нормаву қоидаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ оиди истифодаи забонҳо дар доираи СММ ва дигар созмонҳои байналмилалӣ нақши забонҳои давлатиро дар арсаи байналмилалӣ коҳиш намедихад, Баръакс чунин норма пазируфта мегардад, ки бо забони давлатӣ мукотиба мавриди истифода қарор гирад ва тарҷумайи он бозабони дипломатии дар он кишвар пазируфта замима гардад. Ончи, ки ба забонҳои мавриди истифода дар СММ марбут аст, бедуни шаку шубҳа ба теъдоди халқҳои марбут аст, ки ба он забон муошират мекунанд.

Фаъолияти дипломатӣ ва истифода аз забони дипломатӣ дар тафовут аз дигар соҳаҳои фаъолияти кори шахс бо доштани якчанд вежагиҳо фарқ мекунад. Аввалан, тамоми таърихи дипломатия, ин пеш аз ҳама муносибат миёни давлатҳо, монархҳо, шоҳон, императорон аз қадим то ба имрӯз аст. Дуюм ин ки дипломатия маҷмӯи шаклҳо ва методҳои музокирот ба манзури ҳалли ҷанҷоли иштироқи байналмилалӣ бо усулҳои мусолимотомез мебошад. Гузашта аз он дипломатия ин техника ва маҳорати гуфтугӯе

мебошад, ки бо он забон дипломатҳо миёни ҳам муошират мекунад. Тавре, ки файласуфи Юнони Қадим Демосфен менависад «сафирон на киштӣ, на тупхонаи вазнин ва на қасрҳо доранд. Силоҳи онҳо сухан ва имкониятҳои мусоид аст».

Ҳамин тавр метавон гуфт, ки дар муносибатҳои байналхалқӣ забоне бештар нуфузу эътибор пайдо мекунад, ки аз ғановати бузурги лексикӣ, морфологӣ ва фонетикӣ бархурдор бошад.

2.4. Масоили тарҷумаи истилоҳоти дипломатии арабӣ

Тарҷума ханӯз дар давраҳои қадим вуҷуд дошт. Он бо инкишофи ҷамъият ва маданияти инсонӣ, ки бе он робитаи байни давлатҳо имконнопазир аст, алоқамандии зич дорад.

Дар ҳеҷ як даври замон тарҷума ба мисли имрӯза аҳамият надошт, зеро мамлакати мо соҳибхитиёрӣ ба даст овард ва бо давлатҳои хориҷӣ робитаҳои байналхалқӣ барқарор намуд. Инкишофи босуръати илму техника ва ногузирии табодули афкор боиси афзоиши ҳаҷми нисбии тарҷумаи илмӣ – техникӣ, вусъатёбии нақши тарҷумаи иттилоотӣ гардид.

Дар баробари таҳкими фаъолияти дипломатӣ, инкишоф ва тақвимиати робитаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии байни халқҳо, ки боиси афзудани рағбати мардумони гуногунзабон ба ҳаёт ва фарҳанги якдигар гардид, ба вусъатёбии туризми байналхалқӣ ва ба вуҷуд омадани адабиёти махсуси хизматрасон барои сайёҳгон оварда расонид. Дар натиҷаи ин тағйирот дар ҳаёти байналхалқӣ нақши тарҷума ва тарҷумонҳо дар ҳама соҳаҳо: сиёсат, иқтисодиёт, илм, техника, фарҳанг, адабиёти бадеӣ ва амсоли ин афзуд. Тағйироти миқдорӣ асосан тамоми ҷанбаҳои фаъолияти тарҷумониро фаро гирифт. Аз рӯи маълумотҳои ЮНЕСКО, танҳо дар соли 1980 аз 154 мамлакати ҷаҳон дар 61-тояш 50410 китоб (23904 асари бадеӣ ва 7678 асари илмӣ) тарҷума гардид. Дар асри XIX агар ба 20-30 забони дунё тарҷума мекарда бошанд, ҳоло аз 1200 забон матнҳоро

бармегардонанд. Дар миёнаҳои асри XIX ҳар сол як конгресси байналхалқӣ шуда, мегузашт. Ҳоло ҳамарӯза се - чаҳор вохӯрии байналхалқӣ сурат мегирад, якчанд филмҳои тарҷумавӣ ба намоиш бароварда мешавад. Маҷаллаҳо ва рӯзномаҳои зиёде дар як вақт ба чанд забон интишор мегарданд. Ғайр аз матнҳои тарҷумавии нашршуда бо дархости ташкилотҳои гуногун, иттиҳодияҳо ва шахсони алоҳида миқдори зиёди тарҷумаҳо сурат мегиранд. Тағйироти сифатӣ ба мазмун ва характери фаъолияти тарҷумонӣ вобаста аст. Пеш аз ҳама тарзҳои нави тарҷума ба миён омадаанд: тарҷумаи мошинӣ (идеяи ӯ ақоиди тарҷумаи мошинӣ соли 1946 пайдо шуд ва солҳои 1954 - 1955 аввалин таҷрибаҳои мошинӣ дар ИМА ва ИҶШС гузаронида шудаанд), тарҷумаи шифохӣ дубляж дар кино ва телевизион. Доираи проблемаҳои тарҷумонӣ васеъ гашт, таҷрибаи тарҷумаи анъанавӣ вусъат ёфт, таносуби намудҳо ва жанрҳои тарҷума тағйир ёфт, ҳаҷми нисбии тарҷумаи иттилоотӣ баланд шуд, тарҷумаи нутқи зинда аҳамияти калон пайдо кард .

Тағйироти сифатӣ миқдорӣ ба он оварда расонид, ки аввалан ба фаъолияти тарҷумонӣ ҳазорон одамон донандагони забонҳои хориҷӣ (филологҳо ва мутахассисони соҳаҳои гуногуни илму техника) ҷалб карда шуданд. Аз тарафи дигар, эҳтиёҷоти тайёр намудани тарҷумонҳо ба миён омад. Мактабҳои тарҷумонӣ, факултаҳо ва донишгоҳҳо таъсис дода шуданд. Дар байни инҳо махсусан мактабҳои тарҷумонии Женева, Монреал, Донишкадаи омӯзгории забонҳои хориҷии ба номи М.Торези шаҳри Маскав, донишкадаҳои забонҳои хориҷӣ дар Киев, Минск, донишкадаи адабиёти ҷаҳонии ба номи М.Горкий дар Маскав, Донишгоҳи ба номи В.Гумболдт дар Берлин ва амсоли инҳо хеле машҳуранд.

Вусъатёбии миқёс ва аҳамияти фаъолияти тарҷумонӣ ба таъсиси ташкилотҳои миллию байналхалқии тарҷумонҳо оварда расонид. Чунончи

соли 1954 Федератсияи байналхалқии тарҷумонҳои хаттӣ (РИТ), ки аз соли 1955 маҷаллаи «Вавел» (Вавилон) – ро ба панҷ забони аврупоӣ интишор мекунад, таъсис дода шуд. Дар мамлакатҳои алоҳида иттиҳодияҳои махсус дар назди иттифоқи нависандагон ва ё рӯзноманигорон ташкил гардиданд.

Навъҳои тарҷума: Вобаста ба он, ки чараёни тарҷума дар кадом шакл сурат мегирад, тарҷумаро ба ду намуд: шифоҳӣ ва хаттӣ ҷудо мекунанд. Дар асл навъҳои гуногуни он вучуд дорад. Чунинчи Л. С. Бархударов чор навъи тарҷумаро фарқ мекунонад:

Хаттӣ- хаттӣ (ҳар ду забон дар шакли хаттӣ воқеъ гардидааст).

Шифоҳӣ - шифоҳӣ (шакли шифоҳӣ).

Тарҷумаи шифоҳӣ ду хел мешавад:

1) Паиҳам 2) Синхронӣ (ҳамзамон)

Тарҷумаи паиҳам баъд аз баёни матни асл сурат мегирад, яъне гӯяндаи забони хориҷӣ баъд аз гуфтани ҳар як ҷумла таваккуф мекунад, тарҷумон дар ин фурсат ҷумларо тарҷума мекунад. Тарҷумаи паиҳам машқи махсуси ҳифзкунӣ, зудқабулкунӣ ва қобилияти қайди ҷузъиёти алоҳидаи матни тарҷумашавандаро талаб мекунад.

Тарҷумаи синхронӣ дар як вақт бо матни тарҷумашаванда сурат мегирад. Ба тарҷумаи синхронӣ хусусиятҳои зерин хосанд: а) ин чараёни тарҷумаи шифоҳии дутарафа буда, дар як вақт дар ҷарёнҳои пайдарпаи маълумот бо матни асл сурат мегирад; б) тарҷумони синхронӣ ҳуқуқи бо матни муфассал шинос шудан надорад; в) ӯ вазифадор аст, ки бо вучуди нопуррагии матн дарҳол ба як қарори қатъӣ биёяд; г) тарҷумони синхронӣ бояд дар як вақт гӯш кунад, баргардонад ва матни шифоҳиро талаффуз намояд, яъне оҳанг ва лаҳни мувофиқро барои матн дарёфт кунад. Дар амал тарҷумаи синхронӣ як андоза аз гуфтори матни асл ақиб мемонад.

Ғайр аз навъҳои зикршуда, ки дар онҳо матни асл ва матни тарҷума аз

рӯи қолаби нутқ мутобиқат мекунад, боз хелҳои омехта ва нисбатан мураккаби тарҷума, ки дар онҳо матни асл ва матни тарҷума аз рӯи қолаби нутқ мутобиқат мекунад, боз хелҳои омехта ва нисбатан мураккаби тарҷума, ки дар онҳо матни асл дар шакли хаттӣ, тарҷума ба тариқи шифохӣ сураат мегирад (тарҷумаи хаттӣ - шифохӣ) ва ё баракс, матни асл шифохӣ ва тарҷума хаттӣ ҷараён мегирад, вучуд доранд.

Тарҷумаи хаттӣ - шифохӣ метавонад дар ҳолатҳои зерин амалӣ гардад:

- А) ҳамзамон зери лаб хондани матни асл ва тарҷума кардан, яъне тарҷума аз рӯи қоғаз;
- Б) баъд аз хондани матни комил қисман ё пурра баргардонидани он, яъне бо тайёри тарҷума кардан.

Тарҷумаи шифохӣ - хаттӣ дар таҷрибаи таълимӣ бо номи «тарҷума - диктант» маълум аст. Ин навъи машқунонӣ дар дарсҳои забонҳои хориҷист. Муаллим матнро охира - охира мехонад, донишҷӯён дар ҳол онро бармегардонанд.

Ғайр аз он ки тарҷумаро вобаста ба қолаби нутқи матни асл ва тарҷума ба гурӯҳҳо тасниф мекунанд, инчунин ин ҷараёнро аз рӯи мақсади тарҷума ба касбӣ ва таълимӣ ҷудо менамоянд. Тарҷумаи касбӣ бояд ба матни асл натавонанд аз ҷиҳати мазмун, балки аз рӯи вазифа, муассирии экспрессивӣ - услубӣ, таъсир расондан ба хонанда ва ё шунаванда баробар бошад. Тарҷумаи таълимӣ ҳангоми омӯзиши забонҳои хориҷӣ ҷой дорад. Он василаест барои озмоиш, машқунонӣ, мустаҳкам ва васеъ кардани донишу малакаи донишҷӯён аз забони хориҷӣ.

Дар доираи тарҷумаи хаттӣ навъҳои жанрии тарҷумаро фарқ мекунанд:

- а) тарҷумаи адабиёти илмӣ - техникӣ ва махсус;

б) тарҷумаи адабиёти публисистӣ, ҷамъиятӣ ва сиёсӣ;

в) тарҷумаи адабиёти бадеӣ (назм, наср, драматургия)

Дар доираи тарҷумаи шифохӣ ҳамин гурӯҳҳо (ба истиснои тарҷумаи бадеӣ) фарқ карда мешаванд.

Тарҷума чист? Калимаи «тарҷума» сермаъност. Дар луғати забони русии АИ ИҶШС бо панҷ маъно дар мавриди «тарҷума аз як забон ба забони дигар» ба ду маънои он ишора шудааст:

а) матне, ки аз як забон ба забони дигар баргардонида шудааст, яъне тарҷума ҳамчун натиҷаи ҷараёни муайян (масалан: Ман осори тарҷумашудаи Бунинро хондам тарҷумаи нав «Демон» баромад;

б) худи ҷараёни тарҷума, ки дар натиҷаи он матни тарҷумашуда ба вучуд меояд (масалан: Ӯ бо тарҷума машғул аст).

Чунон ки олимони ишора мекунад тарҷума фаъолияти махсуси гуфтугӯӣ буда, навъҳои фаъолияти гуфтугӯиро ба як ҷараёни мураккаб табдил медиҳад. Хусусияти тарҷума ҳамчун навъи фаъолияти гуфтугӯи рукнҳои зеринро дар бар мегирад

1. Мӯҳтавои қор, яъне тарҷумон на андешаҳои худ, балки андешаҳои муаллифро ифода мекунад;

2. Тарҷумон ҳангоми тарҷума талаботи муоширати мардумони дигарро қаноатманд месозад, яъне тарҷумон миёнарав;

3. Тарҷума амалиёти нави махсусро дар бар мегирад, яъне ба воситаҳои забони дигар мӯҳтавои матни асло бозгӯ мекунад.

Барои тарҷума кардан натавонанд донишмандони ду забон, балки мазмуни онро ифода карда тавоништан низ лозим аст. Ба ягон забони хориҷӣ гуфтугӯ кардан мумкин аст, аммо тарҷума кардан не. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки барои баргардонидани матн омӯзиши махсуси мақсаднок зарур аст.

«Мақсади тарҷума - ҳарчи наздиктар шинос шудани хонандае (ё шунавандае), ки забони матни аслро намедонад, бо мӯҳтавои матн (ва ё мазмуни матни шифохӣ) аст. Тарҷума кардан, яъне пурра ва сахҳе ифода кардани он чизе, ки ба воситаҳои забони матни асл дар ягонагии ногусастании мазмун ва шакл инъикос гардидаанд».

Назарияи тарҷума тарҷумаро ҳамчун ҷараёни шаклдигаркунӣ, ҳамчун тағйирёбии байнизабонии матни асл ба матни тарҷума Л. С. Бархударов баррасӣ мекунад. Маҳз мутобиқати мазмуни матни асл ва мазмуни тарҷума ба мо имкон медиҳад, ки матни баргардонидашударо нусхаи комили матни асл шуморем.

Дар баробари мувофиқат кардан бо мазмуни матни асл тарҷума бояд ҳамон таъсири иртиботиро дастрас намояд, ҳамон вазифаҳое, ки матни асл дар муносибат ба хонандаи худ иҷро менамояд, иҷро кунад, яъне тамоми таъсуротеро, ки дар хонандаи матни ибтидоӣ бедор мешавад, ба вучуд орад. Ба инобат гирифтани таассуроти гирандаи маълумотро дар назарияи тарҷума ҷанбаи прагматикӣ ва ё муодилнокии динамикӣ меноманд. Соҳиби забони матни асл кинояеро, ки ба сиёсат таърих ва маданияти халқи мазкур алоқаманд аст зуд пай мебарад;

Соҳиби забони тарҷума ин филмеро бояд маънидод кунад ё ин ки ба он равшанӣ андозад. Аз ин рӯ, олими амрикоӣ Ю.Найда на дар бобати айният, балки комилан мувофиқат кардани таъсир сухан меронад. Ҳамин тариқ, хусусияти забонии тарҷума дар он зоҳир мегардад, ки ҳангоми муоширати байнизабонӣ матнҳои гуногунзабон аз лиҳози иртибот арзиши баробар доранд. Чунон, ки В. Н. Комиссаров қайд мекунад, баробари иртиботии матнҳо дар айнияти функционалӣ, шаклӣ ва маъноии иртиботкунандагон зоҳир мегардад .

Дар ҷараёни тарҷума ягонагии диалектикӣ мазмун ва шакл аҳамияти хоса пайдо мекунад. Вазифаҳои дигари воситаҳои забонӣ дар робитаи байниҳамдигарӣ дар гуфтугӯ инъикос мегиранд.

Матни асл - асари пешакӣ вуҷуддоштаест, ки на маҷмӯи унсурҳои ба тариқи сунъӣ бо ҳам омада, балки системаи унсурҳои гуногунсатҳи ба ҳам зич алоқаманд буда, ягонагии томи асари бадеиро ташкил медиҳад. Дар он шакл тобеи мазмун ва ифодагирӣ он аст. Асари тарҷумавӣ - системаи унсурҳои ба ҳам алоқаманди забонӣ буда, ҳамон вазифаҳое, ки матни асл дорад, иҷро мекунад. Принципи функционалӣ ё принципи муодилнокии функционалӣ яке аз ҷиҳатҳои муҳими тарҷума аст. Ҷараёни тарҷумаро таҳлил карда истода, мо дар ин бобат муфассалтар хоҳем истод.

Аз тадқиқоти мазкур ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар ҷорҷӯбаи омӯзиши масоили умумӣ ва назарии истилоҳот дар забоншиносии тоҷик мавриди баррасӣ қарор додани истилоҳоти дипломатии иқтибосии забони арабӣ аз нигоҳи мо муҳим ва саривақтист, зеро чуноне ки зикр шуд, таркиби луғавии забони тоҷикиро бештар калимаҳои иқтибосии арабӣ ташкил додааст, ки доништан ва дуруст истифода бурдани онҳо ба ҳайси истилоҳот дар соҳаи дипломатия дар забони тоҷикӣ яке аз масъалаҳои муҳим ва мубрам ба ҳисоб меравад.

Бузургтарин арзиши инсонӣ ин забон аст, ки бо он сӯҳбат мекунанд, андеша меронанд, фикри худро баён месозанд ва онро ба насли оянда боқӣ мегузоранд. Ба воситаи забон ашъору эҷодиёти миллат сабт гардида, фарҳанги он шинохта мешавад.

Забони арабӣ чун яке аз забонҳои қадими ҷаҳон дар давраҳои муайяни таърихӣ дар пешрафти илму фарҳанги ҷаҳонӣ нақши арзанда бозида, дар тӯли таърихи зиёда аз 1400-солаи худ ҳангоми муносибату бархӯрдҳо бо халқҳо ва фарҳангҳои мухталиф амонатҳои бисёре аз худ додааст ва ҷизҳои зиёде аз дигарон гирифтааст. Чунин доду ситад дар таърихи

башарият чун як падидаи табиӣ қаламдод гардида, ба ақидаи аксари донишмандон, дар ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангии онҳо нақши барҷаста бозидааст.

Таъсири таърихӣ – фарҳангии забони арабӣ ба бештари забониҳои Осиё ва Аврупо ба мушоҳида мерасад, ки мучиби он нақши муҳими забони арабӣ дар ҷомеа ва системаи инкишофёфтаи он дар истилоҳоти соҳаҳои гуногун аз ҷумла истилоҳоти ҷамъиятӣ, фарҳангӣ ва илмӣ мебошад. Имрӯз зиёда аз 44% - и калимаҳои забони тоҷикиро иқтибосоти арабӣ ташкил медиҳад. Ва он тақрибан дар аксари соҳаҳо рушан ба назар мерасад. Аз ҷумла, дар соҳаҳои сиёсӣ, дипломатӣ ва алаҳхусус илмиву матбуот.

Ҷаъолияти дипломатӣ ва истифода аз забони дипломатӣ дар тафовут аз дигар соҳаҳои ҷаъолияти кори шахс бо доштани якчанд вежагиҳо фарқ мекунад. Аввалан, тамоми таърихи дипломатия, ин пеш аз ҳама муносибат миёни давлатҳо, монархҳо, шохон, императорон аз қадим то ба имрӯз аст. Дуюм ин ки дипломатия маҷмӯи шаклҳо ва методҳои музокирот ба манзури ҳаллу ҷасли ихтилофоти байналмилалӣ бо усулҳои мусолимадомез мебошад. Гузашта аз он дипломатия ин техника ва маҳорати гуфтугӯе мебошад, ки бо он забон дипломатҳо миёни ҳам муошират мекунанд. Тавре, ки файласуфи Юнони Қадим Демосфен менависад «сафирон на киштӣ, на тупхонаи вазнин ва на қасрҳо доранд. Силоҳи онҳо сухан ва имкониатҳои мусоид аст».

Ҷамин тавр метавон гуфт, ки дар муносибатҳои байналхалқӣ забоне бештар нуфузу эътибор пайдо мекунад, ки аз ғановати бузурги лексикӣ, морфологӣ ва фонетикӣ бархурдор бошад.

Фасли 3. Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар дипломатияи тоҷик.

Н.и.ф. дотсент Раҳмонов М. А.

3.1. Масоили истилоҳоти иқтибосии дипломатӣ.

Забон воситаи муошират миёни мардумон буда, баёнгари арзиши миллии ҳар қавму миллате ба ҳисоб меравад. Дар тӯли таърих забонҳои гуногуне вучуд доштанд, аммо дар натиҷаи омезиш, тамаддун, фарҳанг ва рақобатҳои сиёсӣ иқтисодӣ баъзе аз ин забонҳо тағйир ёфтанд ва баъзе дигар матрук шуданд. Дар ҳама забонҳо иқтибосҳои дигар забонҳо дида мешавад ва ин амри мусаллам аст, ки инкор кардани он номумкин мебошад.

Забони тоҷикӣ-форсӣ таърихи қадима дошта, ба василаи таълифоти хурду бузурги мутафаккирону донишмандон ҳусни худро гум накардааст. Аммо дар масъалаи иқтибосот инро гуфтан мукин аст, ки зиёда аз 44% забони имрӯзаи тоҷикро иқтибосоти арабӣ ташкил медиҳанд ва ин дар натиҷаи қабул кардани фарҳангу тамаддуни исломӣ ба миён омадааст. Калимаву ибораҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ дар ҳама соҳаҳо фаровон истифода мешаванд, хусусан дар соҳаи дипломатия. Барои мисол мо якчанд истилоҳоти дипломатии арабиаслро меорем:

1. **Нашрия** – аз калимаи арабии (نَشْرٌ) гирифта шуда маънояш таблиғ ва паҳн кардан мебошад;
2. **Расмӣ** – аз калимаи арабии (رَسْمِيٌّ) гирифта шуда маънояш қонунӣ ва ғайра мебошад;
3. **Хатар** – аз калимаи арабии (حَطَرٌ) гирифта шуда маънояш таҳдид мебошад;
4. **Ваҳдат** – аз калимаи арабии (وَحْدَةٌ) гирифта шуда маънояш ягонагӣ ва ё ягонагӣ мебошад;

5. **Миллӣ**– аз калимаи арабии (مِلِّيٌّ) гирифта шуда маънояш халқӣ ва мардумӣ мебошад;
6. **Таъмир**– аз калимаи арабии (تَعْمِيرٌ) гирифта шуда маънояш сохтан ва сохтмон мебошад;
7. **Сабак**– аз калимаи арабии (سَبَقٌ) гирифта шуда дар забони арабӣ ба маънои чоизаву тухфа меояд, вале дар забони тоҷикӣ маъноидарс ва ибратро дорад;
8. **Таърих**– аз калимаи арабии (تَارِيخٌ) гирифта шуда маънояш вақту рақам ва шумораи рӯз мебошад;
9. **Мудофиа**– аз калимаи арабии (مُدَافَعَةٌ) гирифта шуда маънояш ҳимоя кардан мебошад;
10. **Маҳсул**– аз калимаи арабии (مَحْصُولٌ) гирифта шуда маънояш натиҷа ва ҳосил мебошад;
11. **Кафолат**– аз калимаи арабии (كِفَالَةٌ) гирифта шуда маънояш таъмин кардан мебошад;
12. **Сифат**– аз калимаи арабии (صِفَةٌ) гирифта шуда маъноиаломат ва нишонроифода мекунад;
13. **Ҳувият**– аз калимаи арабии (هُوِيَّةٌ) гирифта шуда маънояш шахсӣ ва шахсият мебошад;
14. **Ахбор**– аз калимаи арабии (أَخْبَارٌ) гирифта шуда ҳамъи калимаи (خَبْرٌ) буда, маънояш навид ва паём мебошад;

Мисли ин калимаҳои: матолиб, саёхӣ, рушд, монеа, ҳаракат, тарбия, ахлоқ, рукн, тоҷ, адаб, қарор, изҳорот, даъват, иштирок, мавод, таъйин, ҳадамот, тасҳеҳ, марказ, тиббӣ, илм ва ғайра вучуд дорад.

Бояд гуфт, ки калимаҳои форсӣ низ дар забони арабӣ васеъ истифода мешавад, мисли (кахрабо, зур) ва ин набояд сабаби таассуби қавмӣ гардад.

Хулоса, калимоту ибораҳои арабӣ дар соҳаи дипломатия васеъ истифода мешавад ва ин калимот дар забони тоҷикӣ маъноҳои худро пайдо кардааст.

3.2. Калимаҳои иқтибосии дипломатии арабӣ ва истифодаи он дар равобити байнидавлатӣ.

Бисёр ҷанбаҳои фаъолияти инсонӣ хусусиятҳои забонии ба худ хосдоранд, ки ба мазмуни предмет вобаста аст. Забони ҳуҷҷатҳои дипломатӣ забонест, ки бо он як кишвари алоҳида шинохта мешавад. Дипломатия, ҷундигар соҳаҳои фаъолияти инсоният истилоҳоти хоси худро дорад. Забони дипломатия аз маҷмӯи истилоҳоти касбӣ иборат аст, ки ифодагари ҳамон як мазмун барои дипломатҳои кишварҳои гуногун мебошад, вале на ҳамеша барои ҳамзабонон фаҳмо аст. Дар матнҳои хусусияти дипломатӣ дошта, истифодаи васеи истилоҳоти соҳаи гуногун, маҷмӯи маълумотҳои мухталиф (бо воситаҳои гуногун), ки дақиқиқятро талаб мекунанд; таркибҳои муайяни ва дигар роҳҳои ихтисори калом, реалияҳо, ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ ва дигар унсурҳои забонӣ ба назар мерасанд, ки ҳар яки онҳо тамаркузи аниқи тарҷумонро талаб мекунанд, то матлаб дуруст расонида шавад. Ба монанди тамоми дигар таркибҳои луғавии забон истилоҳоти соҳаи дипломатия аз оғоз ёфтани муносибатҳо миёни қавму қабилаҳо ва доштани алоқаҳои бисёрҷониба ибтидо ёфта, бо таъсири падидаҳои ҷамъиятӣ мунтазам дар ҳоли тағйирот қарор дорад. Истилоҳоти зиёди ин соҳа аллакай аз давраҳои ибтидои инкишофи ҷамъият пайдо шуда, то ҳол дар забон истифода мегарданд. Аз омилҳои асосии пайдоиши ҷунин истилоҳот зуҳури давлатҳо ва барпо гаштани муносибатҳои байналмилалӣ ба ҳисоб мераванд. Миёни шохигарии барбарӣ сарҳад номуайян буд, вале низоъҳо на фақат бо аслиҳаву хунрезӣҳо, балки бо сулҳи байни қабилаҳо низ ба анҷом мерасид. Тадриҷан ин қавмҳо барои худ низоми дипломатияи римиро муайян карданд ва қайд кардан ба маврид аст, забони он муносибатҳои дипломатӣ забони лотинӣ ба ҳисоб мерафт.

Дар асрҳои XIX-XX дар бисёр кишварҳо фарзияи истифодаи озодонаи забони модарӣ зимни муносибатҳои расмӣ бо кишварҳои дигар ба миён омад. Бо вуҷуди ин, ба инкишофи истилоҳоти дипломатӣ нақши забонҳои латинӣ баъдан фаронсавӣ бисёр назаррас аст. Пас аз ҳамчун забони байналмилалӣ шинохтани забони англисӣ дар асри XX махсусан дар ин соҳаи истилоҳот нақши ин забон бештар гашт. Қисмати зиёди истилоҳоти соҳаи дипломатия ба шаклҳои гуногуни иқтибосоти ин забонҳо марбут аст, махсусан иқтибосоти *diplomam, modus vivendi, persona grata/non grat* ва калкаҳо, монанди *اتيکيت، بروتوکول، فيتو* ва ғайра. Иқтибосҳо метавонанд зимни ба забон ворид шудан ба ҳодисаи монандшавии овозҳо дучор нагарданд ва тамоми хусусиятҳои забони асли худро нигоҳ доранд. Пас, дар забони дипломатия иқтибосотро ба осонӣ муайян кардан мумкин аст. Агар сабаби иқтибоси истилоҳотро доништан хоҳем, ин пеш аз ҳама хусусияти таъсирпазирӣ аз алоқаҳои наздику нугусастани муносибатҳои байналмилалӣ мебошад. Яке аз хусусиятҳои дигари матни дипломатӣ ин ба як самти муайян равона гаштани он мебошад, вазифаи дипломат ӯ сиёсатмадори корозмуда аз хабардор намудани оммаи васеи мардум аз ҳадафҳои стратегии кишвар ва нуқтаи назари шаҳрвандони давлати худ оиди рафти кунинии ҷомеаи ҷаҳонӣ иборат мебошад. Дар чунин ҳолат матни дипломатӣ хусусияти публитсистӣ касб намуда, шакли махсуси фаъолияти сиёсиро дарбар мегирад.

Хусусияти асосии матнҳои дипломатӣ риояи қатъии меъёрҳои муқарраргардидаи ҳар як навъи ҳуҷҷати дипломатӣ мебошад.

3.3. Хусусияти истифодаи забонҳои хориҷӣ дар омода намудани ҳуҷҷатҳои дипломатӣ.

Дар илм аҳамияти махсус ба забони дипломатия (اللغة الدبلوماسية) дода мешавад, ки дар навбати худ ин мафҳум дорои ду маънои гуногун мебошад:

а) забоне, ки бо он алоқаҳои расмии дипломатӣ бурда шуда, шартномаҳои байналмилалӣ тартиб дода мешаванд;

б) маҷмӯи истилоҳот ва ифодаҳои дипломатие, ки ташкилкунандаи фарҳанги дипломатии маъмул мебошад;

Бояд қайд кард, ки дар замони муосир барои бурдани музокироти дипломатӣ ва тартиб додани шартномаҳои байналмилалӣ забони ягона ва хатмии дипломатӣ вучуд надорад. Бо тадриҷ принсипи баробарии забонҳо тасдиқ мегардад: ба истиснои ташкилотҳои давлатӣ, ки коргузори расмии худ, махсусан додугирифтӣ ҳуҷҷатҳои дипломатиро бо забонҳои давлатии худ анҷом медиҳанд. Забони дипломатӣ бошад, чун маҷмӯи истилоҳот ва ифодаҳо мақоми чунин истифодабарии калима дар ҳуҷҷатҳои дипломатии муосир муҳим арзёбӣ гардидааст. Чун дигар услубҳои нутқ ва зеруслуби дипломатӣ дорои сохтори истилоҳоти худ аст, ки ба сохтори фонетикӣ ва грамматикӣ забони истифодашаванда мутобиқат мекунад.

Истилоҳоти соҳаи дипломатия муҳити таърихиеро, ки дар замони он амал мекунанд, инъикос менамоянд. Хусусияти жанрӣ дар интиҳоби воситаҳои забонӣ ҳангоми сохтани ҳуҷҷатҳои дипломатӣ ифода мегардад. Тадқиқи сарчашмаҳо имконият медиҳад, ки роҳҳои сохта шудани истилоҳоти лӯғавиро ба мисли истилоҳоти аз забонҳои ғайр гирифташуда ва истилоҳшавии калимаҳои умумистеъмолро донем. Чараёни номгузорӣ дар забони муосири дипломатии арабӣ, монанди чараёни аналогии забони адабии арабӣ аст. Дар алоқаҳои дипломатии арабӣ метавон истифодаи васеи истиораро ба маънои истилоҳот мушоҳида намуд. Масалан *الارتعاش* - «ҳаракат», «чунбидан» ба маънои «ҳаракати инқилобӣ», «шӯриш» бо шакли арабии *الانتفاضة* истифода мегардад. Ҳамчунон арабишавии калимаҳо ба чашм мерасад, ки метавонад дорои якчанд шакл бошад:

- бо воситаи илова кардани категорияҳои грамматикӣ забони арабӣ;
- бо роҳи тағйир додани сохтори фонетикӣ аз забони хоричӣ ба забони арабӣ, ки дар навбати худ шакли калима тағйир намеёбад;

•хангоми мутобиқати калимаи хориҷӣ бо калимаи арабӣ ба мутобиқати сохтори грамматикаи калимаи хориҷӣ ва арабӣ нигоҳ накарда, метавон шакли калимаро тағйир надод;

Бештари мавридҳо иқтибоскунӣ аз забонҳои *лотинӣ*:

قنصل (консул) масалан, таркибҳое ба монанди حماية قنصلية (ҳимояи консулӣ);

юнони қадим:

استراتيجية (стратегия), دبلوماسية (дипломатия), ازمة دبلوماسية (бурҳони дипломатӣ), (стратегия, дурнамо) дар ибораи استراتيجيات وطنية شتملة стратегияи миллӣ-глобалӣ;

фаронсавӣ:

برجوازية (буржуазия), برلمان (парламент);

англисӣ:

پارده (ярд) ба назар мерасад.

Аксаран тарҷумаи истилоҳот аз забони хориҷӣ ба забони арабӣ ба назар мерасад. Дар бештари ҳолат чунин забони сарчашма забони англисӣ ба шумор меравад, зеро ки забони англисӣ дар замони муосир забони байналмилалии муошират маҳсуб меёбад:

multiple accreditation (рус. множественное аккредитование; тоҷ. вакилтаъинкунии бисёрқарата) – اعتماد متعدد;

international arbitration (международный арбитраж; тоҷ. арбитражи байналмилалӣ) – تحكيم دولي;

appointment of Ambassador (рус. назначение посла; тоҷ. таъини сафир) – تعيين السفير ва дигар истилоҳот

Хусусияти луғавии дипломатияи арабиро Х. Трабелси дар сермаъноии он баён кардааст, масалан як калимаи مذكرة метавонад дар ифодаи истилоҳоти «нота», «меморандум», «арзномаҳо» истифода гардад; калимаи بيان бошад, дар ифодаи «изҳорот», «баёнот», «коммюнике», «манифест»,

«деклоратсия» истеъмоли васеъ дорад. Ба ақидаи муҳаққиқ сермаъноии истилоҳоти дипломатӣ дар ин забон принципи пуризмро ба миён овардааст. Нишондодҳои мазкур забони арабиро барои илм ва дипломатия дар замони муосир ғайри қобили истифода намудаанд. Дар муносибат ба ин зарур мешуморем, ки воситаҳои мавҷудаи номгузорию дар забони арабӣ, ки дар баробари арабҳо аз ҷониби муҳаққиқони хориҷӣ коркард шудаанд, хотиррасон кунем. Доктор Р.А. Элмграб (Донишгоҳи Бегази, Лубнон) чунин шаклҳои сохтани неологизмҳоро ҷудо кардааст: 1) калимасозӣ – الاشتقاق; 2) иқтибос (арабишавии калима) – التعريب; 3) калимасозӣ бо роҳи тарҷума - الاشتقاق بالترجمة.

Муҳаққиқони дигар, ба мисли М.С. Ал-Асал (Донишгоҳи Чадара, Урдун), О.М.Самадӣ (донишгоҳи Ярмук, Урдун) чунин воситаҳои луғавии арабии номгузорию қайд кардаанд:

1) аналогия – القياس (монандшавии як воҳиди забонӣ ба воҳиди дигар дар ягон навъи муайян); 2) сохтани калимаҳои мураккаби ғайри яккалимагӣ (тасрифи одии синтаксисӣ)-التركيب; 3) калимасозӣ; 4) васеъшавии семантикӣ (маъноӣ)-المجاز; 5) тарҷума-الترجمة; 6) иқтибоскунӣ – التعريب.

2) М.Р. Ҳамзавӣ роҳҳои дигари сохтани неологизмҳоро гурӯҳбандӣ намудааст: 1)) калимасозӣ – الاشتقاق; 2) васеъшавии семантикӣ (маъноӣ)-المجاز; 3) арабикунӣ-التعريب; 4) калимасозӣ; 5) النحت.

Забоншинос И. Анис аз миёни воситаҳои номгузорӣ воситаҳои зеринро ҷудо намудааст: 1) калимасозӣ – الاشتقاق; 2) дериватсия (аффикс қабул кардани калимаҳои сода); 3) метатеза (ҷойивакунии овозҳо дар калима)-القلب و البديل; 4) сохтани окказионализмҳо 5) иқтибоскунӣ-اقتراض.

Дар миёни муҳаққиқони Ғарб гарӯҳбандии муҳаққиқони нидерландӣ-К.Верстег ва Х.М. Корнелиса қобили таваҷҷӯҳ аст. Онҳо воситаҳои зерини номгузорию баён намудаанд: 1) Иқтибоси калимаи ғайр; 2) интегратсия (якҷокунии) фонетикӣ-морфологии калимаҳои хориҷӣ; 3) васеъкунии

аналогии решаи мавҷудбуда; 4) тарҷумаи калимаи хоричӣ; 5) васеъкунии семантикии воҳиди луғавии вучуддошта.

Арабшиноси америкоӣ Стеткевичдар кори худ шашроҳи номгузорию кайд намудааст: 1) методи аналогии калимасозӣ – الاشتقاق ; 2)сохтани калимаҳои таркибӣ-النحت; 3)ассимилятсияи (монандшавии) воҳидҳои луғавии забонҳои ғайр-التعريب; 4) инкишофи семантикӣ (маъноӣ) -المجاز; 5)создакунии грамматика-قواعد النحو; 6)ассимилятсия (монандшавии) воситаҳои номгузорию забонҳои дигар-تعريب الاساليب.

Ҳамин тавр, ҳам миёни муҳаққиқони араб ва ҳам ғарбӣ воситаи ягонаи номгузорӣ мавҷуд нест. Дар бораи забон ва услуби ҳуҷҷатгузорию дипломатӣ дар китоби Х. Вилднера “Техникаи дипломатия” маълумот гирд оварда шудааст. “Фарҳанги дипломатӣ пеш аз ҳама бо содагиву осонбаёнӣ худ бояд фарқ кунад” . Дар зери ин мафҳум на содагии ифодакунии касбӣ дар назар дошта шудааст, балки шакли содаи классикӣ, ки метавон барои ҳар ашё номи ягона гузошт, дар назар дошта шудааст. Воситаи ифодаи муболиғаомез ва печида низмисли сермаъноӣ қобили қабул набуда, содагиву равоникалимаро ҳалалдор мекунад. На ҳар услубшиноси ҳуб метавонад ҳамзамон аз уҳдаи тарҷумаи саҳеҳи матнҳои дипломатӣ барояд. Ин унвонро танҳо дипломат, аниқтараш, дипломате сазовор аст, ки дар нутқи хаттӣ низ метаонад ҳудро чун дипломати кордон нишон диҳад.

Дар раванди ҷаҳонишавии муносибатҳои байналмиллалӣ ба забони дипломатия истилоҳоте ворид гардиданд, ки бо дигар соҳаҳои дониш ва воситаҳои сабткунандаи забон, аз қабилӣ васоити ахбори омма, варзиш ва ҳаводис аз ҷаҳони кино пайвастагӣ доранд. Масалан, барои ифодаи ташаббусҳои мудофиавӣ ИМА истилоҳи “аскарони пешсаф” истифода мегардад. Забони дипломатия воситаи байналмиллалӣ муошират ба ҳисоб рафта, ин ҷиҳат аз нигоҳи омилҳои фарҳангии муносибат талаботҳои муайян ба сохтори ахлоқии мавод мегузорад. Бинобар сабаби пайваст

шудани системаи сиёсии тамоми давлатҳои ҷаҳон аниқ кардани истилоҳоти миллӣ ва байналмиллалии мафҳумҳои сиёсӣ талаб карда мешавад. Аксаран дар бораи як ҳодиса гуфта, истилоҳоти гуногун истифода карда мешавад.

Масалан, дар ҷаҳони Араб афзалтар мешуморанд, ки истилоҳи содаи тағйироти иқлим на тағйироти ҷаҳонии иқлимро истифода намоянд ва хусуиятҳои сиёсати экологии давлатҳои арабиро дар назар дошта, истилоҳи гармшавии ҷаҳониро (аз ҳад зиёд гармшавии иқлими сайёра) истифода намоянд. Аксари қарордодҳои СММ бо сабаби таҳдиди онҳо ба ҳукумати нефтистехсолкунанда аз ҷониби кишварҳои арабӣ рад карда шуданд.

Ба шояхҳо тақсимшавии системаи истилоҳот, вақте ки принсипи муҳими истилоҳот-якмаъногии забон ҳалалдор мегардад, ҳам барои тарҷумон ва ҳам барои дипломате, ки муносибатҳои байналмиллалӣ бо кишварҳои ғайр таъин мекунад, монеа эҷод мекунад. Чи тавре ки муҳаққиқи араб Саад Утайба қайд мекунад, истифодаи дуруст ва дақиқи истилоҳот, махсусан дар забони дипломатия муҳим аст. Ин масъулияти бузургро ҳангоми баромад кардан тақозо мекунад. Бо дарназардошти он ки дипломатия чун сиёсат мустақиман бо муносибатҳо миёни гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоиву сиёсӣ ва танзими муносибатҳо пайвастагӣ дорад, дар он бештар ба истифодаи дурусти воситаҳои забонӣ диққат дода мешавад.

Иштирокчиёни ин муносибатҳо бояд меъёрҳои дурустбаёнии сиёсиро риоя намоянд, аз ин рӯ аксаран метавон аз забони ходимони сиёсӣ таҳрифоти ҷиддиеро шунид. Ба ин васила онҳо мехоҳанд, паҳлӯҳои манфии зуҳуротҳои сиёсиро пинҳон кунанд. Дар ин маврид метавон дар бораи эвфимизмҳои сиёсӣ қайд кард. Сабабҳои зерини истифодаи онҳоро метавон номбар кард:

- риояи қоидаҳои мавҷудаи саҳеҳияти сиёсӣ дар ҷамъият;
- қўшиши роҳ надодан ба таъсири ҷамъиятӣ ва ошӯбҳои халқӣ;

Доир ба эвфемияи сиёсӣ К.А. Логунова якҷанд дараҷаҳои мутақобилан байни худ амалкунандар о ҷудо мекунад: *а) дараҷаи иҷтимоӣ - фарҳангӣ* (ин

дараҷа маҷмӯи реалияҳои ҷамъиятӣ, ахлоқӣ ва сиёсиро дарбар мегирад, ки барангезандаи аксуламали манфӣ мебошад); б) *прагматикӣ* (манфиатҷӯна): эвфемизҳои сиёсӣ, ки бо воҳидҳои луғавӣ нишон дода шуда, маънои сухани гуфташударо рӯйпӯш намуда, ба ин восита вазифаи машваратиро иҷро мекунанд; в) *дараҷаи забониносии*, ки мазмунӣ матн, фарҳанги суханварӣ ва вақтро дарбар мегирад;

Ба забони сиёсат ва дипломатия усули “пардапӯшкунӣ ҳақиқат” ё “худдорӣ кардан аз ҷавоби рӯйрост” ва “хомӯшӣ” хос аст. Барои ифодаи мақсадҳои мазкур эвфемизмҳои сиёсӣ хизмат мекунанд. Ҳамин тавр, ба ақидаи аҳли ҷомеа таъсир расонида, онро идора мекунанд. Вақте ки сухан дар бораи эвфемизмҳои сиёсӣ меравад, бояд тарзи талаффузи онро ба назар гирифт: оё маълумот ба доираи васеи шунавандагон тааллуқ дорад ё не. Дар ҳолати хусусияти ҷамъиятӣ доштани матни дипломатӣ эвфемизмҳо барои бартараф сохтани қабули нодурусти сухан истифода мешавад, гарчанде ки дар аксарияти ҳуҷҷатҳои дипломатӣ бояд духӯрагии маъно вучуд надошта бошад. Аз ин рӯ дар ҳуҷҷатгузорию муқаррарӣ, ки хусусияти ғайрирасмӣ дорад ва ё дар ҷараёни гуфтушунидҳои пӯшида эвфемизмҳо танҳо барои нигоҳ доштани одоби муошират ва риояи нозуқиҳои этикаи дипломатӣ истифода мешаванд.

4. 4. Масоили истифодаи истилоҳоти дипломатии арабӣ дар дипломатияи тоҷик.

Иқтибосот, ки аз як забони дигар ба забоне ворид шуда бошад, вомвожа ё вожаи дахил ба вожае гуфта мешавад, ки гӯиши дигар ба забоне ворид шуда бошад. Ба фароянд ворид кардани аносири вожагонӣ аз забонҳои дигар низ иқтибосгирӣ гуфта мешавад. Ба таври қулӣ фароянди вомгирӣ ба ду тариқ сурат мегирад:

1. Иқтибосгирӣ мустақим
2. Иқтибосгирӣ ғайри мустақим

Дар иқтибосгирии мустақим вомвожа ба таври мустақим аз забон мабдаъ гирифта мешавад, монанди бомб, принтер, ки ба таври мустақим аз забони англисӣ гирифта шудааст ва адмирал ё алкул, ки забони англисӣ аз забони арабӣ вом гирифтааст. Дар вомгирии мустақим бо воситаи забон ё забонҳои дигаре ғайр аз забони мабдаъ, қарз гирифта мешавад. Барои мисол вожаи алкул дар қарни 13 милодӣ аз забони арабӣ вориди забони латин шуд ва аз ин забон вориди забони англисӣ шуд. Ё вожаи файласуф, ки аз забони юнонӣ ба забони арабӣ роҳ ёфт ва аз ин забон вориди забони тоҷикӣ шуд. Албатта бештарин мизони вомгирӣ аз забони арабӣ дар забони тоҷикӣ-тоҷикӣ аз забони фаронсавӣ аст. Зеро талаффузи вожгони фаронсавӣ бо забони тоҷикӣ монандии зиёде дорад.

Вомвожа дар забони тоҷикӣ. Дар вомвожаҳои арабӣ дар тоҷикии имруза вобаста ба ҳавза ва гунаи матн тафовутҳои дорад. Нисфе аз вожаҳои арабӣ дар тоҷикии гуфторӣ ва навишториро ҳудуди чордаҳ дар сад баровар кардаанд. Ин дар сад навиштаҳои сиёсӣ ва адабӣ миёни 24 то 40 дар сад қарор дорад. Як баррасии дигар, ки гуфта шуда бар асоси муҳолиҳои фарҳанги форсии Муъин гирдоварӣ шуда, муддаъӣ аст, ки танҳо 39 дар сади вожгони дарҷ шуда дар ин фарҳанг решаи тоҷикӣ ва эронӣ доранд.

Вомгирии тоҷикӣ аз арабӣ. Ҳар забоне бар ҳасби ниёзҳои худ вожаҳои аз забонҳои бегона вом мегирад. Ин вомгирӣ на танҳо ба ҳуди худ хатаре барои забони вомгиранда нест, балки пухтагӣ ва борвари он низ меафзояд. Чунон чи дар таи 14 сада даҳҳо ҳазор вожа ва истилоҳ ба тадриҷ аз забони арабӣ вориди забони тоҷикӣ шудааст ва тавоноии онро барои

баёни зарифтарин дақоиқи фикрӣ ва маънавию ҳамоҳангӣ бо печидатарин масоили фарҳангӣ ва илмии ҷаҳон фароҳам крдааст. Бо ин ҳама, агар вуруди вожаҳои бегона ба забон анбӯҳ бошад ва муҳимтар аз он, агар ҳар вожа на ба танҳои, балки ҳамроҳи муштаққоту таркиботи худ дар забоне нуфуз кунад мумкин аст сохти вожгонро тағйир диҳад ва иштиқоқи вожаҳо дар забони вомгиранда тобеи забони вомдиҳанда шавад. Монанди вожаҳои назокат, ки аз калимаи “нозук” ва фалокат, ки зоҳиран аз рӯи “фалакзадагӣ” дар тоҷикӣ сохта шудааст. Ё бархе аз вожаҳои тоҷикӣ кафш, кулоҳ ва мехр, ки ба пайравӣ аз қавоиди арабӣ ба сурати сиға, муболиға, кафшош ва исми мафъул макло ва мамхур даромада аст.

Нуфузи забонҳои бегона ба вижа аз онҳо боиси нигаронӣ аст, ки дигаргуниҳои сохтӣ ба бор оварад, яъне дар дастури забон нуфуз кунад. Бархе аз қавоиди дастурии забони арабӣ илова бар таъсироте, ки дар мақолаи корбурдҳои нодурусти қавоиди арабӣ дар тоҷикӣ омадааст, таъсирҳои сарфии дигаре ҳам дар забони тоҷикӣ доштаанд. Масалан имрӯза форсизабонон ночоранд, ки дар канори нишонаҳои ҷамъи тоҷикӣ он ва ҳо нишонаҳои ҷамъи арабиро низ биомӯзанд. Ба вижа ҷамъ бо он монанди иҷтимоъиюн ва руҳониюн ва ҷамъ бо ин дар муъаллимин, муаррихин, муҳаққиқин, мусофирин, мутарҷимин ва ҷамъе бо он дар руҳиёт, таъсирот ва лозимот. Ин шева ҷамъи бештари арабӣ ҳатто ба вожаҳои тоҷикӣ низ кашида шудааст. Монанди вироишот (виришҳо), гузоришот (гузоришҳо) ва бозрасон (бозрасон), ки албатта ҷамъ бастанӣ вожаҳои тоҷикӣ бо нишонаҳои арабӣ иштибоҳ аст. Ҳатто корбурди ҷамъи омехтаи арабиро дар бархе вожаҳои тоҷикӣ низ мебинем. Монанди

даҳоқин (деҳқонон), басотин (бостонҳо), асотид (устодон), даровиш (дарвешон), фаромин (фармонҳо), рануд (риндон), банодир (бандарҳо) ва ғайраҳо. Замоне дар давраи сафавиҳо ҳатто тупу борутро ба атвоп ва баворит чамъбандӣ мекарданд.

Бо ин ҳама равобит, забони арабӣ ва тоҷикӣ дар тайи садаҳои гузашта бештар ба сурати робитаи дӯстона ва зоянда будааст. Гузашта аз ин забони арабӣ то ҷое, ки тавонистааст ба забони тоҷикӣ таъсир гузоштааст ва баъид аст, ки дар оянда беш аз ин таъсир кунад. Хатаре, ки имрӯза забони тоҷикиро таҳдид мекунад аз сӯи забонҳои арабӣ монанди забони русӣ аст, ки дар заминаи вомвожаҳо ва муҳимтар аз он дар се шакл истилоҳот ва таркибот, маъноӣ ва наҳвӣ забони тоҷикиро таҳдилд мекунад.

Вомгирии забони тоҷикӣ аз забони арабӣ. Қарзгирӣ ё вомгирии вожгонӣ падидаи шоеъ ва ҳамроҳ байни азбонҳо барқарор будааст. Барои ин қарзгирӣ далоили мутаъадида метавон баршумурд: аз ҷумла ҳамҷаворӣ, равобити тичорӣ, фарҳангӣ, динӣ, сиёсӣ ва дар кул ҳар гуна бархурду равобити имрӯза анвоъ ва расонаҳои гӯруҳи дар ин байн забони тоҷикӣ ва арабӣ аз дер боз пеш аз зуҳури ислом ба далели ҳамҷаворӣ ва марзи муштарақ бо ҳам будаанд ва ин иртибот ҳатто ба пеш аз таърихи мудуну ба давраи асотирӣ мерасад. Дар назари аввал шояд ба назар бирасад, ки ин пазириш аз дастуроти забони тоҷикӣ коста бошад, вале ниҳоят ин забонро расотару ғанитар кардаву боиси густурдатар ва васеътар шудани уфуқҳои маъноии пешруи он шуда ва халқ осори азими адабӣ ба забони тоҷикӣ анҷомидааст. Барои мисол ба рағми саъй дар саранависии тоҷикӣ мушоҳида мешавад, дар шоҳномаи 804 вожаи арабӣ ғайри муқаррар ба кор

рафтааст, ки ҷамъи онҳо ба 8938 баробар мешавад. Ҷолиб ин, ки раванди вомгирии вожғони аз забони арабӣ бо гузашти замон сайри Сауди дорад ва бинобар гуфтаи Маликушуарро Баҳор “Калимоти арабӣ дар матнҳои тоҷикӣ аз даҳ дарсад аз қарни саввум ва чаҳорум ба панҷоҳдарсад дар қарни панҷум ва бар ҳаштод дар сад дар қарни ҳамтум ва ҳаштуми ҳичри мерасад”.

Албатта барои аҳли адаб ва ошноён бо усул ва қоидаҳои ин аҷиб нест. Чаро ки забони арабӣ дар замони андаке тавонист бештари забонҳои ҳамрешаву ҳамхонаводаи худро, ки забонҳои шоҳаи сомӣ буд, дар худ ҳазм кунад ва дигар забонҳои мамолики Исломи, ки ба лиҳози таърихи аз шоҳаҳои дигари забони буд, (тоҷикӣ, туркӣ, урду, бангоӣ ва ғайра) вучуди пазириши чанд даҳҳазор калимаву иборот аз забони арабӣ ҳамчунон ба ҳаёти худ дар сояи забони арабӣ идома доданд. Барои мисол забони тоҷикӣ ба далели таалуқ ба хонаводаи забонҳои ҳинду аврупоӣ ва забони туркӣ бо далели таалуқ ба шоҳаи забонҳои Урал- Олтой, дорои низоми сарфӣ ва наҳвӣ, комилан мутафовит аз шоҳаи забонҳои сомӣ аст, ки ин амр боис шуд қарзгирӣ аз забони арабӣ то ҳад зиёде ба сатҳи вожғонӣ ва маъноӣ маҳдуд шавад ва дар сатҳи овои ва наҳвӣ таъсири бисёр камтаре бипазирад. Агар чи метавон ба мисолҳои монанди танвин гирифтани каламоти тоҷикӣ дар калимаҳои ва ё сохти масдари ҷаблӣ, мисли ҷамъи муқассада ба нодир аз бандар маёдин аз майдон ишора кард. Ногуфта намонанд, ки қарзгирӣ метавонанд аз тариқи забони восита рух диҳад, монанди калимаҳои юнонии файласуф ва устура, ки аз тариқи калимаҳои арабӣ ба тоҷикӣ ворид шудаанд.

Дар заминаи қарзгирии тоҷикӣ аз арабӣ ва таҳаввули вомвожаҳои дахил дар забони тоҷикӣ, пештар таҳқиқотҳои сурат гирифтааст, вале пажӯҳиши ҷомеа, ки ин таҳаввулотро дар сутуҳи оғоз ва маъноӣ баррасӣ карда бошад, ёфт нашуд. Дар ин бахш ба бархе аз ин таҳқиқот ба ихтисор ишора мешавад:

Маликушшуаро Баҳор менависад, ки забони арабӣ пас аз истиқрори дини ислом дар ҷазираи Араб вориди Эрон шуда, аз ҳамон оғоз дар забон ва осори тоҷикӣ (форсӣ) таъсир намуд, лекин дар давраи нахуст, яъне давраи Сомониён ба далели давраи Хуросон аз маркази араб ва тавҷеҳи вижаи подшоҳон ва амирони маҳаллӣ ба тарвиҷ забони форсии дарӣ ва аз ҳама муҳимтар маънус будани нависандагон ва адибон ба шеваи қадимтар, ки пеш аз Ислом роиҷ буд, забони арабӣ дар насри дарӣ асари ошкор ва намоёне набахшид. Ё меафзояд, ки дар асри Ғазнавиён иртиботи Хуросон бо Бағдод бештар шуд. Ин равобит таъбан муҷиби тавҷеҳи зиёдтаре ба адабиёти араб шуд. Девони расоили Маҳмуд, ки дар оғози қор ба дасти Фазл ибни Аҳмади Исфароинӣ ба тоҷикӣ мегузашт, сипас ба дасти Аҳмад ибни Ҳасан ба арабӣ баргашт ва адибони арабидон дар девон ва ҳавзаи вазорат наздикӣ ёфтанд. Сипари шудани ним қарн нишон дод, ки асари забони арабӣ дар тоҷикӣ намоёнтару ошкортар гардид. Пайдо шудан давлати Салҷуқӣ низ бар тавҷеҳи подшоҳон ва вазирони Хуросон ба Бағдод, тазоҳуротҳои динӣ ва тарғибу ташвиқи адибон ва олимони арабзабон афзуд ва дар натиҷаи ин қор забони арабӣ бештар аз ҳар вақт роиҷ гардид ва бозори Шуъубиён ба куллӣ аз байн рафта, адабиёти зиди Шуъубӣ дар нашри китобҳои адабиёти луғати арабӣ ва саҳфу наҳви он

чидият карданд. Родфар дар мақолае бо унвони “Вомгирии забони тоҷикӣ аз арабӣ ва баръакс” ба таъсир ва таассури ду забон тоҷикӣ ва арабӣ мепардозад. Родфар баён мекунад, ки агарчи бархе тасаввур мекунанд, ки иртиботи эронӣ бо арабӣ баъд аз Ислом шурӯъ шуда, таҳти таъсири Ислом забони арабӣ дар забони тоҷикӣ русух ёфтааст, ин далелҳо дуруст нест. Эронӣ тибқи аснод ва мадорики мавҷуд мударҷо пеш аз пайдоиши Ислом бо арабӣ ошноӣ доштанд.

Сатҳи маъноӣ вомвожаҳои арабӣ, ки ба тоҷикӣ ба ҳамон маъноӣ вазъшудаи арабӣ ба кор мераванд, фаровон аст. Ин калимаҳо дар арабӣ ва тоҷикӣ маъноӣ якхела доранд, ки интизор меравад, дохил шуданашон ба тоҷикӣ ба далели вучуд надоштани он мафҳум дар забони тоҷикӣ бошад. Вале дар бархе мавридҳо, ҳатто мавҷуди муодили тоҷикӣ, монеи вурӯдашон нашудааст. Барои мисол калимаи дил монеи вориди калимаи қалб нашудааст. Гоҳе калимае аз оғози роҳ ёфтан аз забони араби ба тоҷикӣ танҳо бахше аз ҳавзаӣ маъноӣ забони мабдаъро бо худ ба забони мақсад овардааст. Ба ибораи дигар калимае дар арабӣ дорои ду ё чанд маъноӣ гуногун аст, вале танҳо яке аз он маъноҳо ба тоҷикӣ роҳ ёфтааст. Вомвожаҳои арабӣ дар бисёр маврид дар ҳамон қоидаи дастури ба кор меравад.

Фасли 4. Истифодаи калимаҳои забонҳои Шарқ дар истилоҳоти дипломатии забони муосири тоҷик.

Ассистент Қамаров А.З.

Дар самти иҷроиши нақшаи корҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар солҳои 2016-2020 корҳои зиёде анҷом дода шудаанд. Баррасии ҷанбаҳои ҷудогонаи нақшаи илмӣ-тадқиқотӣ дар рафти кори конференсро, мизҳои мудаввар, семинарҳо ва баромад дар факултет дар конференсҳои сатҳи донишгоҳӣ ва ҷумҳуриявӣ сурат гирифтааст.

4.1. Хусусиятҳои лексикӣ соҳаи муносибатҳои байналхалқӣ ва дипломатияи муосир.

Табиист, ки вожаҳои аз як забон дар забони дигар вомехӯранд ва шумораҳои онҳо аз ҳамдигар тафовут доранд. Бо қавӣ ва паҳн гардидани фарҳангу тамаддуни ин ё он миллат забони он низ ба дигар забонҳо таъсиргузор мегардад.

Дар гузашта забони форсии тоҷикӣ яке аз забонҳои асосии қитъаи Осиё буда, дар тули ҳазорсолаҳо ба забонҳои дигар таъсири худро расонда, дар навбати худ аз он забонҳо иқтибосоти зиёдеро гирифтааст, ки онҳоро дар худ ҳазму мутобиқ сохтааст. Ин яке аз хусусиятҳои муҳимми забонҳои қавӣ аст, зеро ҳар забоне дар тули инкишофу тақомули хеш бо дигар забонҳои дунё дар робитаву алоқа набошад, дучори фаромушӣ ва нобудӣ хоҳад шуд. Забони форсӣ ҳамон тавре ки аз забони арабӣ, туркӣ ва муғулӣ вожа пазируфта аст, бар он забонҳо низ таъсир гузошта ва қарз додаст.

Истифодаи калимаҳои забонҳои Шарқ дар истилоҳоти дипломатияи тоҷикӣ хеле боризу аён аст. Бояд гуфт, ки забони тоҷикӣ ба таърихи мардуми тоҷик саҳт вобастагӣ дошта, ҳанӯз дар даврони интишори дини мубини ислом вожаҳои зиёде аз забони арабӣ ба забони форсии тоҷикӣ ворид гаштаанд.

Чуноне, ки забоншиноси варзидаи тоҷик профессор Сайфиддин Назарзода зикр кардаанд: “Арабҳо низ ба худ ҷаҳонбинии нав - дини мубини исломро, бо як силсила мафҳум ва луғоту истилоҳоти вижаи он ба сарзаминҳои форсигӯён оварданд ва онро идеологияи ҳоким дар кишварҳои зери тасарруфи хеш қарор доданд. вожагони арабӣ замоне дар тору пуди забони форсии дарӣ дарпечиданд, ки ин забон ҷавону созанда, дар ҳоли ташаккулу такомул, бетаассубу таъсирпазир ва ҷўянда буд. Беҳуда нест, ки нахустин ва мутаассифона охири кўшиши муваффақонаи вожагузинӣ ва истилоҳсозӣ дар забони форсии дарӣ ва умуман ҷунбиши бунёди забони илм ҳам маҳз дар ҳамин давра ба миён омад. Бинобар ин забон тавонист, ки илова бар иқтибоси вожагону мафҳумҳои хоси динӣ, барои теъдоди зиёди истилоҳоти сиёсиву иҷтимоии арабӣ баробариҳо ёфта ва ё луғати нав созад ва миқдори дигареро тобеи табиати хеш гардонад. Хулоса, нуфузи забони арабӣ ва истилоҳоти он дар давроне сурат, ки забони форсии дарӣ монанди соҳибони худ дар авҷи тараққӣ ва ҷўёву пўё буд. Аз ҷониби дигар шоёни ёдоварист, ки ҷараёни ҳаллу ҳазми мафҳум ва истилоҳоту луғоти арабӣ мисли ҷараёни нуфузи ин забон давра ба давра, мавҷ ба мавҷ сурат гирифт ва садҳо сол тўл кашид.”.

Чуноне, ки аз сарчашмаҳои таърихӣ хабардор ҳастем, мардуми тоҷик баъд аз сукути давлати Сомониён дигар то асри 20 давлату ҳукумате надоштанд. Аммо забони тоҷикӣ дар тўли ин асрҳо ҷойгоҳу манзалати худро гум накарда, балки дар минтақаи Мовароуннаҳр забони қорӣ дарбори амирону ҳокимони ҳар давраи замон ба шумор мерафт.

Забони тоҷикӣ пеш аз ҳоким гаштани Россия дар минтақаи Самарқанду Бухоро, қудрати истилоҳотофариниро доро буд, аммо бо шикаст хўрдани Аморати Бухоро ва зери султаи русҳо қарор гирифтани ҳама соҳаҳо, ногузир истилоҳоти нава ба забон ворид гаштанд. Ба хусус ҳангоме, ки рўзномаҳои Бухоро ва ғайра рўи қор омаданд ва мутарҷимон хабарҳоро аз забонҳои русӣ, туркӣ ва узбекӣ ба тоҷикӣ бар мегардонданд.

Ба қавли забоншиносон: “Луғату истилоҳоти русӣ ва умуман забонҳои дигари аврупоӣ замоне дар забони тоҷикӣ паҳн шуд, ки ҳам миллат аз созандагӣ ва тараққӣ боз монда буд ва ҳам забони солхӯрдаи он мисли ҷомеае, ки дар хидмати ӯ қарор дошт, аз навофаринӣ ва зояндагӣ боз монда буд. Ин завол махсусан дар бахши истилоҳсозӣ бештар эҳсос мешуд. Аз ин гуфтаҳо ба хубӣ пайдост, ки дар солҳои аввали Инқилоби Октябр забоншиносони мо ва луғатсозону истилоҳчӯёни тоҷик бо чи мушкилоте рӯ ба рӯ буданд.

Бояд таъкид кард, ки бо вучуди ноошноӣ ва фаровонии чунин вожагон ва фурсати кам барои ҳаллу ҳазми онҳо забони тоҷикӣ дар ин озмуни нави таърих ҳам ноком нашуд ва тавонист, ки дар ин давра ҳам миқдори зиёди ин луғот ва истилоҳоти навро баён кунад, монанди пролетариат-ранҷбар; революция-инқилоб; республика-ҷумҳурият; коммунист-иштирокӣ; социалист-ичтимоӣ; феодал-заминдор, мулкдор; капитал-сармоя; капиталист-сармоядор; империалист-ҷаҳонгир; шовинист-миллатпараст, миллатчӣ; партия-фирқа; беспартийный-бефирқачӣ; авангард-пешдор. Масалан, дар муқоваи шумораи якуми маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» шиори маъруфи марксистӣ «Пролетарий всех стран соединяйтесь!» чунин садо меод: «Ба ҳам бипайвандед ранҷбарони ҳама ҷаҳон!»”.

Бо мурури замон ва ба вучуд омадани донишмандон аз фарзандони миллати тоҷик талош намуданд, то вожаҳоро ба забон мутобиқ намоянд.

Акнун мо бохабар гаштем, ки калимаҳои забонҳои Шарқ мисли арабӣ ва русӣ дар забони тоҷикӣ ва хусусан дар соҳаи сиёсату дипломатияи тоҷик фаровон мавриди истифода қарор дорад. Бояд қайд кард, ки самти асосии пажӯҳиши мо истилоҳоти дипломатии арабиасоси забони тоҷикӣ мебошад.

Дар бораи нақши бузург доштани забони арабӣ дар забони тоҷикӣ донишманд, муҳаққиқ ва арабшиноси тоҷик С. Сулаймонов, дар фарҳанги тартибдодаи худ теъдоди калимаҳои арабиро дар забони тоҷикӣ ба чил дарсад медонад. Ӯ чунин навиштааст: «Нуфузи забони арабӣ хусусан дар фонди

луғавии забони мо ва ташаккули истилоҳоти илмии он хеле муассир мебошад: Беш аз чихил дарсади вожаҳои забони моро калимот ва ибороти арабӣ ташкил медиҳад.»

Бинобар сабаби он ки соҳаи дипломатия дар Тоҷикистон хеле ҷавон аст, таълифотҳо ҳам дар ин самт фаровон ба назар намерасанд, вале қисман вучуд доранд. Аз адабиётҳои мавҷуда метавон “Дипломатияи мухтасар дар мафҳум ва истилоҳот”-и дотсенти кафедраи муносибатҳои байналхалқии факултети муносибатҳои байналхалқӣ Мирзоев Ғ., “Фарҳанги мухтасари истилоҳоти дипломатӣ”-и дотсенти кафедраи минтақашиносии факултети мазкур Шарифов А. ва мақолаи илмии Абдулфайзов С. дар мавзӯи “Истилоҳоти иқтибосии арабӣ марбут ба равобити байналмилал” -ро зикр намуд.

Акнун ба таҳлилу баррасиҳои якҷанд калима ва истилоҳоти арабиасос марбут ба равобити байналмилал, ки ҳоло ҳам дараҷаи истеъмоли ин истилоҳот хеле васеъ буда, дар “Фарҳанги мухтасари истилоҳоти дипломатӣ” дарҷ гардидаанд, мепардозем.

Расмӣ. Калимаи арабӣ буда, маънои қонунӣ, муқарраршуда дорад. Дар забони тоҷикӣ дар қолаби ибораҳои изофӣ ва таркибии сафари расмӣ, изҳороти расмӣ, қайди расмӣ ва ғайра омада, дигар истилоҳоти таркибиеро ба вучуд меорад. Масалан: “Рӯзи 6-уми май Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо сафари расмӣ ба Давлати Қатар ташриф овард.”.

Байналхалқӣ. Ин калима аз ду вожаи арабӣ таркиб ёфта, маънои робитаи байни халқҳо, қавмҳо ва миллатҳоро дорад. Дар таркиби ибораҳои ҳуқуқи байналхалқӣ, муносибатҳои байналхалқӣ созмони байналхалқӣ, тичорати байналхалқӣ, конфронси байналхалқӣ ва ғайра васеъ истифода мешавад. Мисол: “Суханронӣ дар Конфронси байналхалқӣ бахшида ба панҷумин соғарди имзои Сзишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризояти миллӣ дар Тоҷикистон...”.

Хориҷӣ. Маънои ин калима берунӣ буда, дар таркибҳои ибораҳои вазорати хориҷа, вазири корҳои хориҷа, сиёсати хориҷа ва ғайра ғаёлона

иштирок менамояд. Масалан: “21 апрели соли 2017, дар хошияи Чаласаи Шӯрои вазирони корҳои хориҷии давлатҳои аъзои СХШ дар Остона вохӯрии Вазири корҳои хориҷии ҚТ С. Аслов бо Вазири корҳои хориҷии ҚХХ Ван И. баргузор гардид.”

Сафир – ин вожа муродифи калимаҳои фиристода, расул, намоянда, пайк, элчӣ мебошад. Чунончӣ, Абдулфайзов С. Номзади илми филология дар бораи ин истилоҳ фармудаанд: “Вожаи сафир – бонуфузтарин аъзои олирутбаи хадамоти дипломатӣ мебошад ва аз ҳама сатҳи баландтарин аз ҷиҳати ташрифотӣ дар намояндагии дипломатӣ мебошад. Сафир ё худ намояндагии дипломатӣ ин мақомоти давлатие мебошад, ки дар ҳудуди давлати дигар мавқеъ гирифта, ба ин давлат алоқаҳои худро ба роҳ мемонад.

Дар забони тоҷикӣ замони шукуфоӣ давлати Сомониён ин истилоҳ бо шаклҳои фиристода, расул ва дар даврони таназзули давлати тоҷикон бо шакли элчӣ мавриди истифода буд. Дар ибтидои асри бист ва даврони истиқлол ин истилоҳ ба асли қадимаш, яъне сафир аз лиҳози интихоби осон баргашт. Вожаи сафир дар қолаби ибораҳои изофии сафири фавқулода ва мухтор, сафири пазируфташуда дар илми равобити байналмилал (дипломатия) хело васеъ истифода бурда мешавад.”

Ноиб. Вожаи мазкур арабӣ буда, маънои ҷонишинро ифода мекунад ва дар таркиби ибораҳои ноиби раис, ноиби вазир, ноиби аввал, ноиби раҳбар, ноиби президент ва ғайра васеъ истифода мешавад. Мисол: “Ба иттилои Vkd.tj, “Сипоснома”-ро ноиби президенти Федератсияи футбол Увайдо Давлатбеков ба вазир супорид...”.

Ҳуқуқ. Ин калима ҷамъи вожаи “**ҳақ**” буда, ҳамрадифи калимаи озода мебошад. Вожаи мазкурро дар таркиби ибораҳои зиёди муосир, мисли ҳуқуқу озодаҳои инсон, ҳуқуқи корӣ, ҳуқуқи иштирокӣ, ҳуқуқ ва озодаҳои эълоншуда ва ғайра вохӯрдан мумкин аст. Масалан, дар моддаи 17-уми конститутсияи Ҷумҳури Тоҷикистон чунин омадааст: “ҳама дар назди қонун ва суд баробаранд.

Давлат ба ҳар кас қатъи назар аз миллат, нажод, чинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк, ҳуқуқу озодихоро кафолат медиҳад. Мардон ва занон баробарҳуқуқанд”.

Муҳосира. Ин истилоҳ маънои дар тангнӯ қарор доданро дошта, дар таркиби ибораҳои муҳосираи низомӣ, муҳосираи иқтисодӣ, муҳосираи баҳрӣ, муҳосираи душманон ва ғайра зиёд ба назар мерасад.

Дипломати тоҷик Ғуломҷон Мирзоев ин истилохро чунин шарҳ додаанд: “муҳосира – истилоҳи ифодакунандаи тадбирҳои, ки барои қатъ кардани ҳамагуна робитаи ин ва ё он давлат бо давлатҳои дигари онро ихотакарда, тадбирҳои дар муҳосираи иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳарбӣ нигоҳ доштани он, ба шумор меравад. муҳосира метавонад соҳавӣ, масалан, сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, тижоратӣ ва ғайра бошад.

Дар забони русӣ ин истилохро “блокада” меноманд. Вақте, масалан як давлат ба давлати дигар руҳсат намедиҳад, то аз қаламраваш давлати дигар бор кашонад, яъне вай дар ҳамин соҳа давлати дигарро аз боркашонӣ маҳрум мегардонад, онро муҳосира мегӯянд, ки он албатта, ба муҳосираи нисбӣ тааллуқ дорад. Агар ин ва ё он давлат умуман аз ворид кардани тамоми молу мавод ва хадамот маҳрум карда шавад, чунин муҳосираро муҳосираи мутлақ меноманд.” Масалан: “Ҷангиёни “Давлати исломӣ” дар муҳосираи низомӣ қарор доранд...”.

Муносибат – ин калима низ арабӣ буда, ҳамрадифи калимаҳои ҳамкорӣ, робита ва алоқа мебошад, ки дар соҳаи дипломатия васеъ истифода мешавад. Мисол: “Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон омодагию ҳавасмандии Тоҷикистонро барои тақвияти бештари муносибатҳои дӯстонаи Тоҷикистон ва Қазоқистон таъкид намуданд”.

Мубодила – ин вожа ҳам арабӣ буда, маънои бадал ва ивазро дошта, дар таркиби ибораҳои мубодилаи афкор, мубодилаи асър ва ғайра истифода мешавад. Масалан: “... Бо дарназардошти он ки мубодилаи тижоратии дучониба соли гузашта дар натиҷаи равандҳои манфии иқтисоди ҷаҳонӣ 30% коҳиш ёфт,

омода ҳастем, ки барои дар соли 2020 то ба 3 миллиард доллари амрикоӣ расонидани табодули тичоратии дучониба тадбирҳои муштарак андешем.”

Мудоҳила – ин калима аз ҷумлаи истилоҳоти арабиасос буда, ифодакунандаи маънои дахлу даҳлат кардан ба коре мебошад. Ин калима дар таркиби ибораҳои мудоҳилаи низомӣ, мудоҳилаи сиёсӣ ва ғайра истифода мешавад. Масалан: “Дар робита ба Паёми Сарвари давлат Шукурҷон Зухуров изҳор дошт, ки он, пеш аз ҳама диққати моро ба воқеаҳои оғози солҳои навадуми асри гузашта, ки бо мудоҳилаи баъзе кишварҳои хориҷӣ, мардуми ноогоҳи мо ба гирдоби муҳолифатҳои шадид гирифта шуд, ҷалб менамояд.”

Машварат. Вожаи мазкур низ арабӣ буда, ҳамрадифи калимаҳои гуфтугузор, мушовара ва маслиҳат мебошад. Ин калима дар таркиби ибораҳои машварати сиёсӣ, машварати низомӣ, машварати иқтисодӣ, ҳайъати мушовара ва ғайра омада метавонад. Мисол: “... Дар машварат асосан масъалаҳои марбут ба ҷараёни ва сифати амалӣ сохтани қарорҳои машварати умумичумхуриявии моҳи майи соли равон бо иштироки намоёндагони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои интизомӣ баргузор гардид ва дастурҳои дар ҷараёни он ба миёнгузошташуда муҳокима шуданд.”

Хулоса, ба мисли ин калимаву истилоҳоти зиёди арабиасосе дар соҳаи дипломатияи тоҷик вучуд дорад, ки ба таври васеъ истифода мешаванд ва мутахассисони соҳаро таҳлилу барасии амиқи он лозим аст.

4.2. Тавсифи умӯмии истилоҳоти дипломатии интернатсионалӣ ва таснифоти онҳо.

Ҳанӯз баъд аз интишори Ислом пояҳои мустаҳками илмҳои гуногун поярезӣ гардид, ки баромади донишмандони форсизабон дар он бағоят равшан аст. Аз ҷумлаи он илмҳо, илми забоншиносӣ мебошад, ки дар ин соҳа олимону форсу тоҷик китобу рисолаҳои гаронбаҳои илмӣ эҷод намудаанд. Бояд гуфт, ки эҷодиёти мутафаккирони форсу тоҷик натавонанд ба забони форсии дарӣ бахшида

шуда, балки дар забоншиносии арабӣ низ таълифоти безаволеро ба ҷаҳониён гузоштаанд.

Бо мурури замон зарурати эҷод намудани луғатномаҳо ва фарҳангҳои дузабонаву тафсири ва соҳавӣ пеш омад, ки аз тарафи олимони давру замон китобҳои зиёде тарғиф ёфта, илми забоншиносии арабӣ ва форсиро вусъат доданд. Намунаи чунин фарҳангҳо “Китоб-ус-сомӣ фи-л-асомӣ”-и Майдони Нишопурӣ, ки соли 1104 тартиб дода шудааст; “Муқаддимат-ул-адаб”-и Муҳаммад Қоруллоҳи Замахшарӣ, ки дар асри XII таълиф шудааст; фарҳангҳои алифбой “Китоб-ул-масодир”-и Абӯабдуллоҳ Аҳмади Зӯзанӣ (ваф. 1093); “Тоҷ-ул-асомӣ” ё “Таҳриб-ул-асомӣ” аз муаллифи номаълум; “Сихоҳ-ул-фурс” (XIV), “Фарҳанги ҷаҳонгирӣ” (XVII), “Ғиёс-ул-уғот”, “Бурҳони қотъ” (XVII), “Фарҳанги муин” (XX), “Луғатномаи Деҳхудо” ва ғайра мебошанд.

Бо вуқуи инқилоби октябр ва шомил гаштани Тоҷикистони имрӯза ба ҳайъати Иттиҳоди ҷамоҳири шӯравӣ бори дувум зарурати иншо гаштани луғатномаҳои нави дузабона (русӣ-тоҷикӣ) ё (тоҷикӣ-русӣ) ва тафсириву соҳавӣ ба миён омад. Дар ин росто сардафтари адабиёти советии тоҷик Садруддин Айнӣ аз аввалин донишмандоне буд, ки ба навиштани луғатномаҳо ҳусни оғоз бахшид. Ӯ дар солҳои 30-юм фарҳангеро омода карда, дар соли 1938 нусхаи дастнависи онро ба Е.Э. Бертелс шарқшиноси рус барои таҳрир равон менамояд, вале бо оғоз ёфтани Ҷанги Бузурги Ватанӣ шояд ин фарҳанг дар Нашриёти давлатии Тоҷикистон аз байн рафта буд. Нусхаи дуҷуми ба ҳуруфоти лотинӣ баргардонидашудаи он соли 1944 пайдо гардид, ки саҳми А. Дехотӣ ва Я. Калонтаров дар ошкорсозии он бисёр калон аст. Ин фарҳанг бо такмили иловаҳо аз осори устод аз тарафи Ҷ. Рауфов ва Р. Ҳошимов мутобиқи усулҳои вожашиносии нав таҳия гардид ва соли 1978 ба сурати ҷилди алоҳидаи Куллийёт, ба муносибати 100-солагии устод С. Айнӣ ба ҷоп расид.

Ҷанӯз дар соли 1932 дар шаҳри Ленинград конференсияе барпо шуда, дар он зарурати тартиб додани фарҳанги дузабонаи русӣ тоҷикӣ ва баракси он

барасӣ гардида буд. Ба ин муносибат бо кушиши донишмандони соҳа ва Академияи Фанҳои РСС Тоҷикистон “Фарҳанги забони тоҷикӣ” дар ду ҷилд ва бо 45000 вожаву таркибот нашр гардид.

Дар масъалаи тартиб додани луғатҳои соҳавию таҳассусӣ донишмандоне мисли А. А. Семёнов, А. З. Розенфелд, А. Мирзоев, А.П. Колпаков, М. С. Андреев, Д. Тоҷиев, М. Фозилов, Ш. Ниёзӣ, Я. Калонтаров, С. Чалилов, Б. Ниёзмӯҳаммадов, В. Неменова ва дигарон мақолаҳои алоҳидае таълиф карда, ба ҷоп расондаанд. Ба ақидаи д.и.ф, профессор С. Назарзода нахустин луғатномаҳои истилоҳии мустақил ва ба шакли илмӣ таълиф шуда, ҳамон луғатномаи «Луғати русӣ-тоҷикии истилоҳоти ҷуғрофӣ» (тартибдиҳандагон: Р. Неменова ва А. Кицис), ки зарурати ҷопи онро ҳанӯз дар Конференсияи Ленинград (1932) Ф.Олденбург таъкид карда буд ва «Луғати русӣ-тоҷикии истилоҳоти маъмурӣ-идоравӣ» мебошанд, ки ҳарду соли 1934 мунташир шуданд. Кори сохтани луғатномаҳои соҳавӣ баъд аз ин тараққӣ кард ва то ибтидои солҳои 1960 дар риштаҳои риёзиёт, биология, низомӣ, кимиё, физика, пахтакорӣ 12 адад чунин луғатномаҳо ба ҷоп расид. Солҳои 60-80-уми асри гузаштаре давраи пурбор ва солҳои густариши ҳамаҷонибаи ин соҳа шуморидан мумкин аст. Дар ин муддат зиёда аз 25 луғатномаҳои истилоҳӣ таҳия ва нашр гардиданд.

Луғатномаҳои соҳавии риштаҳои гуногуни илмҳои иҷтимоӣ, монанди истилоҳоти адабиётшиносӣ, ҳуқуқ, фалсафа, иқтисодиёт, забоншиносӣ ва таърих асосан дар ҳамин солҳо ба таъби расид. Бояд гуфт, ки дар ин давра луғатномаи махсуси дипломатияи тоҷик таълиф нашудааст. Дар муқобил дипломатияи рус бо интиҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ шоҳиди луғатномасе дар соҳаи муносибатҳои байнаҳалқӣ гардид. Аз ҷумла, луғати “Дипломатический словарь” зери таҳрири А. Я. Вишинский, С. А. Лозовский (1948-1950) ва луғати сечилда бо номи “Дипломатический словарь” А. А. Громико (1960-1964) таълиф шуд, ки инҳо натавонанд дар замони худ маводи лозимаи дипломатҳо буданд, балки дар омӯзиши соҳаи дипломатия то ҳоло қадри худро гум накардаанд.

Бо соҳибистиклол гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ба анҷом расидани ҷанги шахрвандӣ ҳамаи соҳаҳо, ки дар тӯли солҳои 1992 - 1997 аз сардии нооромӣ шах шуда буданд, гӯё ба баҳори хурам расида, аз нав қомат афрохтанд. Дар ин давра донишмандони соҳаи филология ва дипломатия кушиш ба харҷ дода, барои рушди омӯзиши соҳаи дипломатия мақолаҳои илмӣ, китобҳои дарсӣ ва луғатномаҳои фарҳангҳои лозимаеро ба ҷоп расондаанд. Аз ҷумлаи маводҳои илмӣ рӯикорномада рисолаи номзодии устоди донишгоҳи миллии Тоҷикистон С. Абдулфайзов “Таҳлили лексикӣ ва семантикии истилоҳоти дипломатии забони тоҷикӣ”, “Фарҳанги мухтасари истилоҳоти дипломатӣ”-и мудирӣ кафедраи муносибатҳои байналхалқӣ сиёсати хориҷии ҚТ А. Шарифов, “Дипломатияи мухтасар дар мафҳум ва истилоҳот”-и собиқ сафири факултета ва мухтори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Узбекистон Ғ. Мирзоев ва дигар китобҳо мебошанд.

Ҳангоми мутолиаи фарҳангҳои зикргардида ба ҷашми хонанда вожаҳо ва таркибҳои зиёде аз забонҳои лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ, англисӣ ва ғайра вомехуранд, ки акнун ин иқтибосот ҳамчун истилоҳоти дипломатии байналмиллалӣ шинохта мешаванд. Ҷунонҷӣ, мутахассисони соҳаи муносибатҳои байналхалқӣ зикр намудаанд: “дипломатия таърихи куҳан дошта, дар ҷараёни зухур ва ташаккули он вожаҳои зиёд ва мухталиф пайдо шудаанд. Боиси таъкид аст, ки густариши истилоҳҳои мазкур бо ҳукмфармоии забонҳои лотинӣ, фаронсавӣ ва англисӣ дар Ғарб ва соири забонҳо (форсӣ, арабӣ, чинӣ ва хиндӣ) дар Шарқ ҳамқадам буда, ба ғановати забони дипломатӣ мусоидат намудаанд”.

Инҷо ҷанде аз истилоҳоти дипломатии интернасионалиро ба таври зайл тавсиф ва тасниф менамоем:

№	Лотинӣ	Юнонӣ	Фаронсавӣ	Англисӣ	Арабӣ	Олмонӣ

1	<p>Дипломатия. калимаи “диплома” юнонӣ гирифта шу- да, фаъолияти рас- мии сарварони киш-варҳо ҳукуматҳо ва мақомотҳои махсуси сиёсати хориҷӣ, баҳ-ри дар амал татбиқ кардани ҳадаф ва вазифаҳои сиёсати хориҷии кишвар хамчун ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои киш- вар дар хориҷа мебошад.</p>	<p>Автаркия- (худтаъминкун ӣ, худкифо) истилоҳест, ки сиёсати давлатии худ- маҳдудкунии иктисодиро ифода мекунад</p>	<p>Агреман- (ризоият). Он ифода- кунандаи ризои-яти ҳукумати давлати пазиран-да, ки барои таъ- йини шахси му-айян ба сифати намояндаи ко-милҳуқуқи дав-лати таъйинку- нанда дода мешавад.</p>	<p>Бартер- (созишномаи мубодила). Дар тиҷорати байналмиллалӣ соз/муб. ин ё он мол ба моли дигар, ҳада-мот, кор, маво-ди зеҳнӣ ва ғайра, ки биду-ни пардохти арзӣ сурат ме-гирад... ифода мегардад.</p>	<p>Алқаида- (асос, замина). Қабҳаи бай- налмиллалии исломии ҷиход алайҳи яхуди-ён ва салибиён ки аз тарафи Усома бин Лодан соли 1988 таъсис дода шудааст. Ҳадаф сарна- гунии низоми дунявӣ ва бар-поии хилофат.</p>	<p>Аншлю с -(хамроҳ кардан).и стилоҳе, ки дар натичаи сиёсати ғасбкоро наи Олмони фашистӣ нисбат ба Австрия арзи вучуд кардааст.</p>
2	<p>Агрессия. (таҷовуз). Ин исти- фодаи ғайриқонунии қувва аз тарафи як давлат ё якчанд дав-латҳо ба муқобили давлати дигар, ҳу-ҷуми мусаллаҳона барои ғасби қалам-рави он, барҳам до-дани</p>	<p>Апартеид- (ҷудо зистан). Сиёсати тафри- қаандозии аҳо- лӣ дар асоси ал- оматҳои нажо- дӣ, ки бо вайрон кардани ҳуқуқи инсон, ситисмо- ри он ба маҳру- миятҳои гуно- гуновардани</p>	<p>Анклав-(дар муҳосира будан). Қисми қаламрави ин ва ё он давлат, ки бо қаламрави хушкзамини давлати дигар ё давлатҳои дигар</p>	<p>Брейн дрейн - (муҳочирати мағзҳо). Ин истилоҳ барои ифода кардани муҳочирати мутахассисони соҳаҳои гуно- нгуни зеҳнӣ ва техникӣ ба кишварҳои дигар истифода</p>	<p>Драгоман- (тарҷумон). Тарҷумони расмие, ки дар назди намоян- дагиҳои дип- ломатӣ ва кон-сулии кишвар-ҳои Шарқ қа-рор дорад.</p>	

	мустақилият, тағйири сохти сиёсӣ ва ҷомеавии он мебошад.	инсон мефаҳмонад.	тамоман иҳота гардидааст. Ин ҳолат падидорандаи баъзе мушкилот мебошад.	мешавад.	Драгоман ба хайати кор- пуси дип. до- хил мешавад
3	Агрессор- таҷовузгар, тарафи ҳучумкунанда, таҷовузкунанда.	Аполидизм- (бешаҳравандӣ). Ин ифодакунандаи ҳолати ҳукукии шахсе, ки шаҳравандӣ надорад, мебошад.	Арбитраж- (тарзи баррасии корҳои бахспазир). ... ҳалли корҳои бахспазир, ки тавассути суди бетарафсуди ҳакамӣ мебошад.	Брифинг- (нишасти кӯтоҳмуддат). Ин ист. ифодакунандаи нишасти матбуотӣ, чаласа, мебошад.	Ихван-ул- муслимин- (бародарони мусалмон). Иттиҳоди ди- ниву сиёсӣ, ки соли 1928 аз тарафи Ҳасан ал- Банно таъ-сис ёфта буд.
4	Адаптатсия- (мутобиқшавӣ). Татбиқи меъёрҳои дохилидавлатие, ки барои иҷрои уҳдадорихои аз ҷониби давлат гирифташудаи байналмиллалӣ ва бидуни ворид қрдани тағйирот ба	Аутентӣ- (нусхаи асл). Ин истилоҳ ифодакунандаи нусхаи асли санад мебошад.	Вализа- (баста). Ҳама гуна куттӣ, ҳалта, лифофа ва ғайра, ки дар он почтаи дипло-матӣ ҷойгир карда мешавад ва ҳамроҳи ба-	Даунинг- стрит-хиёбоне дар ш. Лондон ваоқеъ аст, ки бо номи дип-ломат ва ҳоди-ми давлатӣ ҷ. Даунинг унвон шудааст. Дар он ВКХ, қа-роргоҳи	Фатҳ-(Ҳара- кати Озодиҳо-ҳии Миллии Фаластинӣ). Соли 1957 дар Кувайт ҳамчун созмони сиёси-ву низомии

	конунгузорӣ, анҷом дода мешавад.		рандаи (курери) почтаи дипломатӣ фирис-тода мешавад.	рас-мии нахуст-вазир ҷо дорад	арабҳои Фалас-тин таъсис дода шудааст. Аз соли 1990 саркарда, "Фатҳ" ба	
5	Ад референдум- (ба шартӣ таъйид). Ин истилоҳ шартӣ будани имзои шахсе, ки дар натиҷаи такмили музокирот ба санаде имзо мегузорад, ифода меканад.	Бипатридӣ-(ду ё бисёр-шаҳрвандӣ). Ин истилоҳ ифода кунандаи шахсонӣ ду ва ё бисёршаҳрвандидошта ба шумор меравад.	Демарш-воҳиди ягонаи асосии маъму-риву худудӣ дар Фаронса ва чанд кишвари дигар буда, ба маъноии муассисаи маъ-мурӣ ва ё корҳои хориҷа меояд.	Деволютсия (афзалият дар мероси ҳоқи). Урфе дар Нидерландия, ки мувофиқи он фарзандони никоҳи аввал дар мероси ҳоқимият ҳуқуқи афзалият доштанд.	масъалаи ҳалли мочарои арабу исроилӣ машғул гардид. Ё.Ара-фот соли 1996 дар интиҳобот пирӯз шуда, "Фатҳ" дар пар-лумони Фалас-тин ба бештари курсиҳо соҳиб гардид. Баъди	
6	Ад ҳок-(барои мақсади муайян). Ин истилоҳ дар амалияи дипломатӣ меъёреро ифода менамояд, ки	Гегемонизм-(сарварӣ кардан). Соли 1979 ин истилоҳ дар МУСММ қабул шудааст. Ин яъ	Департамент-ин истилоҳ ифодакунандаи маъноии муассисаи маъмурӣ,	Демпинг-(арзонфурӯшӣ)и н вожа барои ифода кардани амалияи бо нархи арзон аз	вафоти Арафот соли 2004 М. Аббос, ки дар интиҳоботи соли 2005	

	мувофиқи он фаъолияти миссияҳо, на-мояндаҳо, созмонҳо, кумита ва гуруҳҳои кори махсуси хусу-сияти мувақати-дошта ва барои иҷ-рои вазифаҳои мах-сус ташкилшударо танзим мекунад.	не зуҳури сиёсати давлат ё гуруҳи давлатҳои гуянд, ки онҳо кӯшиши ба таври сиёсӣ, иқтисодӣ, идеологӣ ё ҳарбӣ давлатҳои дигар. Зери назорати худгиранд	воҳиди ягонаи асосии маъмуриву ҳудудӣ мебошад. мисли: департаменти корҳои хориҷӣ ва ғайра...	қиматаш ба фурӯши бозори хориҷӣ баровардани мол м, ки бо мақсади аз бозор берун кардани рақбони худмебошад.	ғолиб омад, ба курсии раиси маъмури-ят нишаст ва раиси ҳаракати “Фатҳ” низ гар-дид, ки то кунун вазифаҳои маз-курро иҷро кардаистодааст.
7	Аккламатсион (таъйид). Ин калима тарзи қабули қарор дар чаласаҳои байналмиллалӣ, ки бидуни овоздиҳӣ, бидуни ба ҳисобгирии овозҳои амалӣ мегардад, ифода мекунад. Яъне, аъзоҳо дар масъалае ҳамагӣ зид набошанд, он қабул мешавад.	Генотсид-(ба нобудӣ овардани авлод). Ин истилоҳ ба сабаби аломатҳои нажодӣ, мазҳабӣ, миллӣ ба қатлий ом ва нобудӣ овардани аҳолиро ифода менамояд.	Депеша-(хабарӣ таъҷилӣ, огоҳӣ, барқия). Хабарӣ таъҷилие, ки аз тарафи намояндагии дипломатӣ тавассути барқия ё мактуб маркази корҳои хориҷа фиристода	Дисмисл-(бекоркунӣ). Ин вожа ифодакунандаи ҳолатест, ки агар дипломат шахси ғайри-марғуб эълон гардида бо-шад, вале дар вақти муайяншуда кишвари иқоматро тарк накунад, имтиёзот ва масуниятҳои рафъ карда мешаванд ва вай ба	Ҳамос-(Ҳаракати муқовимати исломӣ). Ин ҳаракат моҳи декабри соли 1987 аз тарафи Аҳмад Ёсин барои озодсозии Фаластин аз дасти яҳудони ғосиб, таъсис дода шудааст.

			мешавад.	шахси оддӣ табдил меёбад. Маънии гуфтаҳои боло ин аст, ки он давлат нисбати ӯ тибқи қонунгузори дохилиаш муносибат мекунад.		
8	Акредитатсион- (бовар кардан). Раванди таъйин ва пазируфтани намояндаи дипломатӣ дар давлати иқомат, пазиранда, ки бо хоҳиши ҳар ду тараф анҷом мепазирад.	Протокол- (суратчаласа, дастнавис). Ин истилоҳ маъноҳои санади расмӣ ва як намуди аҳдномаеро ифода мекунад.	Депозитарӣ - (чизе, ки ба амонат супорида мешавд). Ин ифодакунандаи амонатдори матни асли аҳдномаҳои байналмиллалӣ, варақаҳои таъйидӣ, протоколҳо ва ғайра мебошад.	Импичмент- (ба мучозот кашидан). Ин калима ба чурми ватанфурӯшӣ, порахӯрӣ ва дигар ҷиноятҳои вазнин ба мучозот кашидани мансабдорони давлатӣ, ки ба онҳо боварии мардум		
9	Аккретсион- (илова кардан). Ин истилоҳ тағйирёбии табиӣ қаламрави давлат,		Дуаен- (аршад). Ин истилоҳ ромади ҳайъати	Истеблишмент- (таъсисӣ, пойдеворӣ). Ин истилоҳ гуруҳи идоракунанда ва		

	ки дар натиҷаи тағйирёбии масири нахрҳо, рехтани замин дар натиҷаи обхезӣ ва ё ягон ҳодисаи дигарӣ табиӣ, аз ҷумла дар резишгоҳҳои нахрхорух доданаши мумкин астро ифода мекунад.		дипломатиро ифода мекунад. Дуайени хай-ъати дипломатӣ роҳбари сатҳи олиии намояндагии дипломатӣ, ки нисбат ба роҳбарони дигари намояндагӣҳои дипломатӣ, ки нисбат ба роҳбарони дигари нам. дип. ба сардори давлати иқомат пештар эътимоднома аш ро супоридааст мебошад.	мақоми нухбаидоштаи ҷомеа , инчунин тамоми мақомоти ҳокимият ва идоракуниро ифода мекунад, ки тавассути онҳо ҳукумати идора мешавад.		
10	Акти дипломатӣ- (амалкарди дипломатӣ). Амалкардаи	Хартия-(коғаз, шаҳодатнома). Дар ҳуқуқи бай-	Карантин- (тадбирҳои санитарӣ). дар	Капитолия- номи биноест, дар маркази		

	<p>муассисаҳои раво- бити хоричӣ ва шах-сонии мансабдори иштирокчиёни хуку-ки байналмиллалӣ, ки дар натиҷаи тат- биқи он ин ё он амалкарди дипломатӣ анҷом дода мешавад.</p>	<p>налмиллалӣ му- родифи изҳорот мебошад. ин санад умумӣ буд, ҳеч як тарафхоро барои ичрои муҳтавои он уҳдадор намекунад.</p>	<p>таърихи гузаш- тамуҳосира ё аз муносибатҳо и байналмилла лӣ ҷудо кардани ин ва ё он давлатро меномиданд, ки дар замони муо-сир низ ин ҳолат дида мешавад.</p>	<p>болобомаш қуббадорӣ бо- ҳашаматдар пойтахти ИМА, ки дар он конгресси Амрико (ҳарду палата сенат ва намояндагон) ҷогир ва фаъо- лият мекунад.</p>		
11	<p>Алтернат- (ҷойивазкунии мутқобила, банавбат). Ин калима ифодакунандаи нусхаҳои санадҳои таҳиякардаи тарафҳои паймонкунанда маҳсуб меёбад.</p>		<p>Комбатант- (аскар, чанговар). Бо ин истилоҳ шах-сонеро ифода мекунанд, ки онҳо ба ҳайъати қувваҳои мусал-лаҳи тарафе аз тарафҳои чан-ганда дохил мешаванд ва</p>	<p>Кеш энд керӣ- (пардохт кун ва бубар). Қоидае, ки маъмурияти ИМА дар иб- тидои ҚБВ ба- роӣ тарафҳои чанганда ба хотири пеш- гирӣ кардани эҳтимоли гум кардани киш- тиҳои худ, ки барои тараф-ҳои мазкур бор мекашониданд</p>		

			хукук доранд, ба тичорати то дар ҷанг байналмилла-лӣ бе-восита ворид кардааст. иштирок кунанд.			
12	Аннексио-(ғасб, забт). Ба таври зӯроварӣ аз тарафи давлате аз давлатҳои ғасб кардан ва ба қаламраи худ илова кардани қаламрави давлат ё халқи дигар, ки дағалона вайрон кардани хукуки айналмиллали ва худмуайянкунии миллатҳо ба шумор меравад, махсус меёбад.		Коносамент -(санади ҳамроҳикунандаи мол). Ин дар соҳаи дипломатия ҳамлу нақли баҳрӣ истифода карда мешавад. Саанадест, ки муносибати соҳиби бор ва боркашонро, ки аз тариқи баҳр татбиқ карда мешавад, ифода мекунад.	Консалтинг- (машварат додан). Ин ифодакунан-даи хидматра-сонӣ доир ба омӯзиши бо-зор, ки шир-катҳои махсус ба истехсолку-нандагон, фу-рӯшандагон ва хариддорон дар бораи ин ва ё он навъи мол мебошад.		
13	Вето-(манъ кардан). Истилоҳи хукукӣ буда, имконияти манъ ё боздоштани ба		Трансферт- (интиқол кардан). Интиқоли пул аз як кишвар	Ленд-лиз- (барои қарз ва иҷора). Ин истилоҳ ифода-кунандаи		

	фаъолият шуруъ кардани қарори ин ва ё он ниҳодро медихад		ба кишвари дигар тавассути бонкҳое, ки ба чунин амалиёт ҳуқуқ дошта, дар хорича шарикони худро доранд.	шартҳои дода- ни силоҳ ва маводи ҳар-бии ИМА ба иттифоқчиёни худ ҚБВ ба шумор мера-вад.		
14	Деликт-(гуноҳ, рафтори ношоям). Истилоҳест, ки вайрон кардани қоида ва меъёрҳои муоширати байналмиллалиро ифода менамояд.			Лизинг-(ичо- ра). Як навъи ичора ё маб- лағгузорие, ки мувофиқи он таҷҳизоти гу- ногуни саноатӣ, корхона- ҳо,биноҳо, ин- шоот, восита- ҳои нақлиёт ва ҳамагуна ашёи истеъмолнашава нда ба бада-ли муайян ба муддати муай-ян ва ба шарт-ҳои муайян ба шахсони чис- монӣ ва ҳуқуқӣ дода м/д.		

15	<p>Делимитатио- (муайян кардани сарҳади давлатӣ, тасвир кардани он ва ба харита гузарони-данро меноманд). Истилоҳест, ки равандеро ифода мекунад, ки дар чараёни он дар натиҷаи музокироти тарафҳои манфиатдор хатти гузари сарҳадҳои давлатӣ муайян карда мешавад. Дар натиҷаи ин аҳдномаи байналмиллалӣ таҳия ва қабул карда мешавад, ки он асоси ҳуқуқии гузарондани раванди демаркатиция мегардад.</p>			<p>Маркетингя- (омӯзиши бозор). Дар илми назарияи иқтисодӣ ифодакунандаи раванди омӯзиши бозори мол, тақозо ва пешни-ҳоди молҳо дар бозори ҷа-ҳонӣ маҳсуб меёбад. Мар-кетинг, айни замон, ба яке аз соҳаҳои ил-ми иқтисодӣ табдил ёфта-аст, соҳае гардидааст, ки одамони бисёр дар он ҳамчун мутахассис фаъолият мекунанд.</p>		
16	<p>Демаркатио- (махдудгардонии феълӣ). Ин истилоҳ ифодакунандаи</p>			<p>Парадипломатия. Муалли-фин истилоҳ И. Духочек</p>		

	равандест, ки тибқи он дар заминаи ахднома дар бораи делимитатсияи сарҳадот иншооти муайянкунандаи хути гузари сарҳадҳо дар мавзёҳои гузари он сохта мешавад.			мебошад. Ин истилоҳ раван-деро мефаҳмонад, ки субъекти он давлат-ҳои федеративӣ, майдамил-латҳо, минтақаҳои худмух-тор ва ғайра мебошанд.		
17	Депортатив- (рондан). Ба таври иҷборӣ аз қаламрави худ баровардани шахсон ё гуруҳи одамоне, ки ғайри қонунӣ иқомат мекунанд ва ё қонуншиканӣ мекунанд.			Саммит- (мулоқоти сатҳи олӣ). Дар амалия дипломатӣ мулоқоти сатҳи олиро меноманд. Вақте мулоқоти сарони давлатҳои аъзои СҲШ, САҲА, ИДМ ва ғайраро ном мегиранд, саммити созмонҳои мазкурро дар назар доранд. дар чунин мулоқот тамоми қарорҳои сарнавиштсози		

				созмонҳо қабул карда мешаванд.		
18	Доктрина- (таълимот). Дар зери ин мафҳум таълимоте, назарияи илмӣ, сиёсӣ, фалсафӣ ва ғайра фаҳмида мешавад.			Трайбализм- (қабилавӣ). Бо ин истилоҳ сепаратизми қабилавӣ ва этникиро ифода мекунанд, ки дар замони мо низ дар баъзе кишварҳо ҳамчун урфи замони гузаштабоқӣ мондааст.		
19	Иммигрантсия- (воридшавӣ). Воридшавии хориҷиён ба ин ва ё он кишваре барои иқомати муваққатӣ ва ё доимӣ мебошад.			Комиссари Олӣ- ин истилоҳ унвон, мақом ва мансабуро ифода мекунад, ки он ё салоҳияти маъмурӣ ва ё дипломатӣ дорад ва ба шахсон воломақоми мансабдор дода		

				мешавад.		
--	--	--	--	----------	--	--

4.3. Интернационализмҳо дар низоми муносибатҳои лексикӣ-семантикии истилоҳоти дипломатии забони тоҷикӣ.

Аз замони ташаккули ҷомеаи башарӣ забон ҳамчун воситаи асосии муоширату муносибати одамон қарор гирифта, бо гузашти рӯзгор ва рушду такомил ёфтани соҳаҳои гуногуни ҳаётӣ, зина ба зина тараққӣ мекунад.

Таърих гувоҳ аст, ки бо афзудани ҷомеаи башарӣ дар манотиқи гуногуни рӯи замин ва ба миллатҳо ҷудо гаштани онҳо, бо тадриҷ забонҳои нав пайдо гардида, мавриди истифода қарор гирифтанд.

Дар натиҷаи муборизаҳои қавму миллатҳо фарҳангу маданият ва забони як миллат зери таъсири миллати ғолиб қарор ёфта, бо он омехта гардидааст. Дар тури қарнҳо миллатҳои гуногун ба муддатҳои муайян қудратманд гаштаанд, ки дар натиҷа забонҳои онҳо низ нақши ҳокимиро пайдо кардааст. Аз қабилҳои ин гуна забонҳо забони лотинӣ, фаронсавӣ, арабӣ, англисӣ, немисӣ ва русӣ мебошанд.

Иқтибосоти забонӣ, ки имрӯзҳо дар ҳар забоне вучуд дорад далели гуфтаҳои боло мебошад.

Дар ҳамаи забонҳо шумораи иқтибосҳо на камтар аз даҳ дарсадро ташкил дода, он дар натиҷаи муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии мардумон ба вучуд омадааст.

Дар мавриди забони тоҷикӣ бояд гуфт, ки аз замони интишори Исломи то ҳамоҳанг гардидани давлатҳои Осӣи Марказӣ ба Россия вожаҳои арабиасос ва туркӣ дар шакли иқтибоси васеъ истифода мегирифтанд. Пас аз инқилоби Октябр ва ташкил гардидани Иттиҳоди Шӯравӣ иқтибосоти забони русӣ дар забони тоҷикӣ рӯз ба рӯз афзун гашта, дар соҳаи матбуот васеъ истифода мешуд.

Дар замони истиқлолият бошад, ин иқтибосот дар шакли мувофиқе танзим гардида, ба ҷои аксари онҳо вожаҳои мувофиқи забони тоҷикӣ корбасти гардидаанд.

Як гуруҳ иқтибосоте ҳастанд, ки тахминан дар ҳама забонҳо дар як шакли лексикӣ ва семантикӣ истифода мешаванд, ки онҳоро истилоҳоти интернационалистӣ ва ё интернационализмҳо меноманд.

Ба қавли баъзе аз мутахассисон интернационализмҳо, ки аз ҷиҳати семантикӣ пурра бо ҳам мувофиқат намоянд, кам вомеранд.

Мусаллам аст, ки ҳар забоне кушиш мекунад, то ба иқтибосҳо аз ҷиҳати семантикӣ таъсири худро гузорад, аз ин рӯ иқтибосҳо на ҳамеша дар шакли маъноӣ асосияшон истифода мегарданд. Мавридҳо ба назар мерасад, ки иқтибосҳо аз лиҳози семантикӣ тамоман дигар маъноро ифода мекунанд. Мисли калимаи арабии “таъмин”, ки дар асл маъноҳои кафолат, гарав, суғурта ва омин гуфтандордор, аммо калимаи мазкур дар забони тоҷикӣ мафҳуми эмин мондан, омода сохтан ва муҳайё карданро ифода мекунад.

Дар баробари ин метавон гуфт, ки вожаҳои интернационалистӣ, ки аз ҷиҳати семантикӣ пурра бо ҳам мувофиқат намоянд, кам нестанд. Ба монанди дипломатия, протокол, конвенсия, интернационалӣ, стратегия, конституция, коррупция, терроризм, экстремизм, консул, энергетика, гидроэнергетика ва ғайра.

Яке аз соҳаҳо, ки дар он истилоҳоти интернационалистӣ зиёд ба ҷашм мерасанд, соҳаи дипломатия мебошад.

Тақмили иртиботи байналмилалӣ забонӣ ҳеҷ гоҳ чун имрӯз зарур нагаштааст, зеро ҷомеа барои беҳтар дарк намудани худ ва дигарон эҳтиёҷдоранд, ки дар натиҷаи ин раванд ақшори ҷомеа ба як воқеияти нави ҷаҳонӣ мутобиқ мешаванд.

Ба қавли донишмандон истилоҳоти дипломатӣ яке аз воситаҳои маъмултарини ифодаи нутқ ва ҳуҷҷатҳои дипломатӣ ба шумор рафта, ба гуруҳҳои зерин ҷудо мешавад:

1. Истилоҳоти дар умӯм истифодашаванда, яъне истилоҳоте, ки бисёр истифода мегарданд, мисли: (дипломатия, дипломат, консулгарӣ, сафорат);
2. истилоҳоти соҳавии маҳдуд, яъне он истилоҳоте, ки ба душворӣ ва танҳо аз ҷониби мутахассисони махсус мавриди истифода қарор мегиранд, мисли: (этиборнома, Конвенсияи Венагии соли 1961);
3. Истилоҳоте, ки дар ҳоли гузариш қарор доранд (демарш).

Аммо, бояд қайд кард, ки ҳадди байни ин гуруҳҳо номуайян буда, онҳо ҳамеша дар ҳамбастагӣ мебошанд.

Барои исботи гуфтаҳои боло роҷеъ ба мувофиқати лексикӣ ва семантикии истилоҳоти дипломатии интернационалӣ метавон чунин ҷадвал тартиб дод:

Ҷадвали 1.

№	Забонҳо	Истилоҳот				
		Дипломатия	Дипломат	Консул	Протокол	Вето
1	Тоҷикӣ	Дипломатия	Дипломат	Консул	Протокол	Вето
2	Арабӣ	دبلوماسية	دبلوماسي	قنصل	بروتوكول	فيتو
3	Форсӣ	ديپلماسی	ديپلمات	کنسول	پروتکل	وتو
4	Немисӣ	Diplomatie	Diplomat	Konsul	Protokoll	Veto
5	Юнонӣ	Διπλωματία	Διπλωμάτης		Πρωτόκολλο	Βέτο
6	Англисӣ	Diplomacy	Diplomat	Consul	Protocol	Veto
7	Русӣ	Дипломатия	Дипломат	Консул	Протокол	Вето
8	Франсавӣ	Diplomatie	Diplomate	Consul	Protocole	Veto

9	Шведӣ	Diplomati	Diplomat	Consul	Protocoll	Veto
10	Финӣ	Diplomatia	Diplomatti	Consuli	Protokolla	Veto
11	Итолиёвӣ	Diplomazia	Diplomate	Console	Protokollo	Veto

Чадвали 2.

№	Забонҳо	Истилоҳот				
1	Тоҷикӣ	Этикет	Терроризм	Консулгарӣ	Стратегия	Генералӣ
2	Арабӣ	إتيكيت		قنصلية	إستراتيجية	
3	Форсӣ		تروريسم	کنسولگری	استراتژی	
4	Немисӣ	Etikette	Diplomat	Konsulat	Strategie	der General
5	Юнонӣ	Εθιμοτυπία	Τρομοκρατία		Στρατηγική	Το γενικό
6	Англисӣ	Etiquette	Terrorism	Consulate	Strategy	General
7	Русӣ	Этикет	Терроризм	Консульство	Стратегия	Генеральный
8	Франсавӣ	Etiquette	Terrorisme	Consulat	Stratégie	Le général
9	Шведӣ	Etikett	Terrorism	Consulate	Strategi	Generalen
10	Финӣ	Etiketti	Terrorismi	Consuli	Strategia	Kenraali
11	Итолиёвӣ	Etichetta	Terrorismo	Konsulstvo	Strategia	Generale

Бо таваҷҷуҳ ба чадвали яқум метавон чунин хулоса қард, ки истилоҳоти интернационалистии дипломатии зиёд истифодашаванда дар ҳама забонҳо қариб як хел истеъмол мегарданд.

Аммо бо мушоҳида қардани чадвали дуҷум барои мо маълум мешавад, ки истилоҳоти дипломатии дигаре ҳастанд, ки танҳо дар доираи забонҳои минтақавӣ муайяне умӯмият дошта, дар минтақавӣ дигар бошад, аллақай тарҷума қардидаанд ва ё муодили он истилоҳҳо мавриди истифода қарор доранд.

Ин аз он дарак медиҳад, ки забонҳо қобилияти маънодиҳӣ ва истилоҳофариниро доро буда, ҳамеша дар чустуҷӯи истилоҳи мувофиқе мебошанд. Масалан, тӯли чанд даҳсолаҳо калимаи “республика” дар забони тоҷикӣ васеъ истифода мегардид. Пас аз истиқлолияти давлатӣ ҷои ин калимаро истилоҳи “ҷумҳурӣ” ба пуррагӣ иваз намуд.

Инчунин, як гуруҳ истилоҳоти дигаре вучуд доранд, ки дар ҳоли гузариш қарор доранд, аз ҷумла: “русум ва ташрифот” ба ҷои “этикет”, “супориши дипломатӣ” ба ҷои “миссияи дипломатӣ”, “хидмати дипломатӣ” ба ҷои “корпуси дипломатӣ” ва ғайра.

Қайд намудан ба маврид аст, ки дар баробари камистеъмол шудани истилоҳоти дипломатие, ки ба воситаи забони русӣ ба забони тоҷикӣ ворид гардидааст, вожаҳои форсию арабиасос ҷойгузини онҳо мегарданд.

4. 4. Масоили истифодаи истилоҳоти дипломатии забонҳои Шарқ дар забони тоҷикӣ.

Дар даврони шӯравӣ дар масъалаи тартиб додани луғатҳои соҳавию тахассусӣ донишмандоне мисли А. А. Семёнов, А. З. Розенфелд, А. Мирзоев, А.П. Колпаков, М. С. Андреев, Д. Тоҷиев, М. Фозилов, Ш. Ниёзӣ, Я. Калонтаров, С. Ҷалилов, Б. Ниёзмӯҳаммадов, В. Неменова ва дигарон мақолаҳои алоҳидае таълиф карда, ба ҷоп расондаанд. Ба ақидаи д.и.ф, профессор С. Назарзода нахустин луғатномаҳои истилоҳии мустақил ва ба шакли илмӣ таълиф шуда, ҳамон луғатномаи «Луғати русӣ-тоҷикии истилоҳоти ҷуғрофӣ» (тартибдиҳандагон: Р. Неменова ва А. Кицис), ки зарурати ҷопи онро ханӯз дар Конференсияи Ленинград (1932) Ф.Олденбург таъкид карда буд ва «Луғати русӣ-тоҷикии истилоҳоти маъмурӣ-идоравӣ» мебошанд, ки ҳарду соли 1934 мунташир шуданд. Кори сохтани луғатномаҳои соҳавӣ баъд аз ин тараққӣ кард ва то ибтидои солҳои 1960 дар риштаҳои риёзиёт, биология, низомӣ, кимиё, физика, пахтакорӣ 12 адад чунин луғатномаҳо ба ҷоп расид. Солҳои 60-80-уми асри гузаштаре давраи пурбор ва солҳои густариши ҳамаҷонибаи ин соҳа шуморидан мумкин аст. Дар ин муддат зиёда аз 25 луғатномаҳои истилоҳӣ таҳия ва нашр гардиданд.

Луғатномаҳои соҳавии риштаҳои гуногуни илмҳои иҷтимоӣ, монанди истилоҳоти адабиётшиносӣ, ҳуқуқ, фалсафа, иқтисодиёт, забоншиносӣ ва таърих асосан дар ҳамин солҳо ба таъб расид. Бояд гуфт, ки дар ин давра луғатномаи махсуси дипломатияи тоҷик таълиф нашудааст. Дар муқобил дипломатияи рус бо интиҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ шоҳиди луғатномасе дар соҳаи муносибатҳои байнаҳалқӣ гардид. Аз ҷумла, луғати “Дипломатический словарь” зери таҳрири А. Я. Вишинский, С. А. Лозовский (1948-1950) ва луғати сечилда бо номи “Дипломатический словарь” А. А. Громико (1960-1964) таълиф

шуд, ки он натанҳо дар замони худ маводи лозимаи дипломатҳо буд, балки дар омӯзиши соҳаи дипломатия то ҳоло қадри ҳудро гум накардааст.

Бо соҳибистиқлол гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ба анҷом расидани ҷанги шаҳрвандӣ ҳамаи соҳаҳо, ки дар тӯли солҳои 1992 - 1997 аз сардии нооромӣ шах шуда буданд, гӯё ба баҳори хурам расида, аз нав қомат афрохтанд. Дар ин давра донишмандони соҳаи филология ва дипломатия кушиш ба харҷ дода, барои рушди омӯзиши соҳаи дипломатия мақолаҳои илмӣ, китобҳои дарсӣ ва луғатномаҳои фарҳангҳои лозимаеро ба ҷоп расонданд. Аз ҷумлаи маводҳои илмӣ рӯикорномада рисолаи номзадӣ устоди донишгоҳи миллии Тоҷикистон С. Абдулфайзов “Таҳлили лексикӣ ва семантикии истилоҳоти дипломатии забони тоҷикӣ”, “Фарҳанги мухтасари истилоҳоти дипломатӣ”-и мудирӣ кафедраи сиёсати хориҷии ҶТ А. Шарифов, “Дипломатияи мухтасар дар мафҳум ва истилоҳот”-и собиқ сафири факултета ва мухтори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Узбекистон Ғ. Мирзоев ва дигар китобҳо мебошанд.

Ҳангоми мутолиаи фарҳангҳои зикргардида ба ҷашми хонанда вожаҳо ва таркибҳои зиёде аз забони англисӣ лотинӣ ва ғайра вомехурад, ки акнун ин иқтибосот ҳамчун истилоҳоти дипломатии байналмиллалӣ шинохта мешаванд. Намунаи ингуна вожаҳои интернасионалӣ “дипломатия, интернасионалист, агрёман, агрессия, агрессор, адаптатсия, акклатсия, аккредитатсия, акти дипломатӣ, алқайда, аннексия, апартеид, аполизизм, арбитраж, бартер, вето, генотсид, депортамент, деволютсия, депозитарӣ, депортатсия, дискриминатсия, доктрина, драгоман, дуайен, капитулятсия, карантин, коалитсия, конфронс, конгресс, консул, корпуси дипломатӣ, литсензия, миссияи дипломатӣ, натурализатсия” ва истилоҳоти бисёри дигар мебошад.

Ҳангоми омӯзиши фасли кори илмӣ-тадқиқотӣ ва марҳилаҳои муайнгардидаи он пажӯҳишҳои зиёде анҷом дода шудааст, ки дар натиҷа маълумоти лозима ба даст оварда шудааст.

Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки истилоҳоти дипломатии забони муосири тоҷикро истилоҳоти байналмиллалӣ, ки аз забонҳои англисӣ, лотинӣ, фаронсавӣ, русӣ, арабӣ ва ғайра иқтибос шудаанд, ташкил медиҳанд.

Дар рафти пажӯҳишҳои илмӣ адабиётҳои лозимаи соҳаи дипломатия мавриди истифода қарор гирифта, дар натиҷа шуморае аз истилоҳоти дипломатии забони муосири тоҷик шохиди таснифоти забонӣ шудаанд.

Хулоса

Кафедраи мутолиоти шарқ дар тӯли пачсолаи ҳисоботӣ тавонист, ки масъалаҳои ба нақша гирифташудаи илмиро доир ба самти корҳои илмӣ-тадқиқотӣ «Масоили истилоҳот ва истилоҳсозии дипломатӣ дар забонҳои шарқ ва амалияи истифодаи онҳо дар забони тоҷикӣ» дар асоси ҷамъ, омӯзиш ва таҳлили адабиёти таърихӣ ва муосир, маводҳои матбуоти даврӣ, ҳуҷҷатҳои бойгонӣ ва адабиёти илмӣ-тадқиқотӣ ба анҷом расонида, паҳлуҳои гуногуни мавзӯро дар таълифоти худ инъикос намуда, нуқтаҳои муҳими онро дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ байналхалқӣ, донишгоҳӣ ва мизҳои гирд ибраз намоянд.

Омӯзиши мавзӯ ва таҳлили адабиёти ватанӣ хориҷӣ ба муҳаққиқон имконият дод, ки дар чор фасл ва бист марҳила, омӯзиш, таҳлил ва хулосабандии худро нисбати масъалаҳои дар нақша гирифташуда иҷро намоянд. Дар натиҷаи бурдани корҳои илмӣ муҳаққиқон хулосаҳои зеринро бароварданд:

1. Мавзӯи интихобнамудаи корҳои илмӣ-тадқиқотии кафедра ҳануз ҳам мубрамияти худро гум накардааст ва зарур аст, ки тадқиқот дар доираи он дар оянда низ сурат гирад.

2. Забони тоҷикӣ ва арабӣ дар пешбурди муносибатҳои байналхалқӣ ва дар ҳалли масоили мубрами он дар замони муосир дар сатҳи баланди ташаккул қарор дошта, доираҳои илмӣ-назариявӣ ватанӣро, аз он ҷумла мутахассисони риштаи забоншиносӣ ва равобити байналмилалӣ Донишгоҳро зарур аст, ки ба омӯзиши он диққати махсус дода, доир ба масъалаҳои мубрами забоншиносӣ фаъолияти пайваستا дошта бошанд.

3. Тадқиқ ва омӯзиши забон дар муносибатҳои байналхалқӣ масоили мубрами замони муосир буда, натавонанд хислати академӣ илмӣ балки амалиро бештар дорост. Аз ин сабаб зарур аст, ки масъалаҳои мубрами забониро дар раванди тарҷума дар муносибатҳои байналхалқӣ бо

назардошти нуқтаи назари олимони ватанӣ зери тадқиқ қарор диҳанд. Аз тарафи муҳақиқон зарур аст, ки тадқиқотҳои худро бо дарназардошти характери амалӣ доштанишон дар курсҳои махсус истифода намоянд.

4. Бо тағйир ёфтани вазъи иттилоотии ҷаҳон, рушди илмӣ техника, ҷолишҳои ҷаҳони муосир, бархӯрди тамаддунҳо ва дигар омилҳои таъсиррасон ба забон, забони арабӣ низ дар қатори дигар забонҳо ба пайдо намудани терминҳо ва вожаҳои нав рӯ ба рӯ мешавад. Аз ин лиҳоз устодони соҳаро зарур меояд, ки доимо дар фикри усулҳои ҷадиди таълим бошанд.

5. Дар баробари босуръат боло рафтани илму техника дар сохтори забонҳои гуногун низ таъғиротҳо ва пешравиҳои назаррас ба ҷашм мерасанд. Аз ин лиҳоз ба омӯзиши истилоҳотҳои воридшуда ба забони тоҷикӣ аҳмияти хосса бояд дод.

Аз тарафи устодони кафедра, масъули иҷроиши нақши корҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар ин марҳила як қатор корҳои дигари илмӣ низ ба анҷом расонида шуданд, ки онҳо асосан марбут ба масъалаҳои иштирок ва баромад кардан дар конференсияҳои илмии донишгоҳӣ, ҷумҳуриявӣ ва семинарҳо, мизҳои мудаввар баромадҳо намуданд.

Кафедраи мутолиоти шарқ дар давраи ҳисоботӣ шумораи зиёди ҷорабиниҳои илмӣ, аз он ҷумла конференсияҳо (умумидонишгоҳӣ, ҷумҳуриявӣ), мизҳои мудаввар, семинарҳои илмӣ ва ғайраҳо бо фарогирии доираи васеи мавзӯҳои мубрами забоншиносӣ, ҳамкориҳои адабию фарҳангӣ ва омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар шароити муосир доир намудааст. Шарҳи мухтасари онҳо аз соли 2016 инҷониб чунин пешниҳод мегардад:

27 март соли 2015 конференсияи илмӣ- назариявӣ ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Забон - воситаи муоширати байни миллатҳо” баргузор гардид, ки дар он устодони кафедра, намояндагони дигар кафедраҳо ва кормандони дигар

вазорату идораҳо ширкат намуда, маърузаҳои худро вобаста ба паҳлуҳои гуногуни забондонӣ ироа намуданд.

16 юни соли 2015 мизи муавварии илмӣ-назариявии донишгоҳӣ дар мавзӯи “Истифодаи калимаҳо ва ибораҳои арабӣ дар саҳифаҳои матбуот ва ВАО” баргузор гардид, ки дар он устодони кафедра ва намояндагони дигар муассисаҳои таълимӣ ширкат намуда, маърузаҳои худро вобаста ба паҳлуҳои гуногуни вижаҳои иқтибосоти арабӣ дар забони матбуот ироа намуданд.

29 сентябри соли 2015 семинари илмӣ- амалӣ дар мавзӯи “Усулҳои муносири омӯзиши забони арабӣ дар риштаи муносибатҳои байналхалқӣ” баргузор гардид.

21 майи соли 2016 конференсияи илмӣ- назариявии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “ Забонҳои хориҷӣ дар ҷаҳони муосир ” баргузор гардид, ки дар он устодони кафедра, намояндагони дигар кафедраҳо ва кормандони дигар вазорату идораҳо ширкат намуда, маърузаҳои худро вобаста ба мавқеи забонҳои хориҷӣ, истилоҳоти сиёсии забони арабӣ, таъсири фарҳанги арабӣ дар рушди тамаддуни ҷаҳонӣ, таъсири забони арабӣ ба забони тоҷикӣ ироа намуданд.

18 декабри соли 2017 мизи гирд дар мавзӯи “ Забони арабӣ ва СММ” бахшида ба рӯзи қабули забони арабӣ ба ҳайси яке аз забонҳои кории СММ баргузор карда шуд, ки дар он ҳайати устодон ва донишҷӯён суханрони намуданд.

15 декабри соли 2018 конференсияи илмӣ- назариявии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “ Нақши забонҳои хориҷӣ дар рушди дипломатияи муосир ” баргузор гардид, ки дар он иштирокчиёни ватанию хориҷӣ доир ба мавзӯҳои мубрам маъруза намуданд.

16 майи соли 2020 конференсияи илмӣ- амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Нақши забонҳои хориҷӣ (арабӣ-хитой) дар пешбурди гуфтушунидҳои

дипломатӣ” баргузор гардид, ки дар он устодони кафедра, намояндагони дигар кафедраҳо ва кормандони дигар вазорату идораҳо ширкат ва баромад намуданд.

28 ноябри соли 2020 мизи мудаввар дар мавзӯи “Усулҳои интерактивии омӯзиши забонҳои арабӣ ва хитой дар равиҳои муносибатҳои байналхалқӣ” баргузор гардид.

Лозим ба ёдоварист, ки ҳамасола тибқи нақша чорабинӣ оид ба самти корҳои илмӣ – тадқиқотӣ устодони кафедра дар конференсияҳои апрелӣ бо маърузаҳои ба самти кори илмии кафедра алоқаманд буда баромадҳо намудаанд.

РҶҶХАТИ АДАБИЁТ

1. Абдулфайзов С. Истилоҳоти дипломатӣ дар забони тоҷикӣ. Дис... номзади илми филология. – Душанбе, 2013. – 172 с.
2. Абдулҳасани Саидиён. Доират-ул-маорифи нав.-Техрон, 1378х.
3. Абусаъд. Луғатнома. Таълифи Деххудо. Ҷ. III -Техрон, 1325 х.
4. Аҳмад Сайёҳ. «Фарҳанги бузурги ҷомеаи навин».-Техрон,- 1375х.
5. Ал-Фахури Х. История арабской литературы. – М.: Иностран. лит-ры, 1961 г.
6. Баранов Х.К. «Большой арабско-русский словарь». –М., 2002.
7. Батсиева С.М. Историко-социальных трактат Ибн Халдуна «Мукаддима». -М., 1965.
8. Баранов Х.К. Русско арабский словарь. – Москва: Русский язык, 1985. – 944 с.
9. Бархударов Л.С. Язык и перевод. Москва: Междунар. отношения, 1975. – 240 с.
10. Большая Советская Энциклопедия. – Москва, 1973. Изд.3. Т.25.
11. Борисов В.М. Русско-арабский словарь. –М.: Сов.энциклопедия, 1976.
12. Белкин В. М. Арабская лексикология. М., 1975.
13. Венская конвенция о дипломатических сношениях на сайте ООН (PDF, 1.3 Мб).
14. Горбовский Н.К. Теория перевода. Учебник. – Москва: Издательство Московского университета, 2004. – 544 с.
15. Ибни Барзук, Ибни Сайрир. «Доират-ул-маорифи бузурги исломӣ».- Техрон, 1369 х.
16. Иванов Н.А. Китоб ал-Ибар Ибн Халдун.-М., 1959.
17. Игнотенко А. А. Ибн Халдун.- М., 1988.
18. Кароэн А. История исламской философии. – Париж, 1964 г.

19. Крачковский И.Ю. Арабская литература. Избранное Сочинение. Т.2. - М.-Л., 1972.
20. Кубрякова Е.С. Язык и знания. - М., 2001.
21. Локуст Ф. «Ал-Алома Ибни Халдун» тарҷумаи Мишол Сулаймон. - Бейрут, 1987.
22. Луғати русӣ-тоҷикӣ. Зери таҳрири М.С. Осимӣ. - М., 1985.
23. Луиз Маълуф. Ал-мунҷид фи-л-луғат. - Техрон, 1380 ҳ.
24. Муҳаммад Парвини Гунободӣ. Муқаддимаи Ибни Халдун. Ҷ. 1-3. - Техрон, 1352 ҳ.
25. Мирзо Ҳасани Султон. Истилоҳоти илмии “Китоб ут-тафҳим” – и Абӯрайҳони Берунӣ. – Душанбе, 2003. – 170 с.
26. Мирзоев Н., Шарифов А. Асосҳои дипломатия. – Душанбе, 2015. – 272 с.
27. Нағзибекова М. Назарияи тарҷума (дастури таълими). Душанбе, 2005.
28. Назарзода С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гароиш ва дурнамо. – Душанбе: Дақиқӣ, 2013. – 270 с.
29. Никольсон Г. Дипломатия (Перевод с английского под редакцией и с предисловием А. А. Трояновского). М: ОГИЗ. Государственное издательство политической литературы, 1941. – 156 с.
30. Назруллоҳи Назар. Қомуси арабӣ-тоҷикӣ. - Душанбе, 1992.
31. Осимӣ. М.С. «Русско-таджикский словарь». - М., 1985.
32. Осимӣ. М.С. «Энсклопедияи советии тоҷик». - Душанбе, 1965.
33. Сулаймонов С. “Фарҳанги арабӣ - тоҷикӣ” Душанбе, “Эр-граф” 2004
34. Суханҳои ҳикматомӯзи Президент Эмомалӣ Раҳмон дар бораи забон. – Душанбе: Бунёди забон, 2015. – 116 саҳ.
35. Сулаймонӣ С. Фарҳанги арабӣ – тоҷикӣ. Чопи дуюми ислоҳшуда ва иловашуда – Душанбе: ЭР-граф, 2010. – 1564с.

36. Сулаймонӣ С. Чихил мақола (маҷмӯаи мақолаҳои доктори илми филология, профессор Сулаймонов Саидрахмон). – Душанбе: “Душанбе-Принт”, 2017. – 685с.
37. Саид Муҳаммади Раъд. «Ал-Умрон фи муқаддимати Ибни Халдун». - Димишқ, 1985.
38. Тупалов Ғ.Ш., Раҳмонов М.А., Қамаров А. З., Додаров О. М., Забони арабӣ . Душанбе 2015.
39. Тарҷума ва балоғати сухан. Ҷ.1. – Душанбе, 2004.
40. Тарҷума ва балоғати сухан. Ҷ.2. – Душанбе, 2004.
41. Умара Фаррух. «Таърих улум-инд-ал-араб». -Бейрут, 1980.
42. Финкелберг Н.Д. Арабского языка. Курс теории и перевода. – Москва: Восток – Запад, 2004. – 232 с.
43. Хаютин А.Д. Термин, терминология, номенклатура (Учебное пособие). – Самарқанд, 1972.
44. Ҳанно ал- Фохурӣ. Таърихи адабиёти забони арабӣ. Тарҷумаи Абдулмуҳаммади Оятӣ.- Техрон, 1368.
45. Чурчи Зайдон. Таърих-ул-одоб-ул-луғат-ул-арабия. - Бейрут, 1992.
46. Шарипов А. Фарҳанги мухтасари истилоҳоти дипломатӣ. – Душанбе, 2015. – 236с.
47. Шарбатов Г. Ш. Русско-арабский учебный словарь. –М., 1964.
48. Шарбатов. В.Н. «Красновский русско-арабский словарь».- М., 1982.
49. Шарбатов Г.Ш. Русско-арабский учебный словарь.- М.: Советская энциклопедия, 1964.
50. Юшманов Н.В. Элементы международной терминологии. -М., 1988.
51. Энциклопедияи Советии Тоҷик. Ҷ.3. – Душанбе: СЭСТ, 1981.
52. Эрнест Сатоу. Руководство по дипломатической практике.– Москва: Международные отношения, 2018. – 480 с.

**ДАСТОВАРДҲОИ УСТОДОНИ КАФЕДРА
(ЧОПИ МАВОДҲО, ИШТИРОК ДАР ЧОРАБИНИҲОИ ИЛМӢ,
ТАКМИЛИ ИХТИСОС ВА Ғ.):
ДАР СОЛҲОИ 2016-2020**

Китобҳои дарсӣ, монографияҳо, воситаҳои таълимӣ

1. Қамаров А.З. Арабский язык для начинающих. – Душанбе - 2018. – 208с.
2. Қамаров А.З. Забони арабӣ барои навомӯзон. – Душанбе - 2019. – 206с.
3. Қамаров А.З. Забони арабӣ барои равияи дипломатия. Душанбе - 2017. – 208с
4. Тупалов Ғ.Ш., Қамаров А.З., Раҳмонов М.А., Додаров О.М., “Таълими забони арабӣ ” – Душанбе -2016. 206с.
5. Тупалов Ғ.Ш. Айюқӣ ва достони ӯ “ Варқа ва Гулшоҳ” – Душанбе-2017.-110с.
6. Тупалов Ғ.Ш. Дастурамали забони арабӣ барои корҳои мустақилонаи донишҷӯён. Душанбе-2019-114с
7. Додаров О.М. Масъалаҳои забоншиносӣ дар “Матлаъ-ул-улум ва маҷмаъ-ул-фунун”-и Вочидалии Мучмалӣ. Душанбе -2019.-152с.

**МАҚОЛАҲО, ФИШУРДАҲО, ИШТИРОКУ БАРОМАДҲО ДАР
КОНФЕРЕНСИЯҲО ВА МИЗҲОИ МУДАВВАР.**

1. Тупалов Ғ.Ш. Рушди шарқшиносӣ дар даврони истиқлолият. Баромад дар конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ. Душанбе 2015.
2. Тупалов Ғ.Ш. Вижагиҳои иқтибосоти арабӣ дар забони матбуот. Баромад дар мизи мудаввари илмӣ-назариявии донишгоҳӣ. Душанбе 2015.
3. Тупалов Ғ.Ш. Усулҳои муосири омӯзиши забони арабӣ дар риштаи муносибатҳои байналхалқӣ. Баромад дар семинари илмӣ-амалӣ. Душанбе 2015.
4. Тупалов Ғ.Ш. Нақши забони арабӣ дар тавсия ва густариши муносибатҳои байналхалқӣ . Баромад дар конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ. Душанбе 2015.
5. Тупалов Ғ.Ш. Ҳамкориҳои илмии Тоҷикистон ва Арабистони Саудӣ. Баромад дар конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ. Душанбе 2016.
6. Тупалов Ғ.Ш. Истифодаи калимаҳои арабӣ дар достони Варқа ва Гулшоҳ. Маҷаллаи Паёми ДМТ. Душанбе 2016.
7. Тупалов Ғ.Ш. Мавқеи забонҳои хориҷӣ ва усулҳои муосири омӯзиши он. Баромад дар конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ. Душанбе 2016.
8. Тупалов Ғ.Ш. Ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои арабии Халиҷи Форс. Баромад дар конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ. Душанбе 2017.
9. Тупалов Ғ.Ш. Забони арабӣ ва нақши он дар муносибатҳои байналхалқӣ. Маҷмуи мақолаҳои муштараки кафедраҳои мутолиоти Шарқ ва Аврупо. Душанбе 2018.

- 10.Тупалов Ғ.Ш. Усулҳои муосири омӯзиши забони арабӣ. Маҷмуи мақолаҳои муштаракӣ кафедраҳои мутолиоти Шарқ ва Аврупо. Душанбе 2018.
- 11.Тупалов Ғ.Ш. Нақши забони арабӣ дар рушди тамаддуни ҷаҳонӣ. Баромад дар конференсияи илмӣ-амалии донишгоҳӣ. Душанбе 2018.
- 12.Тупалов Ғ.Ш. Тоҷикистон ва ҷаҳони араб. Баромад дар конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ. Душанбе 2019.
- 13.Тупалов Ғ.Ш. Нақши СҲИ дар мубориза бар зидди хатарҳои ҷаҳонӣ. Маҷмуи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ. Душанбе 2019.
- 14.Тупалов Ғ.Ш. Истилоҳ ва таърихи ташаккули он дар забони арабӣ. Баромад дар конференсияи илмӣ-амалии донишгоҳӣ. Душанбе 2020.
- 15.Раҳмонов М.А. Пайдоиши хатти русӣ-кириллӣ аз нигоҳи Ибн ан-Надим. Баромад дар конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ. Душанбе 2015.
- 16.Раҳмонов М.А. Истилоҳоти арабӣ дар сарлавҳа. Баромад дар мизи мудаввари илмӣ-назариявии донишгоҳӣ. Душанбе 2015.
- 17.Раҳмонов М.А. Усулҳои муосири омӯзиши забони арабӣ дар риштаи муносибатҳои байналхалқӣ. Баромад дар семинари илмӣ-амалӣ. Душанбе 2015.
- 18.Раҳмонов М.А. Усули муосири тадриси забони арабӣ . Баромад дар конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ. Душанбе 2015.
- 19.Раҳмонов М.А. Ҷамкорӣҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои арабии Халиҷи Форс. Баромад дар конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии кафедраи минтақашиносии хориҷии ДМТ. Душанбе 2015.
- 20.Раҳмонов М.А. О рукописных вариантах “Аль-Фехриста”. Маҷаллаи Паёми ДМТ бахши филология. Душанбе 2015.4/7 саҳ 190-194.

21. Раҳмонов М.А. Истифодаи технологияи муосир дар раванди омӯзиши забони хориҷӣ. Баромад дар конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ. Душанбе 2016.
22. Раҳмонов М.А. Паҳншавии забони арабӣ дар Осиёи Миёна. Баромад дар конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ. Душанбе 2016.
23. Раҳмонов М.А. Ахбори шоирони форсигӯй дар Ал-Фехрист. Баромад дар конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ. Душанбе 2017.
24. Раҳмонов М.А. Сведения об арабоязычных поэтах и ученых иранского происхождения в «Аль-Фехристе». Маҷаллаи Паёми ДМТ бахши филология. Душанбе 2017.4/5 саҳ 211-216.
25. Раҳмонов М.А. Калимаҳои иқтибосии дипломатии арабӣ ва истифодаи он дар равобити байнидавлатӣ. Маҷмуи мақолаҳои муштараки кафедраҳои мутолиоти Шарқ ва Аврупо. Душанбе 2018.
26. Раҳмонов М.А. Аз таърихи пайдоиш ва таҳаввулоти забоншиносии араб. Баромад дар конференсияи илмӣ-амалии донишгоҳӣ. Душанбе 2018.
27. Раҳмонов М.А. Мафҳуми истилоҳоти дипломатӣ дар равобити байнидавлатӣ. Баромад дар конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ. Душанбе 2019.
28. Раҳмонов М.А. Ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳои арабӣ дар мисоли Қатар. Маҷмуи конференсияи кафедраи Сиёсати берунӣ ва дипломатия. Душанбе 2019.
29. Раҳмонов М.А. Истифодаи истилоҳоти забони хориҷӣ дар ҳуҷҷатҳои дипломатӣ. Баромад дар конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ. Душанбе 2020.
30. Додаров О. М. Вазнҳои ҷамъи шикастаи забони арабӣ аз нигоҳи Муҳаммад Ғиёсиддини Ромпурӣ. Баромад дар конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ. Душанбе 2015.

31. Додаров О. М. Таъсири афкори забоншиносии араб ба афкори забоншиносии В. Мучмалӣ. Баромад дар конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ. Душанбе 2015.
32. Додаров О. М. Таъсири забони арабӣ ба забони тоҷикӣ. Баромад дар конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ. Душанбе 2016.
33. Додаров О. М. Шаклгирии филологияи араб дар асрҳои 6 ва 7. Баромад дар конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ. Душанбе 2016.
34. Додаров О. М. Зарурати омӯзиши илми наҳви арабӣ. Баромад дар конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ. Душанбе 2017.
35. Додаров О. М. Афкори забоншиносии Сайид Ризо Ализодаи Самарқандӣ. Баромад дар конференсияи илмӣ-амалии донишгоҳӣ. Душанбе- 2018.
36. Қамаров А. З. Баромад дар конференсияи илмӣ-амалии донишгоҳӣ, дар мавзӯи “Омилҳои пайдоиши арабшиносӣ”; Душанбе, -2016,;
37. Қамаров А. З. Баромад дар мизи гирди илмию назариявии ҳайати устодону кормандони кафедра, дар мавзӯи “Истифодаи калима ва ибораҳои арабӣ дар матбуот”; Душанбе, -2016,;
38. Қамаров А. З. Баромад дар конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявии ҳайати устодону кормандони ДМТ, бахшида ба “25-ум солгарди Истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон”, дар мавзӯи “Алоқаҳои Тоҷикистону Қатар”; Душанбе, -2016,;
39. Қамаров А. З. Баромад дар конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявии ҳайати устодону кормандони ДМТ, бахшида ба “20- солгии Рӯзи ваҳдати миллӣ” ва “Соли ҷавонон”, дар мавзӯи “Истифодаи калимаҳои забонҳои Шарқ дар истилоҳоти дипломатии забони муосири тоҷикӣ”; Душанбе, -2017,;
40. Қамаров А. З. Баромад дар мизи гирди ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Авлавият ва пешомадҳои тавсеаи ҳамкориҳои ҚТ бо СҲИ”

- кафедра, дар мавзӯи “Ҳамкориҳои илмӣ-фарҳангии ҚТ бо кишварҳои араб дар даврони шӯравӣ”; Душанбе, -2016,;
- 41.Қамаров А. З. Баромад дар конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявии ҳайати устодону кормандони ДМТ, бахшида ба “Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028”, “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ”, “1400-солагии зодрӯзи Қаҳрамони Тоҷикистон Садриддин Айни” ва “70-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон” дар мавзӯи “Тавсифи умумии истилоҳоти дипломатии интернационалӣ ва таснифоти онҳо”; Душанбе, -2018,;
- 42.Қамаров А. З. Баромад дар конференсияи илмӣ-амалии донишгоҳӣ дар мавзӯи “Забон ҳамчун омили муассир дар густариши равобити байналхалқӣ”; Душанбе, -2019,;
- 43.Қамаров А. З. Баромад дар конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявии ҳайати устодону кормандони ДМТ, бахшида ба “5500-солагии Саразми бостон”, “700-солагии шоири барҷастаи тоҷик Камоли Хучандӣ” ва “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ илму маориф (солҳои 2020-2040) дар мавзӯи “Интернационализмҳо дар низоми муносибатҳои лексикӣ-семантикии дипломатияи забони тоҷикӣ”; Душанбе, -2020,;
- 44.Қамаров А. З. “Использование восточных слов и словосочетаний в таджикской современной дипломатической терминологии”. “Вестник ТНУ” №4/6, 2017. С. 51-54.
- 45.Қамаров А. З. «Вклад таджикского национального университета в подготовке арабистов». “Вестник ТНУ” №3/5, 2017. С. 141-147.
- 46.Қамаров А. З. «Научно-культурное сотрудничество Республики Таджикистан с арабскими странами в советский период». “Вестник ТНУ” №5, 2018. С. 76-83.

- 47.Қамаров А. З. «Саҳми тоҷикон дар инкишоф ва рушди тамаддуни исломӣ». «Паёми ДМТ» №2, 2019. С. 124-131.
- 48.Қамаров А. З. «Тавсифи умумии истилоҳоти дипломатии интернатсионалӣ ва таснифоти онҳо». «Масоили мубрами омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар равияи дипломатия» (мачмӯаи мақолаҳо аз мизи мудаввари муштаракӣ кафедраҳои мутолиоти Шарқ ва мутолиоти аврупоии ДМТ). Душанбе -2018, 99с.

ФАЪОЛИЯТИ ЧАМЪБИЯТИ ИЛМИИ ДОНИШЧЌЎЊНИ (ЌИД) ВА МАХФИЛХОИ ИЛМИИ ИНФИРОДИИ УСТОДОНИ КАФЕДРАИ МУТОЛИОТЌ ШАРҚ.

Дар давоми 5-солаи ҳисоботи дар назди кафедраи мутолиоти шарқ маҳфили илмии донишчЌЎЊ амал намуд, ки дар он устодон ва донишчЌЎЊ хар моҳ ду маротиба чамъ шуда, нозуқиҳои илми забоншиносӣ, дипломатия, забони арабӣ, муқоисаи типологии дар забонҳои гуногунсохт, тарҷума ва дигар масъалаҳои дахлдорро баррасӣ менамуданд.

Аз соли 2016 то соли 2020 дар назди кафедра Маҳфили «Паёми шарқ» фаъолият мекард, ки роҳбарии онро устодони унвондори кафедра ба зимма доштанд. Роҳбарии маҳфилро дотсенти кафедра Тупалов Ғ. Ш ва ассистенти кафедра Қамаров А ба ўҳда доранд. Бояд таъкид кард, ки маҳфили «Паёми шарқ» дар давоми фаъолияти худ пеш аз ҳама низомномаи маҳфилро муайян намуда, ҳама сола нақшаи солонаи фаъолияти маҳфилро омода сохта ҳамчунин нақшаи мавзӯҳои илмиро дар давоми фаъолияти ҳеш тарҳрезӣ мекард. Ҳамасола роҳбарони маҳфил дар рафти ҷаласаи аввал кушиш мекарданд, ки шумораи аъзоёни маҳфилро аз ҳисоби донишчЌЎЊни фаъоли факултет пурра намоянд. Аъзоёни маҳфил дар асоси нақшаи кории аз ҷониби мудири кафедра ва муовини декан оид ба илм тасдиқшуда, фаъолият намуда дар рафти маҳфил масъалаҳои мубрами илми забоншиносӣ, тарҷума ва таҳлили матнҳои дипломатӣ ва сиёсӣ, истифодаи истилоҳоти арабӣ дар соҳаи дипломатияро баррасӣ мекардан